Millî Tarih Tartışmaları

Hazırlayan

Şaban Öz

SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

MİLLÎ TARİH TARTIŞMALARI

– Makaleler –

Ahmet Sâib, Ali Cânib, Celal Nuri, İsmail Hami, M. Fuâd Köprülü, M. Mermi, Mehmet Emin, Mehmet Zeki, Mustafa Şekib, Mükrimin Halil, Necib Âsım, Ziya Gökalp

Hazırlayan
Şaban Öz

SAMER

Kitap Adı	:	Millî Tarih Tartışmaları —Makaleler —
Hazırlayan	:	Prof. Dr. Şaban Öz
ISBN	:	978-975-6497-65-4
SAMER Yayınları	:	34
Dizgi	:	SAMER
Kapak	:	SAMER
Genel Yayın Yönetmeni	:	Doç. Dr. Feyza Betül Köse

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER Yayınları

Adres : KSÜ Avşar Kampüsü

Onikişubat/Kahramanmaraş

İletişim : 0344 300 47 59

e-posta : samer@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş-2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitapta, Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk aydınlarının, tarihçilikten ne anladıkları, mevcut tarih algılarına yönelttikleri eleştiriler, millî tarih bilinci oluşturma çabaları ve bu konuda ileri sürdükleri millî tarihin ismi, sınırları, içeriği, yöntemi gibi konulardaki görüşlerini dile getirdikleri Osmanlıca makaleleri bir araya toplamaya çalıştık. Hem Osmanlı coğrafyasında hem de dünyadaki gelişmeler ışığında milliyetçiliği bir parça zorunlulukların gereği olarak kabul eden Türk aydının aslında bu cereyana hazırlıksız yakalandığı anlaşılmaktadır. Bu hazırlıksızlıktan olsa gerek, ulusal tarihin neliği konusunda diğer milletlerden geri kalmış olmanın getirdiği telaşla yoğun tartışmalara girişmişlerdir. İşte burada bir araya topladığımız bu makalelerin, sadece dönemin tarih algılarına getirilen eleştiriler açısından değil, millî tarih tezine geçişte yaşanan tartışmalara, önerilere ve karşı çıkışlara dair de önemli katkılar sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Makalelerin seçiminde, sıralamasında ve sadeleştirilmesinde izlediğimiz yöntemleri ise şu şekilde kaydetmemiz mümkündür:

1. Makalelerin seçiminde, millî tarih ile beraber millî tarih perspektifinde, geçmiş ve dönemin tarih algılarına eleştiri, tarih araştırmalarında yöntem gibi içeriklere sahip olmalarına dikkat edilmiştir.

2. Makaleler yayın tarihine göre değil, içeriklerine göre tasnif edilmiştir.

3. Başlıklar yeniden isimlendirilmekle beraber, dipnotta orijinal isim ve makalenin tam künyesine yer verilmiş, metin içerisinde de araştırmacılar için orijinal sayfa numaraları ayrıca yerleştirilmiştir.

4. Sadeleştirme yapılırken, yazarın üslubu korunmaya çalışılmakla beraber, hem kitabın bütünlüğü hem de okuyucu açısından mümkün olduğunca üslup birliği gözetilmiştir.

5. Makalelerde zikredilen hicrî tarihlerin miladi karşılıkları eklenmiştir.

6. Makalelerde geçen dipnotlar, tarafımızdan eklenmemiş orijinal şekliyle bırakılmıştır. Şahsımıza ait açıklamalar ise ayrıca belirtilmiştir.

7. Hiçbir surette yazarların görüşlerine müdahil olunmamıştır. Zorunlu olmadıkça yazarla okuyucu arasına –velev ki dipnotlarla da olsa– girilmemiştir.

Son olarak kitabın yayınlanmasını üstlenen SAMER Yayınlarına en içten duygularımla teşekkür eder, eserin Türk tarih çalışmalarına mütevazı de olsa bir katkı sağlamasını ümit ederim.

Prof. Dr. Şaban Öz

Kahramanmaraş-2020

BİZDE TARİH VE TARİHÇİLER HAKKINDA[1]

Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Memleketimizde asırlardan beri en çok rağbet gören ve önem verilen iki marifet kısmı hiç şüphe yok ki, şairlik ile tarihçiliktir. Yetiştirilmemizin, aldığımız genel eğitimimizin eski usûlü doğal olarak bunu gerektiriyordu: Az çok düzenli bir medrese tahsili gördükten sonra Sa'dî ile hafıza bağlı olanlar Fuzûlî yahut Nefî'yi taklit ederek gazeller, mesneviler yazmaya kalkışıyorlar; Vessâf, Hoca Sadeddîn yahut Veysî şivesinde tarihler, nesirler vücuda getiriyorlardı. Yeni bir benzetme için bütün bir kâinatı feda edecek, edebî bir anlatım adına tarihî hakikatleri hiç tereddütsüz kurban eyleyecek o zümre arasında gerçekten seçkin bir şahsiyet, bir varlık gösteren doğal olarak çok nadirdir. Fakat zaman, o zarif, nüktedan, az çok bilgi sahibi çelebilerden fazla bir yetenek istemiyordu da çocukluklarını mahalle mektebinin nemli ve loş sınıflarında, garip bir eda ile *Lügat-i Şahidî* okumakla geçiren o zavallı zekalar, sarayın yahut vüzera dairelerinin vakur ve coşkulu dîvânhanelerinde pekâlâ iyi bir kabul görüyorlardı.

Uzun asırlar, dünyanın her noktasında edebî bir tür olarak kabul edilen Tarih'in bizde ilmî bir anlayışa sahip olmamasından dolayı şikâyete hak-

---

[1] "Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında", *Bilgi Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı:2, Kanunuevvel 1329, sayfa: 185-196.

kımız yoktur. Başlangıçta Ahmedî'nin *İskendernâme*'siyle, sonra Âşık Paşazâde ve Neşrî ile daha sonra ise vakanüvisler, şehnâmecîler, tezkirecilerle kötü bir edebiyat mahiyetini alan tarih eserleri, her şeyden daha az tarihî hâdiselerle ilgilenir; edebî sanat ve beyan kâideleri, kehanet, saltanatın şanına muhalif kayıtların gizlenmesi, kasîdecilik, güzel ve etkili dualar, kısacası tarihçi bütün bunlara dikkat eder, fakat kaynaklar, vesikalar, onların kıymeti, vakaların sıhhati, ne tarihçi tarafından ne de okuyucular tarafından önemli görülürdü. Bu yüzdendir ki mesela Hoca Sadeddin, manzum tarihiyle **[185]** meşhur olan Hadidî'den bahsederken, onun en büyük affedilmez kusuru olarak "*Dilekşâh ta'bire kâdir olmadığını*" söyler. Macar kaynaklarına başvurmaya muktedir olması itibariyle Peçevî'yi, doğuştan gelen yeteneğinden dolayı Nâima'yı, dönemin yenilenme ihtiyacından geri kalmadığı için Cevdet Paşa'yı kısmen istisna edecek olursak diğer tarihçilerimiz ve tarih eserlerimiz hakkında herhalde pekiyi bir hüküm verilemez ve neredeyse hemen hepsini cansız birer iskelet olarak kabul etmek zorunluluğu hâsıl olur.

Tarih hakkındaki eski telakkilerimizle tarihçilerimizi biraz incelemek için, herhalde uzunca bir cilt yazmak ve iyi bir çaba harcamak zaruri gibidir; hâlbuki bu satırlar böyle derin ve bilimsel bir eserin girişi olmak amacıyla yazılmıyor. Biz yalnız memleketimizde tarihin bugün nasıl bir şekil aldığını, tarihçilerimizin nasıl anlayışlarla yetiştirildiğini eleştirel ve genel bir bakışla incelemek istiyoruz. Tarafsız ve dıştan bir incelemenin ürünü olması itibariyle mütalâalarımız yanlış bile olsa tabiî olarak samimiyetle ve saldırı düşüncesinden tamamıyla uzak olacaktır.

Meşrutiyetin ilânından sonra, eski idarenin şiddetle yasakladığı tarihçilik merakı memlekette âdeta müfrit bir surette hüküm sürmeye başladı. Her gün yeni bir tarih eseri basılıyor, farklı kalemler tarafından bir ibadet aşk ve heyecanı içinde tercümeler yapılıyor, *Siyasî Tarih*, *Şark Meselesi*, *İslâm Tarihi* gibi isimlerle kitapçı vitrinlerinde sık sık rastlanıyordu. Otuz sene bütün medenî dünya ile bağlantısı kesilmiş bir memlekette hariçte geçen

şeyleri öğrenmek maksadıyla gösterilen bu rağbet çok doğaldır. Asıl şaşılacak yönü, bu dönemde millî tarihimize ait ve "şahsî" hiçbir ilmî eserin çıkmamış olmasıdır. Memlekette tarihçi ve âlim yokluğunun en âşikar misallerinden birini de bu gösteriyordu.

En sonunda Osmanlı tarihinin öyle metruk ve kimsesiz kalması V. Mehmet Reşâd Hazretlerinin dikkatini çekti ve tarih ilimlerine vukufuyla bilinen Hakanımız, milletin şevk ve azimetiyle örtüşen bir Osmanlı tarihi hazırlanması için Vakanüvis **[186]** Abdurrahman Şeref Efendi Hazretlerinin başkanlığında uzmanlardan oluşan bir encümen teşkil edilmesini buyurdular. Ahmet Tevhîd Bey, Ârif Bey, Necib Âsım Bey gibi cidden derin bilgi sahibi zatların da iştirak ettikleri bu encümen, o zamandan beri düzenli olarak çalışmakta ve iki ayda bir yeni vesikaları ihtiva eden önemli bir dergi çıkarmaktadırlar. Mufassal bir Osmanlı tarihi yazmakla yeni birkaç vesikadan müteşekkil bir makale vücuda getirmek arasında haliyle çok fark olacak ki encümen henüz hiçbir şey ortaya koyamadı; yalnız geçenlerde, ellerindeki yazılı olan birinci cildin fihristini duyurmakla yetindiler. Bu fihrist hakkındaki mütalâamızı söylemeden evvel, tarih encümeninin çalışmalarını, bizim fikrimizce sonuçsuz bırakan noktaya işaret edelim.

Meseleyi doğal olarak içerden incelemeksizin dıştan öyle görünüyor ki, Tarih Encümeni üyeleri arasında *Tarih algısı* itibariyle hiçbir uygunluk yoktur. Üyelerden bir kısmı gerçekten derin bilgi sahibi ve alanın uzmanı olmakla beraber, "âlim" sıfatını karşılamaya layık değillerdir. Onlar, tarihî hâdiseleri yan yana sıralamakla, farklı nüshalardaki birbirine zıt anlatılara bir şekilde çözüm bulmakla tarih yazdıklarını zannetmektedirler. Hâlbuki bugünkü anlamıyla tarih kronolojik bir vakâyinâmeden tamamıyla farklı bir şeydir. Tarih felsefesi, tarih metodolojisi hakkında belirli bir fikre sahip olmayan bu saygıdeğer zatlar, nihayet bir tarihçiye vesikalar hazırlamak hizmetini yerine getirebilirler ki, bu da pek büyük bir hizmettir. Fakat bu şekilde vücuda getirilen bir eser, bilgi barındırır ancak bilimsel bir eser değildir.

Bugün için, değil önde gelen Batılı tarihçiler gibi, orta düzey bir tarihçi olabilmek için bile başka bir zihniyet, başka bir ilmî kabiliyet, başka bir geniş bakış sahibi olmak gerekmektedir. Encümen üyelerinin diğer büyük kısmı ise bu ilk zümre ile kıyaslanmayacak şekilde az malumatı ve ne acıdır ki aynı zamanda da tarihin yeni telakkilerine karşı bir o kadar da lakayt ve habersizdirler. Derin bilgi sahibi olmakla herhangi bir Avrupa encümeninde dahi saygın bir yer edinebilecek Abdurrahman Şerefler, Halil Edhemler gibi şahsiyetlere öğrenci dahi **[187]** olamayacak olan bu insanların encümendeki bulunma hikmetlerine herkes gibi biz de sadece şaşırmaktayız! Encümen üyeleri arasında üçüncü bir kısım da mesela Ahmet Refik Bey gibi, tarihin basit bir masalcılıktan ibaret olmadığını anlayarak Batı tarihçilerinin usûllerini tatbik etmek isteyenlerdir. Birinciler mertebesinde derin bilgi sahibi ve alanın uzmanı olmaktan doğal olarak uzak bulunan bu kısım, âlim ve tarihçi sıfatlarını taşımaya diğerlerinden daha çok uygun bulunuyorlar. Mesela Refik Bey, Osmanlı tarihine dair neşrettiği ciltlerde, tarihe diğer çalışma arkadaşlarından daha az ciddi fakat görünürde daha ilmî ve terkibî bir tarzda yaklaştığını gösterdi. İşin hakikatinde de ilmî bir eser olmaktan ziyade tarihe vâkıf bir popülistin ürünü sayılmaya daha uygun olan o eserler, tarihçisinin ilmî kabiliyeti hakkında ancak bir ümit verme mesabesindedirler. Onları, halka bir tarih anlayışı kazandırmak gibi mütevazı gayesi ile neşrettiğini saklamayan genç tarihçi Refik Bey'den biz tamamen başka eserler bekliyoruz.

Tarih Encümeni hakkındaki bu fikrimizin, mevcut duruma uygun olduğunu tabi iddia edemeyiz; fakat encümenin yayınları, üyelerinin şahsiyetleri haricinde böyle bir hüküm vermemize müsait bulunuyor. İşte bu kadar birbirinden farklı bir heyetten nasıl bir Osmanlı Tarihi beklenebileceğini artık okuyucular takdir etsin. Genel kütüphanelerin birinden herkesin malumu olan matbu olmayan bir metni yeniden yazarak, aralarına da vakanüvis tarihlerinden bazı fıkralar karıştırmakla değerli bir tarih eseri vücuda getirdikleri zannına kapılanlar, Batı tarihçilerinin eserlerini hiç ol-

mazsa fihristlerinden okusalar, Avrupa'daki çeşitli tarih encümenlerinin mecmualarında nasıl ve ne kıymette makaleler olduğunu görseler, kötü bir üslup ile *Selânikî* tarzında vekâyinâme yazmaktan sıkılırlardı. Eskiler tarihî vakaları tahrif ederken hiç olmazsa edebî bir üslupçuluk yaparak kabahatlerini hafifletmeye çalışmışlardı; hâlbuki bugünkü tarihçiler anlayış şekilleri itibariyle Hoca Sadeddîn Efendi'den daha ileri derecede bulunmadıkları **[188]** halde yazı kudreti itibariyle ondan fersah fersah aşağıda bir seviyede bulunuyorlar. Tarih Encümeni, neşretmek istediği eserin birinci cildinin muhteviyatını gösteren fihristi meydana koymakla yukarıdan beri iddia ettiğimiz noktaları teyit etmiş oldu. Öncelikle anlaşıldı ki, Tarih Encümeni üyeleri bu alanın ilmî usûllerine karşı tamamıyla lakayttırlar; çünkü Türk edebiyat tarihi usûlü hakkındaki makalemizin ilk kısmında işaret edildiği üzere askerî ve siyasî hâdiselerden başka hiçbir hâdiseyi tarihin inceleme alanına dâhil etmiyorlar. Hâlbuki bugünkü tarih telakkisine göre; tarihçi, kaybolmuş medeniyetleri, zamanları, genel bir yaklaşımla, doğal hayat tarzıyla, tekil ve benzersiz vakaların önemini gerçek sınırlarına getirerek yaşatmak zorundadır. Binaenaleyh tarihçi geçmişin olaylarını nakletmek ve canlandırmak istediği toplumun ırk kökenini, yönetiminde bulunduğu çevre ve coğrafyasını, ortaya çıkmasında etkin olan unsurları, siyasî idare şeklini ve gücünü, aile ekonomisini, halkın yaşam ve kurumlarını, bu kurumların resmî kurumlar ile ilişkilerini, mülkî idaresini, ziraat, ticaret ve sanayisini, lisan ve edebiyatını, dinî ilimlerdeki gelişimini, komşu milletlerle maddî ve manevî ilişkilerinin derecesini açık bir şekilde göstermelidir. Eski tarihçilerimiz bu yönleri haliyle anlayamazlardı. Fakat Tarih Encümeni'nin programı ispat ediyor ki, bir sosyal oluşumun temel unsurlarını, ilişkiler mekanizmasını görüp anlamamakta bugünkü tarihçilerimiz de onlardan farklı değiller! On dokuzuncu asra, *tarih asrı* diyebilecek kadar o anlamını genişletmiş olanlar, Tarih Encümeni'nin onu bu derece sınırlamasına –eğer haberleri olsa– çok şaşırırlardı. Muhterem bir zatın pek güzel işaret etmiş olduğu veçhile, programda "Türk" kelimesini kullanmayacak kadar vakaların kökenlerinden gaflet etmiş olan enstitümüz, incelemeye aldığı

hâdiseleri bile tamamıyla kökensiz bırakıyor. Kâtip Çelebi, *Takvîmu't-Tevârih*'inde herhalde daha ilmî hareket etmiş, hele Cevdet Paşa yaklaşım tarzı itibariyle bugünkü tarihçilere **[189]** üstünlüğünü kesin bir şekilde ortaya koymuştur.

Mamafih bütün bu eleştirilerle beraber yine de itiraf etmeliyiz ki Tarih-i Osmanî Encümeni, özellikle de neşrettiği dergi ile araştırmacılara çok hizmet etmektedir. Maatteessüf bazen pek sıradan, pek kıymetsiz yazılar yanında o kadar kıymetli ve kaliteli eserlere rastlanıyor ki, onların yayınlanmasına aracı olmak herhangi bir ilmî dergi için şereftir. Memleketimizde henüz hakiki âlimler yetişmediği bir gerçek iken, Tarih Encümeni'ni teşkil eden bazı ender ilim adamlarının kıymetini teslim etmemek kadir bilmezliktir. Bu itibarla Ali Kemal Bey'in bu ilmî encümen hakkındaki saldırılarını çok aşırı bulduğumuzu da itiraf edelim. Yukarıda sıraladığımız bütün kusurlarına rağmen, keşke *Tarih Encümeni Mecmuası*'na benzer birkaç mecmuamız daha olsa.

**

Memleketimizde tarih ile ilgilenenler yalnız Tarih Encümeni üyelerinden ibaret değildir: Berveselî Tâhir Bey, Ali Emîrî Efendi, Fâik Reşâd Bey, Amasyalı Hüseyin Efendi gibi, derin bilgi sahibi olanlar arasına dâhil edilebilecek gerçek değerli zatlardan başka, burada Batı usûllerini uygulamaya çalışmak isteyen ve zaman zaman bu tarih akımlarına karışan bazı gençler de vardır. Her makalesinde mutlaka bir tarih probleminden bahseden, edebiyat tarihi ve siyasî tarihten meseleleri tespit eden ve özellikle yedi-sekiz satırlık cümlelerle Tarih Encümeni'ni daima iğneleyen Ali Kemal Bey, o zümrenin reisi gibi görünüyor. Çoğunlukla Maarif Nezareti adına Avrupa'ya tahsile giderek Sorbonne'da tarih ve coğrafya derslerine devam etmiş gençlerden ibaret olan bu zümre, sanırım bilhassa on dokuzuncu asır siyasî tarihine önem atfediyorlar. Ahmet Refik Bey'in eserlerini fazla şiirle dolu bulmalarına rağmen, Sinyabos Velanaplua'nın çok ince tarih usûlünü tercih etmeleri doğal olan bu genç zümre, henüz ortaya hiçbir şahsî eser koyma-

dıkları için onlar hakkında herhangi bir görüş ileri sürmek tabiî olarak mümkün değildir. Yalnız bir temenni olarak şunu söyleyelim ki, **[190]** Batı'nın en yüksek tarih kürsülerinden feyz almış, tarih usûlünü uygulamalı bir tarzda öğrenmiş olan bu güzide zümre, memlekette o usûlleri yayınlamaya ve yaygınlaştırmaya uğraşsınlar ve millî tarihimizi inceleyerek yalnız burada değil Batı bilim dünyasında da önemle karşılanacak bireysel çalışmalar ortaya koysunlar. Yoksa Batılı tarihçilerden menkul bir çağdaş tarih yazmak için böyle bir tahsil görmeye hiç gerek yoktu. Siyasî tarih kitaplarının basit lisanını anlayacak kadar Fransızca bilen herkes bu şekilde ciltler meydana getirebilir.

Bir dönem Mekteb-i Mülkiye'de siyasî tarih kürsüsünde görevli olan ve bugün eski tarihçilere hücum edenlerin ilk safında bulunan Ali Kemal Bey, tarih usûlü hakkındaki bakış açılarını şimdiye kadar açık ve kati bir surette göstermedi. Yayınladığı *Ricâl-i İhtilal*, *Nisvân-ı İhtilâl* gibi eserler, orijinal eserler olmaktan çok birer toplama eser sayılacağı için Ali Kemal Bey'i onlarla muhakeme etmek herhalde doğru olmaz. Hâlbuki makalesiyle herkese hücum eden ve bilhassa Tarih Encümeni'ne ve onun muhterem başkanına o kadar şiddetle muarız olan bir adamın, oldukça önemli sayıda bir çalışma ile meydana çıkması, hiç olmazsa tarih ve onun usûlü hakkındaki bakış açılarını ortaya koyması gerekirdi. Ali Kemal Bey'den halen böyle bir hizmet bekliyoruz; aksi takdirde tarihin eski tarz telakkisi aleyhindeki hücumları faydalı bir sonuç vermeyecek ve yalnız olumsuz bir mahiyet alacaktır. Türk edebiyatı hakkında açık ve kesin telakkilere sahip olmadığı değişik makalelerinden net bir şekilde anlaşılan *İki Hemşire* müellifinin, Râgıb Paşa, Yahya, Avni Bey gibi eski üstatlar hakkındaki makalelerine gelince, Naci Efendi'nin *Osmanlı Şairleri*'nden pek farklı olmayan o yüzeysel yazılara bir ilmî mahiyet atfedilmesini haliyle kendisi de arzu etmez; yalnız ilmî usûllere o kadar ehemmiyet verdiğini şiddetli tenkit yazıları ile ispat eden Ali Kemal Bey'den eski şairler tezkeresini hatırlatan bu gibi eserler beklemiyorduk. **[191]**

Bugünkü tarihçilerimizin mensup oldukları zümreleri belirledikten sonra, şahsî düşünceleri ve geniş malumatlarıyla o zümrelerden tamamıyla ayrı bir yer edinmiş olan iki Türk tarihçisini; Ahmet Ağayef Bey'le Akçuraoğlu Yusuf Bey'i unutmamak gerekir. Dâru'l-Fünûn'da Târih-i Umumî ve Türk Medeniyeti kürsülerinde yer alan Ahmet Bey, Then ve Renan gibi iki tarih üstadının konferanslarını dinlemiş olması hasebiyle doğal olarak eski masalcılık üslubunun en şiddetli ve kuvvetli karşıtlarından biridir; İngiliz, Fransız, Rus, Fars ve Türk kaynaklarına müracaat ederek telif etmeye çalıştığı *Türk Medeniyet Tarihi* herhalde tarihimizin en özel ve kıymetli eserlerinden biri olacaktır. Dikkate şayan bir derinlik ve kesin bir zekâ sahibi olan Yusuf Bey'e gelince, Paris Siyasî İlimler Fakültesi'nde eğitim görerek tarih usûllerine vakıf olduktan sonra Osmanlı kurumları tarihine dair tamamıyla özel bir eser vücuda getiren bu Türk düşünürü, Medresetü'l-Vâizîn'de ve Dâru'l-Fünûn'daki eğitim faaliyetleri ile ilmî usûllerin yaygınlaşmasına başarıyla çalışmaktadır. Millî tarihimize dair en özel ve en kıymetli eserleri Yusuf Bey'den beklemekte haklıyız; çünkü genç tarihçilerimiz arasında yeni usûlleri yalnız tavsiye ile yetinmeyerek meydana bir de numune koyan yalnız o oldu.

İşte bu sınırlı hülasadan da açık bir surette anlaşılıyor ki bütün medeniyet unsurları ve düşüncemizde olduğu gibi, bu ilim dalında da yavaş yavaş yeni fikirler yaygınlaşmaktadır. İlmî temayüller her tarafta kendisini göstermektedir. Artık Dâru'l-Fünûn kürsülerinde de kendisine yer bulmuş olan yeni fikirler oradan her tarafa yayılacak ve memlekete yeni bir fikrî uyanış ve ilmin tohumlarını neşredecektir. Şahsî temennim; bugünün genç ve çalışkan tarihçilerinin sadece taklit ve tercüme ile iktifa etmeyerek şahsî orijinal eserler meydana koymaya çalışmaları ve eserlerinin Batı ilim dünyasında da layık olduğu önemi elde edebilmesidir.

Osmanlı edebiyat tarihine dair derin bilgisi ile bilinen Fâik Reşâd Bey, Osmanlı Dâru'l-Fünûn'daki konferanslarını bir araya toplayarak **[192]** üç cilt halinde düzenlediği eserinin birinci cildini sonunda neşretti. Konunun

kıymetini bilen yazarlar, şöhreti ve bu ilime ait konumu dolayısı ile Fâik Reşâd Bey'in bu iki eserine cidden kıymet vermektedirler. Bu kadar önemli ve türünde tek bir kitabı incelememek ve tahlil etmemek, memleketimizdeki fikrî gelişmeleri takip edenler için âdeta bir kusur sayılabilir. Kitabın geri kalan kısımları henüz meydanda olmadığı için eserin geneli hakkında bir mütalâa ileri sürmek haliyle mümkün olamaz, fakat muharririn edebî incelemelerde takip ettiği usûl, Osmanlı edebiyatı hakkındaki bakış açıları, edebî gelişmemizin umumî hatları hakkındaki mülahazaları, yazım tarzı, edebiyat devirlerini taksim konusundaki görüşleri bu ilk ciltten tamamıyla anlaşılıyor. Bu meseleleri ayrı ayrı tahlil ve tenkit etmek makalemizin konusu dışında olduğu için yalnız genel noktalar hakkında görüşlerimizi zikrederek ayrıntılara girmemek durumundayız.

Yirmi beş formadan ibaret olan ve Nefî'ye kadar bütün Osmanlı şairlerini ihtiva eden bu birinci ciltte, yazar ana konusuna girmeden önce üç buçuk dört formalık bir girişi nasıl bir esasa uyarak yapıldığını anlayamadığım tuhaf bir ilim ve fen tarifine ayırdıktan sonra, edebiyat tarihini bir fen olarak kabul ve bu fennin tanımını, konusunu, amacını, Kemalzâde Ekrem Bey'in görüşlerine dayanarak sunuyor. Daha sonra, hiç gereği olmadığı halde edebiyat mefhumunu anlatmak amacıyla merhum Naci'nin meşhur "*Nazm ve Nesir*" makalesini kaydediyor. Güzel sanatların bu kadar gelişmiş bir zamanında edebiyatı, *Demdeme* müellifinin ilmî bakış açısıyla izah etmek özellikle Dâru'l-Fünûn kürsüsündeki birinin yapması, insanı doğal olarak şaşırtıyor. Daha sonra yine Ali Ekrem Bey'e dayanarak Osmanlı edebiyatının ilk safhaları ve Osmanlıların iskân ettiği bölgelere göçü esnasında millî bir edebiyat getirip getirmediklerini ele alıyor. Fâik Reşâd Bey'in bütün düzeltme ve tashihlerine rağmen, bu konuların **[193]** Osmanlı edebiyatının kaynakları hakkında asla ileri sürülemeyecek görüşler çerçevesinde yazıldığı basitlik ve hatalarından kolayca anlaşılmaktadır. Fâik Reşâd Bey'in bu noktalarda Ali Ekrem Bey'in bakış açılarına değinmeden onları dikkate alması hiç şüphesiz daha faydalı olurdu. Mamafih fikirleri-

nin muhafazakâr mahiyetine rağmen Fâik Reşâd Bey, selefinden daha dürüst ve daha ilmî hareket etmiş, lisanın kaynak ve mahiyeti hakkında ne kadar eksik ve yetersiz olursa olsun merhum Ahmet Vefîk Paşa'nın bazı tespitlerini nakletmek himmetinde bulunmuştur.

Girişte bütün bunlardan başka eski nazm şekilleri ve millî vezin hakkında mensur eserlere dair birtakım faydalı bilgiler tabi çok muhtasar ve eksik bir şekilde diğeriyle münasebet ve irtibatları hiç düşünmeksizin kaydedilmiştir. Eserin, öğrencilere verilen notların bir araya toplanması suretiyle vücuda getirildiği düşünülecek olursa, yazarın bu konudaki mazereti kabul edilmelidir. Şimdiye kadar bir araya getirmeye hiç çalışılmamış bu kadar zor ve ağır bir konuyu pek kısa bir zaman içerisinde yetiştirerek bir kitap vermek mecburiyeti olmasaydı, Fâik Reşâd Bey'den daha düşünülerek yazılmış, daha derli toplu ve muntazam bir eser beklemeye hakkımız olurdu. Parmak hesabıyla yazılmış eserleri hezeyan saymak suretiyle yazılmamış edebiyatın önemini hiç itibara almayan Fâik Reşâd Bey, şiirimizin ilk gelişim safhaları hakkında neredeyse hiç malumat vermiyor. Hâlbuki şair tezkireleri usûlüne uyarak her şahsın hayat ve eserleri hakkında birbiriyle alaka ve irtibatı olmayan birtakım bilgiler sunulacağına edebî türlerin doğuş ve gelişimi, Türk dil ve edebiyatının kaynak ve mahiyeti, edebî dönemlerin sınır ve genel özellikleri, büyük şahsiyetlerin karakteristik özellikleri hakkında bilgiler verilse idi, okuyucuların zihinlerinde daha açık bir örneklik uyandırmak mümkün olurdu.

Tabi ki Türk edebiyatını Osmanlı edebiyatı manzumesinden ibaret zanneden *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* müellifinin en tartışılması gereken mülahazalarından biri de Osmanlı edebiyatını on iki **[194]** kısma ayırmış olmasıdır. Âşık Paşa, Şeyhî, Ahmet Paşa, Necâtî, Zâtî, Bâkî, Nefî, Nâbî, Nedim, Râgıb Paşa, Şeyh Gâlib, Şinâsî Devirleri adıyla birbirinden ayrılan bu devirlerin ne gibi mülahazalara istinaden taksim edildiğini, *Tarih-i Osmanî* müellifi Şâkir Paşa eserinin Osmanlı medeniyetinden bahsettiği ikinci cildinde son derece haklı olarak soruyor ve bu taksimi uygun görmüyordu.

Biz de bu görüşe katılmaktayız. Şeyh Gâlib hakkında daha önceden *Servet-i Fünûn*'da yayınlanan eserimizin ilgili bölümünde ayrıntılı bir şekilde izah edildiği üzere edebî devirlerin taksiminde indî mülâhazalarla değil ilmî kabullere dayanılmalıdır. Fâik Reşâd Bey taksimâtının ne gibi sebeplere dayandığını izah etmediği için bunları eğitim açısından kolaylaştırma amacıyla yapılmış şahsî bir taksim saymak durumundayız.

Yunus Emre, Kâdı Burhaneddîn, Kemâl Emîr gibi son derece dikkat çekici birtakım şahsiyetleri ihmal eden, halk edebiyatını, tasavvufun tesirini, İran etkisi gibi fikirleri hiç düşünmeyen edebiyat tarihi müellifi, her sanatkar hakkındaki mevcut bilgileri cidden uygun bir şekilde toplamasına ve hulasa etmesine rağmen, edebiyat tarihinin ilmî usûllerine önem vermediği için eseri, şairler biyografisinden ibaret kalmıştır. Mamafih kronolojik bir silsile takip ederek vücuda getirilmiş olan bu biyografi kitabı, memleketimizde şimdiye kadar misli görülmemiş bir derinlikte yazıldığı için çok önemli ve kıymetlidir. Edebiyat tarihimiz hakkında incelemeler yapmak isteyenler bu esere ihtiyaçlarını ifade etmekten geri duramazlar. Sahte bilginlerin zahiren ilmî bir cila ile süslenen fakat gerçekte çok eksik ve yanlış eserlerine, Fâik Reşâd Bey gibi araştırmalarıyla bilinen bir üstadın bu tarzdaki bir eseri tartışmasız tercih olunur.

Zaman her şeyde etkisini gösteren kuvvetli bir unsurdur. *Târih-i Edebiyat-ı Osmaniye*'nin sayın müellifinin fikrî çevresinin etkisinden doğal olarak kurtulamayacağı cihetle mesela ondan Lanson'un, Alfred ve Moris Karveze'nin, Gaston Paris'in eserleri gibi ilmî usûller tatbik edilerek yazılmış bir ilmî eser beklemek mümkün değildir. Dolayısıyla edebiyat tarihinin **[195]** kıymetini daha seneler önce takdir ederek hayatının büyük bir kısmını bu konuda çalışmalara hasreden Fâik Reşâd Bey'i, bugünün gençleri yalnız takdir ve saygı ile yetinmemeli, onu kendilerine bir çalışma modeli kabul etmelidirler. Çağın ilmî gelişmelerine uygun bir *Türk Edebiyatı Tarihi* ancak o zaman meydana getirilebilir. **[196]**

OSMANLI TARİH YAZARLARI VE TARİHÇİLERİ[2]

–Giriş–

Necib Âsım

İslâmiyet'in birinci asrında hâdiseleri kaydetmeye fazla önem verilmemişti. Râvîlerin ezberlerinde ve şairlerin şiirlerinde korunmuş olan bu dönemin hâdiseleri ikinci asırda tarih sayfalarına intikal etti. Râvîlerin rivâyetlerinde görülen ihtilaf, olayların farklı şekillerde nakledildiğini gösterdiğinden vakânüvisler, farklı ve birbirine zıt rivâyetleri eserlerinde yer vermişler, aynı zamanda râvî silsilesini de kaydetmeye önem vermişlerdir. Müslüman tarihçiler bu yöntemi üçüncü asrın sonuna kadar sürdürmüşler, ondan sonra bütün doğuda tarih yazımında uygulanmakta olan kronik usûlüne başvurmuşlardır.

Osmanlıların başlarında da hâdiseler râvîlere dayandırılıyorsa da Araplarda olduğu gibi isimlerin kaydına itina gösterilmiyor, sadece olayın ilgili râvîden nakledildiğini belirtmek için çok nadir olarak ismi zikrediliyordu.

---

[2] "Osmanlı Tarihnüvisleri ve Müerrihleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, cüz:1, 1 Nisan 1329, İstanbul 1328, sayfa: 41-52. Sadece sayfa 41-45 arasındaki bölüm (medhal) Osmanlılarda tarihçilik hakkında bilgi vermesi sebebiyle sadeleştirilmiş olup Ahmedî ile başlayan tarihçiler bölümü sadeleştirilmemiştir. [Öz]

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra geçen bir asırdan fazla bir sürede cereyan eden olaylar kaydedilmemiş ancak ikinci Osmanlı asrında tarih yazılmaya başlanmıştır. Nitekim Gelibolulu tarihçi Ali, *Künhü'l-Ahbâr*'ında Sultan Osman devri din âlimlerinden Vâsılbillah Âşık Paşa'nın Türkçe bir kitap telif ettiği, sade Türkçe ile Osmanlı ailesi tarihi yazdığını, kendisinin de mezarını ziyaret ettiğini, **[41]** öncesinden de söz konusu kitabı okuduğunu söylüyorsa da[3] okuduğunu söylediği eserin bahsedilen tarih olmadığı kendi beyanından anlaşılmaktadır. Yine Ali, Rumeli'ye geçiş hâdisesini yazdığı sırada "*Emma merhum Âşık Paşa tarihinde bir gün Süleyman Paşa, Aydıncık'taki temâşâlığı teramaşâ ederken…*"[4] demekteyse de türbesi üzerindeki manzum kitâbeden 670/1271'de doğduğu 733/1332'de vefat ettiği sabit olan Âşık Paşa'nın 758/1356 senesinde gerçekleşen Rumeli'ye geçişin keyfiyetini yazamayacağını düşünemiyor. Âşık Paşa'nın ne tarihi ne de öyle bir şey yazdığı başka bir yerde görülmediğinden Âşık Paşazâde'nin yahut daha doğru olmak üzere tarihinin başında *Âşık Paşa Tarihi* ifadesi eklenmiş olduğundan Ali'nin bundan yanıldığı ve o tarihi ona atfettiği anlaşılmaktadır.

Tarih kitaplarında görülen kayıtlara göre ilk tarihçilerimizin Oruç Bey ve Yahşi Fakih oldukları anlaşılmaktadır. Bu iki zattan Oruç Bey'i yalnız *Enderun Tarihi* müellifi Atabey, eserinin üçüncü cildinde "*Lisan-ı Türkî kadim ile Sultan Osman ve Orhan asrı vukuâtını mübeyyin*"dir diye kaynakları arasında zikretmektedir. Tayyarzâde'nin bu ifadesinden Oruç Bey'in birinci ve ikinci padişahlar dönemine yetişmiş bir zat olduğu anlaşılıyorsa da şimdiye kadar hiçbir tarihçi ve tezkireci böyle bir eser ve müelliften bahsetmediği gibi *Enderun Tarihi*'nin kaynaklarının çoğu da Topkapı Sarayındaki kütüphanelerde bulunan tarih eserleri olup oralarda da ne buna ne de böyle yalnız ilk iki padişah asrını ele alan bir esere henüz rastlanmamıştır.

---

[3] Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, V, 40.
[4] Ali, *Künhü'l-Ahber*, V, 45.

Tevârih-i Osmaniye'de Süleyman Çelebi bağlılarından bir Oruç **[42]** Bey geçmektedir. Eğer Atâbey'in naklettiği eserin müellifi bu zat ise kitabını hiç olmazsa Sultan Murat Hüdâvendigâr zamanı sonuna kadar getirmesi gerekirdi. Bundan üç dört ay önce bir zat tarafından Ertuğrul sancağı bölgesinde ve İnegöl kazasının Domaniç nahiyesinin merkezi olan Hisarköy mescidinde Osmangazi devri hâdiselerini içeren yazma bir tarih bulunduğunu haber vermesi üzerine bunun Oruç Bey'in eseri olacağı tahmin edilerek İstanbul'a gönderilmesi Hüdâvendigâr vilayetine yazılmıştı. Vali beyefendinin teşekküre şayan olan araştırması sayesinde kitap bulunup *Tarih-i Osmanî Encümeni*'ne getirilmişti. Yapılan inceleme sonucunda kitabın Sultan III. Murat adına Zâim Muhammed Bey'in telif ettiği *Câmiu't-Tevârih* olduğu anlaşıldı. İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshaları bulunduğundan yerine iade edilmesine karar verildi.

İkinci tarihçiye gelince *Âşık Paşazâde Tarihi*'nde *Şeyh Yahşî Fakih*[5] olarak zikredilen zâtın adının baş ve sondaki lakaplarına bakılırsa hem ulema ve hem de diniye sınıfından olduğu söylenebilir. Âşık Paşazâde, *Tarihi*'nde Çelebi Sultan Mehmet'in Rumeli'ne ikinci defa –kendisine göre birincidir– geçişini anlatırken; "*Orhan'ın imamı oğlu Yahşi Fakih anda hasta oldu Kive'de…*" demesine dayanarak o dönemde bunun hayatta olup şimdi İzmit sancağı dâhilindeki Kive kasabasında sâkin olduğu ve Orhan Bey'in zamanından itibaren yaşadığı anlaşılıyor. Âşık Paşazâde'nin ifadesinden Yahşi'nin babasının Orhan Gazi'nin imamı olduğu anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'unda bu imamın adı İlyas olarak geçmektedir.

Yahşi Fakih'in yaşadığı asrı belirledikten sonra bir tarih kitabı yazıp yazmadığının incelenmesi gerekir. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*'da *Âşık Paşazâde Tarihi*'ni anlatırken, "*Bu tarih yazıcısı tarihindeki olayları* **[43]** *Yahşi bin İlyâs'ın kitabından aldığını ve onun da pederi İlyas'tan işittiği şeyleri orada naklettiğini*" söyler. Hâlbuki Âşık Paşazâde, Yıldırım Bâyezid Han'ın zamanına

---

[5] Ali, *Künhü'l-Ahbar*, V, 45.

kadarki hâdiseleri "*imam oğlundan naklederim*" demek suretiyle, Şeyh Yahşi Fakih'i râvî olarak göstermektedir.

Neşrî, *Cihannümâ*'sında Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'ya ulaştığında Selçuklularla Tatarlar arasındaki çatışmaya rast gelip müdahalesiyle Selçukluların kazandığı şeklindeki meşhur hikâyeyi anlatırken, "*Bazı sikâttan işittim ki, hatta kudretu'l-muttakîn Mevlâna İyâs dedi, ben Orhan'ın rükbedârına buluştum Pir kişi idi, dedi atamdan ve dedemden işittim…*" demektedir. Bu ifadeden Kâtip Çelebi'nin bu ismi İlyas olarak ve Âşık Paşazâde de ismi kaydedilmemiş olan Yahşî Fakih'in babası zannetmiş olduğu düşünülebilir. Bununla beraber Neşrî'nin kaydettiği bu ismin öncesindeki lakaplara göre İyâs'ın ulemadan takva ile bilinen bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Neşrî'nin yaşadığı zamana göre oldukça yaşlı olan Orhan'ın rükbedârına yetişen bu kimsenin, zamanını idrak edemeyeceğinden İyâs'ın bir *tarih* telif etmiş olduğu da düşünülebilir. Belki de Mevlana İyâs'ın yazdığı bu tarihi, Kâtip Çelebi de görmüş ve Âşık Paşazâde açık bir şekilde ifade etmesine rağmen bundan vazgeçerek râvî olan Yahşî Fakih'e isnat etmiştir.[6]

Muhtemelen bu iki tarih kitabı da mevcut değildir. Birincisinin varlığı sadece mücerret sözden ibarettir. İkincisi ise –yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı **[44]** üzere– tam bir bilinmezlik perdesiyle örtülüdür. Binaenaleyh bu eserler bulunup meydana çıkarılıncaya kadar mevcudiyetlerinden şüphe etmekteyiz. Bu yüzden de Osmanlılara dair olaylara ait ilk bilgiler verenin *Ahmedî* ve Osmanlı tarihine dair kitap yazanın da *Hamzavî* olduğunu kabul etmek zorundayız. **[45]**

---

[6] *Keşfu'z-Zunûn*'un son İstanbul basımında *Bahşî* şeklinde geçmektedir. Yahşî doğuda olduğu gibi Osmanlılarda da çoğu zaman yazıcı manasında kullanılmış bir lakaptır; fakat yukarıda verdiğimiz tafsilattan bu kelimenin bir noktasının düştüğü anlaşılmaktadır. Bir de Osmanlı idarecilerinden meşhur Timurtaş Paşazâde Yahşî Bey vardır ki Sultan Murat Hüdâvendigâr devrinde Peravâdî fethinde görevlendirilmiştir ve 805/1402 senesinde Ankara Savaşında şehit olmuştur.

TARİH İNCELEMELERİNDE ZORLUKLAR[7]

Ali Cânib

Türkiye tarihinde on dokuzuncu asır, son derece önemli bir dönemeçtir. O zamana kadar tamamen Asya tarzı ve Ortaçağ'a ait bir müessese olan Osmanlı Devleti içte ve dışta birçok etki ile Batılılaşmaya teşebbüs etti: *Siyasî Tanzimat* denilen hareketi gerçekleştirdi. Aslında bundan önce de Türkiye'yi Avrupa'ya yaklaştıracak bazı girişimler olmuştu, fakat bunlar sınırlı ve ayrıntı türünden teşebbüslerdi. Neticede *Tanzimat*'ın içeriğini ifade eden *Gülhane Hattı* ile Türkiye Doğululuktan Batılılığa yönelmiş oldu. Bu başlangıcı incelemek Asya tarzı hayata tamamen veda eden bugünkü nesil için oldukça gereklidir.

Fakat bu araştırma esaslı olmalı, yarım yamalak incelemeler ve bu tür incelemelere dayanan eserler faydasız hatta zararlıdır. Kanaatime göre on dokuzuncu asır Türkiye'sini –başka bir tabirler *Tanzimat* hareketiyle neticelerini– açık bir şekilde görebilmek için daha öncelere bakmak zaruridir: Çünkü on dokuzuncu asır, kendisinden önceki asırlara karşı bir "aksu'l-amel (tepki)"dir. Bu *tepki*nin içeriğini tam manasıyla anlamak, geçmiş dönemlerin şümullü bir şekilde anlaşılmasına vasıtadır: Türkiye'nin geçmişteki siyasî, idarî, iktisadî, dinî teşkilatı nelerdi? Düşünceye veya güzel sanatlara dair kurumları hangi esaslara ve ne şekilde dayanıyordu? Hâlâ et-

[7] "Tarih Tedkikâtında Müşkülât", *Hayat*, cilt: II, sayı: 43, 22 Eylül 1927, Ankara, sayfa: 322-323.

raflıca araştırılmamış olan bütün bunların ve bunlara ait ayrıntıların içeriği bilinmeden tepkisini incelemeye kalkmak mümkün değildir.

Vakanüvis ve özel tarihlerimizin kıymeti malumdur. Bunlardan bazı genel hususlara ait bilgiler elde etmek mümkün olmakla beraber yetersizliklerinin derecesini de söylemek gereksizdir. *Hazine-i Evrak* (devlet arşivleri) belgelerinden bugüne kadar yalnız hicrî onuncu asra ait olanlardan birazı toplanmış ve yayınlanmıştır. *Hazine-i Evrak*'ta mevcut her satır gözden geçirilmeli ve önemi bireysel bir karara bırakılmaksızın yayınlanmalıdır.

Geçmişte millî teşkilatımızla dinî teşkilatımız birbirine girift bir halde bulunduğundan sadece *Hazine-i Evrak*'ta korunanların ortaya konulması da yeterli değildir. Bütün *Şeyhu'l-İslâm Defterleri* ve *İstanbul Kadılığı Evrakı* ciltler halinde tarih araştırmacılarının önünde durmalıdır. On ikinci asır biyografi yazarlarından meşhur Şeyhî Efendi, çok değerli bir eser olan üç ciltlik *Vekâyi-i'l-Fudalâ*'sını özellikle *Şeyhu'l-İslâm Defterleri*ni incelemek suretiyle kaleme almıştır. Ondan sonra kimse bunları incelemediği için 1143/1730 senesinden sonraki meşhurların biyografileri çok eksik kalmıştır. *İstanbul Kadılığı Evrakı*nın yayınlanması daha önemlidir: Bu sayede geçmişin birçok karanlık noktaları aydınlanacak, içtimaî, idarî, iktisadî, ilmî hayatımızın çepeçevre gözlemlenmesi mümkün olacaktır.

Eski kütüphanelerin köşe bucaklarında kalmış bazı eserler, dergiler ve hatta kitapların şurasına burasına gelişi güzel yazılmış beş on satır, birçok hâdise veya şahıs hakkında bizleri aydınlatacaktır. Resmî veya gayr-i resmî bir amaç için memleketimize gelen yabancıların kaleme aldıkları raporlar, mektuplar, hatıralar, seyahatnameler ve türlü türlü kitaplar da aynı şekilde bize mazimizi izah edecek içeriğe sahiptirler.

Eski vezirler, âlimler, müellifler, şairler ekseriya mektuplarını toplamışlar, *Münşât*'lar vücuda getirmişlerdir. Bunların da incelenmeleri bize birçok bilgi verecektir. Tanzimat devrini araştırmadaki bir diğer zorluk da sonraki dönemlerin vezirleri, âlimleri, müellifleri, şairleri yazılarını çoğunlukla tam

olarak toplamamış olmalarıdır. Örneğin *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyâsiyyesi* gibi eserlerle, yine mesela Muallim Naci'nin *Mektuplarım*'ı, denize nispetle birer damla hükmündedirler. Eski adamların el yazılarını bulabiliyoruz. Eski mürekkeplerin silinmeden kalmadaki dayanıklılıkları malumdur. Sonraki dönem adamlarına ait kâğıtlar hiçbir hasara uğramamış olsa bile durduğu yerde yazıları kendi kendine kaybolur: Yani mürekkep uçuyor! Dolayısıyla mesela Tanzimat devlet adamlarının el yazılarından, korumaya alınanlarını bugün tamamen okuyabileceğimizi zannetmiyorum.

Hicri 1247/1831'den itibaren Türkiye'ye gazetecilik girmiştir. Türkçe olarak –içerde, dışarıda– yayınlanan gazeteleri istisnasız toplamak, bunlara bütün dergileri, risâleleri eklemek de on **[322]** dokuzuncu asır Türkiye'sini anlamak ve yazmak için elzemdir. Eski kütüphanelere girince geçmiş devirlere ait hemen her kitabı bulmak mümkündür. Fakat halen yeni yayınları içeren bir kütüphanemiz yoktur. Eski eserlerimize dair bibliyografik malumatımız mevcuttur. Bu tür malumatı olmayanlar da kolayca elde edilebilirler. Fakat son devrin bibliyografyası yoktur.[8] Buna bağlı olarak yeni yayınları inceleyebilmek de zordur. Demek oluyor ki on dokuzuncu asır, kendisinden önceki asırlara göre daha bilinmezdir ve doğal olarak da araştırılması daha güçtür. Böyle bir devrin tarihini yazmaya kalkışmak da insanı hüsrana uğratır. Yapılacak şey; bu önemli asrı anlamak için bir taraftan, daha eski asırları incelemeye çalışmak, diğer taraftan da bu asrın tarihine esas olacak vesikaları toplamaktır. Bu işlere ise bizim çalışmamız, bizim ömrümüz kâfi gelmez. On dokuzuncu asır Türkiye'sinin tarihini ancak bizden sonraki nesil yazabilecektir. Biz, o neslin gayretini karşılıksız bırakmayacak olan vesikaları, yayınları toplayabilirsek çok büyük bir iş yapmış oluruz. **[323]**

---

[8] Bu arada da Merhum Bağdatlı İsmail Paşa'nın otuz senelik ciddi bir emek vererek vücuda getirdiği *Keşfu'z-Zunûn Zeyli*'nin basımı ve yayınlanmasını temenni etmek lazımdır.

BİR MİLLETİN İNCELENMESİNDE TAKİP EDİLECEK YÖNTEM[9]

Ziya Gökalp

Bir milleti (Le peuple) ilmî bir şekilde incelemek için her şeyden önce göz önünde tutulması gereken şart, o milletin gelecekte nasıl olması lazım geldiğini değil, mazide ve hâl-i hazırda nasıl olduğunu aramaktır. Bir kavimde, ya içtimaî hayatın uğradığı gelişim kazanımlarını izâle veya içtimaî gelişimin belirli bir düşünceye doğru gitmesini kolaylaştırmak ve sağlamak amacıyla takip edilecek yollar "ilim" mahiyetinde olmayıp, sanat mahiyetindedir. İlim, yaptığı incelemeleri pratik bir neticeye ulaşması endişesi ile yapmaz. Çünkü pratik bir gayeyi amaç edinen içtimaî bir sanat, ıslahat ihtiyaçlarının acele olması dolayısıyla çabuk kararlar vermek zorundadır. İlim, gerçeği uygulamadaki ihtiyaçlara feda etmeyeceğinden bu gibi aceleci durumlardan geri durarak özgür ve sabırlı bir şekilde çalışmakla sorumludur.

Aslında ilmî tetkiklerden çıkacak neticelerin içtimaî sanatlar tarafından derhal pratik amaçlar için uygulanabileceğini, bu incelemeleri yapanlar bilirler. Hatta bu tür araştırmalarda bulunanları çalışmalarında teşvik eden manevî unsur da bugün uygulamadaki endişelerden soyutlanmış olan tetkikle-

[9] "Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usûl", *Millî Tetebbular Mecmuası*, cilt: I, sayı: 2, Mayıs-Haziran 1331, sayfa: 193-205.

rinin, yarın mutlaka kendi milleti veya insanlık için faydalı uygulamalarla kuvvetleneceğini bilmeleridir. Ruhunda böyle ideal bir duygu mevcut olmadıkça âlim, hayatını bu kadar zor bir işe **[193]** vakfedemez. Bununla beraber bu pratiğe uygulanabilirliğin, ilmin amacı olmayıp, zaruri bir neticesi olduğunu da hiçbir zaman gözden uzak tutmaz.

Güzel sanatların gayesi sadece sanat olduğu gibi, ilmin de gayesi ancak ilimdir. Şair sadece "*güzellik*" duymaya çalıştığı gibi, âlim de sadece "*hakikat*"i bulmaya uğraşır. Cemiyet için en faydalı sanat, içtimaî faydaları düşünmeyen *güzel sanat* olduğu gibi, en çok uygulamaya dönük neticeler doğuran bilgi de uygulanabilirliği endişelerden soyutlanmış olan *müspet ilim*dir.

Bununla beraber bir milletin incelenmesinde tamamıyla ilmî hareket etmek için yalnız uygulanabilirlik endişelerinden soyutlanmak yeterli değildir. Milletimiz, kendisine son derece şiddetli duygularla bağlı bulunduğumuz aziz bir varlıktır. Kendi milletimize yahut dindaş, ırkdaş ve müttefik milletlere tarafgir ve düşmanımız olan milletlere karşı da aleyhtar olmamak tercihimizin kontrolünde değildir. Özellikle de kendi milletimize karşı tamamen tarafsız duygulara sahip olmamız çok zordur. Hâlbuki milletimize karşı en büyük vazifemiz onu olduğu gibi bilmektir. Milletimizde birtakım hastalıklar varsa tedavisi için, bunları teşhis etmemiz lazımdır. Gerçek sevgi, eksiklikleri görmemek suretiyle tecelli etmemelidir. O halde milletimizi ilmî bir şekilde tetkik edebilmek için yalnız uygulanabilirlik endişelerden değil, vicdanımızdaki aziz duygulardan da soyutlanmamız gerekmektedir. Fakat şu da var ki, soyutlanacak duygular sadece iyi olanlara hasredilmemeli, aynı şekilde kötü duygulardan da kurtulmalıdır. Millî terbiye gören çoğunlukla milletine karşı iyi duygulara sahipken, millî terbiyeden mahrum olarak yetişmiş olan bazı kimseler de haksız olarak milletine karşı kötü duygular taşırlar. Duygusal hal, ister iyimser ister kötümser olsun, her iki durum da ilmî

incelemeler için tehlikelidir. İlmî incelemeler yapmak isteyen bir ilim adamı, bütün hislerinden arınarak saf bir akıl haline gelmelidir.[10] **[194]**

Bununla beraber incelemelerin ilmî olması için uygulanabilirlik endişelerinden veya millî ve gayr-i millî duygulardan arınmış bir şekilde araştırma yapmak da yeterli değildir. Sadece düşünce tarzının nazarî ve aklî olmasıyla bu gaye gerçekleştirilemez. "*Akıl*" tabirinden iki türlü anlam çıkartırız: Birinci manaya göre "akıl" bizden önce hiyerarşik bir surette tasnif edilmiş mefhumların toplamıdır. Bu kurulmuş mekanizmalara bağlı olarak düşünmek hiçbir zaman ilmî incelemelere dayanak olamaz. Çünkü bu "*yaratılmış akıl*" ile düşünmek haricindeki gerçekleri önceden zihnimizde mevcut olan çerçevelerine sıkıştırmak demektir.

Hâlbuki aklın görevi; zihnimizdeki mefhumları dış gerçeklere uygun bir surette tanzim ve tasnif etmektir. Bu görevi yerine getirmek için yaratıcı bir düşünme melekesi lazımdır ki, işte ikinci manaya göre "*akıl*" budur ve ilmî bakış açısından ancak bu yaratıcı melekeye *akıl* denilebilir.

Yaratılmış, mekânikî (düzenlenmiş) akıl ile düşünmek zihindeki anlamlardan dıştaki gerçeğe doğru gitmektir ki buna "tümdengelim" (istidlal-deduction) denilir. Yaratıcı ve canlı akıl ile düşünmek ise hariçteki gerçeği inceleyerek anlamları bu incelemelerden çıkarmaktır ki düşüncenin bu tarzına da "tümevarım" (istikra-induction) denilir. İlim adamı, bir milleti tetkike başlamadan önce, eskiden beri o millet hakkındaki farklı şekillerde edinmiş olduğu ne kadar anlayışlara sahip ise hepsini zihninden çıkarmalıdır. Descartes'ın felsefeye başlarken yaptığı gibi, geçici ve metodik bir şüpheye tâbi

---

[10] Millî meseleler genellikle duygusal meseleler olduğu halde "milletimizin tetkiki esnasında hislerden soyutlanmak gerekir" deyişimiz ilk bakışta tuhaf görünebilir. Fakat dikkat edilince anlaşılır ki biz, yalnız ilim adamını duygulardan arındırmak istiyoruz. Yoksa incelemenin konusu olan hâdiselerin duygusal olmadıklarını iddia etmiyoruz. Millî hâdiseler milletin heyecanlı bir suretle idrak ettiği mefhumlar demektir. Uygun bulduğumuz usûle göre ilim adamı, milletin ne gibi duygulara, heyecanlara, ihtiraslara sahip olduğunu aramalı, fakat hiçbir vakit bu umumî hislere kendi hususî ve şahsî duygularını karıştırmamalıdır. **[194]**

olarak gerek öteden beri halk arasında tekrarlanmış olan ananevî bilgilerini ve gerek kendisinden önce yapılmış olan ilmî incelemeleri şüpheli saymalıdır. İlim adamı bu gibi ilmî yapılardan uzaklaşarak doğrudan doğruya vakıalara inmelidir. Hariçteki olguyu düzenleyen özel ve somut vakıaları tespit ederek tümevarım yoluyla, bunlardan birinci derecedeki anlamları çıkarmalı ve sonra da aynı yolla bu birinci derecedeki anlamlardan doğan ikinci, üçüncü derecedeki genel ve somut anlamları çıkarmaya çalışmalıdır.

İşin aslına bakılırsa bu çalışmalardan netice itibariyle *hiyerarşik* şekilde tasnif edilmiş bir "*anlamlar manzumesi*" yine ortaya çıkar. Fakat bu şekildeki tetkiklerden çıkan anlamlar tamamıyla **[195]** hariçteki gerçekliğin öz ifadeleri olduğu halde bu gerçekliği tetkik etmeden önceki mefhumlar, geçen mazinin muhtelif dönemlerinden kalmış ve ancak duygusal veya alışkanlığın bir zihin dünyası ile varlığını koruyan ananelerden ibarettir. İlmî incelemelerden çıkacak yeni mefhumlar, bu ananelere hatta onların ahenginden teşkil eden *düzenlenmiş* (mekanikî) aklımıza garip görünen birtakım *paradokslar* şeklini de alabilir. Durkheim'e göre ilim birtakım paradokslar bulmak için uğraşmaz; fakat incelemeleri neticesinde zaruri olarak paradokslara ulaşırsa, bundan da kaçmaz. Çünkü ilmî hakikatler körü körüne düşüncelere ulaşacaksa bu kadar derin incelemeler yapmaya ne gerek vardır?

Yukarıdaki ifadelerden de çıkan neticeye göre bilimsel bir incelemede üç şart vardır:

1. İnceleme pratiğe dönük olmamalı, sadece *nazarî* (speculatif) olmalı,

2. Duygusal olmamalı, aklî olmalı,

3. Tümdengelim değil, tümevarım olmalıdır. Bu üç şart bir cümlede özetlenebilir: İncelemeler sübjektif değil, objektif olmalıdır.

Gerçekte bir incelemenin objektif olması ancak yukarıdaki üç şartı da barındırmasına bağlıdır. Fakat bir incelemenin bilimsel olabilmesi için sadece objektif olması da yeterli değildir. Bunun için önemli bir şart daha vardır ki o

da; incelemeye konu olan şeyin müstakil bir gerçekliği olmasıdır. Eğer millet, bağımsız bir gerçeklik değilse, bunun üzerine ilmî araştırmalar yapılamaz.

Milletin bağımsız gerçekliğe sahip olması öncelikle kendi başına içtimaî bir gerçekliğin mevcut olmasıyla, ikinci olarak bu içtimaî gerçekliğin *millet*te tecelli etmesiyle mümkündür. Milletin bireysel parçalara veya bireysel duygulara ayrılabileceğini mümkün görenler onu bağımsız bir gerçeklik olarak telakki etmiş olamazlar. Millet'in özel bir varlığını kabul etmek için öncelikle onun hayatı ve ruhu gerçekliklerinden başka olarak müstakil bir içtimaî gerçekliğinin mevcudiyetini de kabul etmek gerekmektedir. Bu takdirde millet, bu içtimaî gerçekliğin dil ve âdetlere katılım suretiyle tam bir uzviyet şeklini aldığı zamanki hali almış olur.

Bu fikri başka bir şekilde de ifade edebiliriz: Milletler hakkında ilmî bir inceleme yapmak için önce bu incelemenin hangi ilmin bakış açısından yapılacağını belirlemek gerekir.

Bir ilim mevcut olabilmesi için onun konusu olarak bir gerçekliğin var olması lazımdır. Fizikî, biyolojik, psikolojik gerçeklikler mevcut olduğu içindir ki, Fizik, Biyoloji, Psikoloji gibi ilimler teşkil edebilmiştir. Millet bu ilimlerden birinin konusu olabilir mi? **[196]** Yoksa bir içtimaî gerçeklik kabul edip de *millet*i ancak ondan bahseden Sosyoloji ilmine konu etmek mi gerekir? Millet, doğal olarak Fizik ilminin konusu olamaz. Biyoloji ve Psikolojiye gelince, millet bireylerden oluşur ve bireylerin de birer organizmaları ve ruhları vardır. Biyoloji bu bireysel organizmalardan, Psikoloji bu bireysel ruhlardan söz eder. Hâlbuki millet, bu bireysel organizma ve ruhtan tamamıyla başka bir şeydir. O halde milleti tetkik için bunlardan ayrı bir ilmin bakış açısı lazımdır. Millet, cemiyetler sınıfa mensup olduğu için bu ilim ancak sosyal gerçeklikleri inceleyen Sosyoloji olabilir.

Milletin müstakil mahiyetinin içtimaî bir gerçeklik olduğu esas kabul edildikten sonra millete ait bütün hâdiselerin sebeplerini sosyal etkenler arasında aramak zarureti ortaya çıkar. Gerçekte bir ilmin mevcut olabilmesi için

onun konusu olmak üzere bağımsız bir gerçekliğin olması da yeterli değildir. Bu gerçekliğin, "*gerekircilik*" (determinizm) prensibine bağlılığı, yani "her hâdisenin o gerçeklik dairesinde belirli sebeplere sahipliği" de gereklidir. Eğer fizikî, biyolojik ve psikolojik gerçeklikler *gerekircilik kanununa* bağlı olmasaydı, Fizik, Biyoloji ve Psikoloji ilimleri teşkil edemezdi. Başlangıç itibariyle "sosyal determinizm" prensibi bir gerçek olarak kabul edilmedikçe, içtimaî gerçekliğin kanunlarını aramaya teşebbüs edilemez ve bu yapılmadığı surette de Sosyoloji ilmi kurulamaz. O halde millî hâdiseleri sosyoloji yöntemi ile tetkik etmek gerektiği gibi, bu hâdiselerin hakiki sebeplerini de sosyal hâdiseler arasında aramak gerekmektedir.

Bütün biyolojik hâdiselerde olduğu gibi, her sosyal hâdise de devamlı olmak için ait olduğu milletin hayatına faydalı bir hizmeti yerine getirmek mecburiyetindedir. Esasında sosyal hâdiseler temel itibariyle bu faydalı hizmetler için oluşmuş değildir. Bunlar önceki sosyal sebeplerin zaruri neticeleri olarak oluşur. Fakat bir kere oluştuktan sonra asırlarca devam edebilmek için, sürekli sosyal bir hizmeti yerine getirmeleri gerekir. O halde sosyal hâdiselerin yalnız sebeplerini değil, farklı zamanlarda üstlendiği hizmetleri de belirlemek gerekmektedir. **[197]**

İçtimaî hâdiselerin sebep ve hizmetlerinden başka, belirlenecek bir de kıymetleri vardır. İçtimaî hâdiselerin kıymetlerini ölçmek için elimizdeki tek vasıta istatistiktir. Bir ülkede yıllık öldürme, hırsızlık, boşanma vakalarının sayılarını gösteren istatistikî rakamlar, bize orada bireyin hayatının saygınlığı, bireyin mülkiyetinin korunmuşluğu, nikâh bağının kutsiyeti hakkındaki sosyal yaklaşımları verir. Bir yerde öldürme vakaları ne kadar çok sayıda tekrarlanıyorsa orada bireyin hayatının o kadar az bir değere sahip olduğu anlaşılır; bir ülkede boşanma davaları ne kadar çoksa orada nikâh bağının o kadar az bir kıymete sahip olduğunu ortaya koyar. Sosyal hâdiselere ait bu özellikler anlaşıldıktan sonra içtimaî hâdiselerin nelerden ibaret olduğunu göstermek de gerekir.

İçtimaî hâdiseler, gerçekliğin müstakil bir çeşidi olduğuna göre fizikî, biyolojik ve psikolojik hâdiselerin haricinde aranmaları gerekir. Bunların haricinde olmak üzere cemiyet hayatında görebileceğimiz yegâne hâdiseler "*zümre*" (grup) ile "*müessese*"lerdir.

Zümre, özel yardımlaşmalarla birbirine bağlı bulunan bireylerin bir toplamıdır: Aile, köy, aşiret, sınıf, taife, kast, heyet, ümmet, devlet, millet gibi. *Müessese* ise bu zümrelerin kendi üyelerine isteyerek veya zorla kabul ettirdiği idrak yahut yaşam biçimleridir. Dinî inanç ve ayinler, hukukî ve ahlakî prensipler, dil ve güzel sanat kuralları, iktisadî biçimler, bilimsel yöntemler gibi, cinslere ve çeşitlere ayrılabilirler. Bir gerçekliğe mensup bireyler cinslere ve çeşitlere yani genel örneklere dönüştürülmediği sürece, o gerçekliğe dayanarak bir ilim teşkil edilemez. İlim ancak genellerden bahseder. Genel kanunların keşfedilebilmesi için genel örneklerin bulunması gerekir. Milletlerin tamamıyla ilmî bir tasnifi henüz yapılamamıştır. Bununla beraber kesin bir tasnif yapılıncaya kadar, incelemelerde uygulama dayanak noktası olması için metodik ve sınırlı bir mahiyete sahip bir tasnifin yapılması gerekliliği de açıktır. Bu sebebe binaen bir tasnif taslağını aşağıda sunuyoruz:

Milletler, "*ilkel topluluklar*" (peuples primitifs) ve "*milletler*" (nations) olmak üzere iki kısma ayrılır. İlkel kabileler Almanların "*naturvoelker*" ismini verdikleri ilk sosyal **[198]** örneklerdir. Bu örneklere *karakteristik* bir içerik kazandıran temel oluşum "*klan*"(semih)dır. Klan, dinî bir yakınlıkla biri birine bağlı yüzlerce ve hatta binlerce üyelerden oluşan ailevî bir zümredir. Klanı belirleyen alamet, üyelerin *ortak ata* kabul edilen hayali veya gerçek bir varlığın ismiyle adlanmalarıdır. Ortak ata aynı zamanda klanın "özel tanrı"sı kabul edilir.

Klanın üyeleri arasında "ortak sorumluluk" ve "ortak intikam" kaideleri mevcuttur. İlkel kabilelerde henüz ne genel hukuk ne de ferdi hukuk duygusu uyanmamış olduğundan "hak sahibi" (sujet de droit) sıfatı, klana ait olmak üzere yalnız özel bir hukuk algısı vardır. Aslında klanlar birleşerek "*kabile*"leri (phratie), kabileler birleşerek "*aşiret*"leri (tribu), aşiretler birleşerek

"*birlik*"leri (canfédération) oluşturduklarından, bu geniş zümreler de temelde klan (semih) gibi ailevî bir mahiyettedir. *Birlik* yahut *aşiret*leri ilk teşkil eden klanlar olup, diğerleri bunların parçalanmasından ortaya çıkmış türemiş zümrelerdir. Buna binaen kabile, *aşiret* veyahut *birlik*lerin reisleri de klan reisi gibi bir aile büyüğü mahiyetindedir. Yani bunlar da ancak özel statüye sahiptirler. Bu kavimlerde ceza, özel hukuk mahiyetinde olup intikam almak ve kısas şeklinde uygulanır ve "diyet" vasıtasıyla değiştirme olabilir. Klanlardaki yönetim aynı zamanda dinî bir mahiyete sahip olup, klanın büyüğü ruhbanî bir reis konumundadır.

İlkel *topluluklar*[11] dört sınıfa ayrılır:

1. Değişmemiş klanlı topluluklar (peuples a bade de clan non defférentié): Buna örnek Avustralya yerlileridir. Bunlar birbirine eşit ve aralarında mertebe dereceleri olmaksızın bir araya gelmiş "totemli klanlar"dan birleşmişlerdir. Klanlar (semiheler) henüz "değişime" (différantiation) uğramamış oldukları için bu topluluklar ilkel kabilelerin en basit şeklidir.

2. Değişmiş klanlı topluluklar (Peuples a base de clan différentié): Bu toplulukta "totemli klan" henüz mevcut olmakla birlikte yok olmaya başlamıştır. Bu ilk temel üzerinde sınıflardan, asker ocaklarından, dinî oluşumlardan, şaman zümrelerden **[199]** bir araya gelmiş birtakım içtimaî unsurlar da ortaya çıkmaya başlamıştır ki hepsi klanın değişime uğramış şekilleridir. Kuzey Amerika yerlileri bu çeşide örnektir.

3. Aşiret topluluklar: Bu topluluklarda "totem" müessesesi tamamıyla ortadan kalkmıştır. Klanın aynı zamanda ismi olan ortak ata, bir hayvan veya bir bitki olup, bu hayvan veya bitki çeşidinin dıştaki üyeleri klanın saygın akrabaları kabul olunduğu zaman bu hayvan veya bitkiye "totem" adı veri-

[11] Gökalp burada ve aşağıda ilkel toplulukları ifade için bizim, metinde "millet" olarak ifade ettiğimiz "kavim" kavramını kullanmıştır. Ancak içerik olarak herhangi bir anlam karmaşasına neden olmamak için "kavim" veya kullandığımız şekliyle "millet" yerine "topluluk" olarak kaydetmeyi uygun bulduk. [Öz]

lir. Totem, istisnaî durum olarak, iklim ve gökyüzü olayları veya cansızlar arasından da seçilebilir. Aşiret topluluklarda ortak ata, hayvan veya bitki mahiyetinde olmayıp gerçek insandır. Binaenaleyh bu topluluklardaki klanların –bazı gizli diri izleri olmak üzere–totemle alakası kalmamıştır.

Totemli klanlar esasen "anaerkil" oldukları halde aşiret topluluklardaki klanlar "ataerkil"dirler. Bu topluluklarda klanın dayanışma gücü azalmasına karşılık aşiretin dayanışma gücü artmış ve aşiret, kendi varlığı ve birliğini iki önceki çeşitlere nispetle daha şiddetli bir şekilde his ve idrak etmeye başlamıştır. Bu çeşide örnek olarak Afrika'daki Dahomeylileri gösterebiliriz.

4. Dejenere (türediye uğramış) olmuş ilkel topluluklar (Peuples primitifs dégénérés): Bu topluluklarda klan tamamıyla çözülmeye uğramış ve onun yerine de henüz millî teşkilatın temelleri kurulmağa başlanmamıştır. Bazı sosyologlar bu çeşit cemiyetleri küçük ailelerden oluşmuş ve klan teşkilattan mahrum gördükleri için ilkel toplulukların en basit örneği sanmışlarsa da yanılmışlardır. Küçük ailelerin, ataerkil ailelerden, bunların da anaerkil klanlardan ortaya çıktığı artık kesinleşmiştir. O halde bu basitliğin içtimaî bir yozlaşma neticesinde klanların çözülmeye uğramasından ileri geldiğine şüphe yoktur. *Seylan Adası*'ndaki "*Veduda*"lar bu çeşide örnektir. (Buraya kadar arz ettiğimiz tasnif Année Sociologique'nin XI ve XII. ciltlerinden alınmıştır).

Milletler: Milletlerde klan ve aşiret gibi teşkilatlar zayıflayarak veya tamamıyla ortadan kalkarak genel tanrı, genel yönetim, genel hukuk gibi umumî vicdanın teşekkül ettiğini gösteren **[200]** millî duygular uyanmaya başlamıştır. Yani edebiyat, tarih müesseseleri teşkile başlayarak millet kendini tek bir vücut gibi hissetmektedir. Aynı zamanda mekanik bir şekilde iş bölümü ve uzmanlık hareketleri doğarak farklı sosyal vazifeler değişik içtimaî unsurlar tarafından yerine getirilmektedir.

Milletler dört ana ve dört de tâlî çeşide ayrılır:

1. Teokratik (imamî) Milletler (Nations Theocratiques):

Bu milletlerde, millet kendi varlık ve birliğini bir "genel tanrı" ve bir "dinî genel yönetim" şeklinde hisseder. Klan ve aşiretlerin özel hukukları kendileri ile beraber yok olmaya başlayarak yerine "Allah'ın hakkı" tanımıyla dinî bir genel hukuk teşkil edilmiştir. Teokratik milletlerde hukuk, dinî bir ayin mahiyetindedir. Bunun için hukuk, ibadetlere ait hükümleri ihtiva eden ayinnâmelere eklenmiştir: Hinduların "manû" kanunları gibi. Dinî genel idare, otoritesini kendisinden alan dinî bir önder olarak da kabul edilen hükümdarda tecelli eder. Bu idare, hükümdardan derebeylerine intikal ederek ileri gelenler sınıfını oluşturur. Klanlar, arazi üzerine yerleşerek "köy"lere dönüşür. Klan teşkilatı mevcut oldukça kendi kendini idareye muktedir olan köy, bu teşkilatın ortadan kalkmasından sonra kendini idareden aciz kalarak dış dayanaklara ihtiyaç duyar. Bu şekilde arazinin kontrolü derebeyler sınıfına geçerek köyler birer "malikâne-dirlik" mahiyetini almış ve köylüler serf hükmüne girmiş olurlar. Hukukî içtihatlar din temsilcileri tarafından uygulanma kuvvetine sahiptirler. Bu kuvvetlere "köy esasına dayalı milletler" yahut "icracı milletler" ismi de verilebilir. Doğuda İlkçağ ve Avrupa'nın Ortaçağı devletleriyle Abbâsî hilâfeti bu çeşide örnek olabilirler.

2. Hukukî (teşriî) Milletler (Nations Legislatives):

Bu milletler de başlangıçta şehirler, derebeylerin hâkimiyetinden kurtularak belediye meclisi aracılığı ile kendi kendini idare etmeye başlamış ve aynı zamanda derebeyliklerine karşı hükümdar kuvvetleriyle birleşmiştir. Şehir bu şekle girince "kasaba" (karye/commune) ismini aldığı gibi şehir medeniyeti köylere de geçerek, aralarında da şahsî mülkiyet ve şahsî özgürlük tesis etmiş köyler de birer *karye* haline girmiştir. Şehir, halkın örfüne dayanarak kendisini idare etmesi demektir. **[201]** Bu durum başkentte daha açık bir şekil alarak dinî örfler müstakil olarak siyasî bir örfün ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Böylece hükümdar veya millet hukuk yapma salahiyetini de kazanarak "laik" (nâsûtî/laique) bir hukuk tesis etmiştir. Devlet artık ilahî hukuk (droit divin) esasına değil, millî hâkimiyet yani milletin siyasî fikirleri prensibine dayanmaktadır. Millet bir önceki çeşidinde kendisinin

temsilcisi olarak dinî bir yürütme gücünü görürken, şimdi siyasî bir hukukî kuvvet görmektedir. Bu çeşide dâhil olan milletlere "karye esasına dayanan milletler" ismi de verilebilir. Bu çeşide örnek olarak Fransa ve İtalya milletlerini gösterebiliriz.

3. Kültürel (harsî) Milletler (Nations Culturélles):

Bir milletin kurumları ilk önce beraber yaşadığı birçok milletle müşterek bulunur. Kurumları arasında ortaklık bulunan bu gibi kavimlerin toplamına "medeniyet zümresi" (groupe de civilisaion) denilir ve bu ortak müesseselerin hepsinin toplamına da "medeniyet" ismi verilir. İlkel topluluklarda teokratik (imamî) ve hukuk yapan (teşriî) milletlerin birer millî ve bağımsız medeniyeti olmayıp uluslararası ve ortak olan medeniyetlerin müşterek hayatı içinde yaşarlar. Her ne kadar bu toplulukların da kendilerine ait bir dille özel âdetleri varsa da bu millî kurumlar, uluslararası müesseselere kendi renklerini henüz verebilmiş değillerdir.

Bir millet, uluslararası medeniyetin kurumlarına kendi dil ve vicdanının rengini vererek onları kendi ruhuna benzetmeye başladığı dakikada bağımsız ve millî bir medeniyete yani "*hars*"a sahip olmaya başlar. Bir milletin tam manasıyla kâmil bir millet olması ancak bu yolda bağımsız bir *hars*a sahip olmasıyla mümkündür. Millî hars başladığı günden itibaren farklı kaynaklara sahip olan uluslararası müessesler arasında samimi bir ahenk tesis ederek onları canlı bir organizmanın birbirine yardımcı organları haline getirmeye başlar. *Hars* biri birine bağlı *sistem*lerden (manzume/systéme) her sistem de biri birine bağlı müesseselerden oluşmuştur. Hars'ı teşkil eden sistemler şunlardır: Dinî sistemler, ahlakî sistemler, güzel sanatlar, edebiyat sistemi, iktisat ve bilim sistemleri.

Hars'ı oluşturan bu sistemler bağlamında samimi uyumlar bulunduğu gibi her sistemi teşkil eden müesseseler arasında da samimi bir ahenk mevcuttur. Müesseseler arasındaki **[202]** bu ahenk, müesseselerin dayandığı dinî, ahlakî, hukukî gibi örflerden yani genel kabullerden doğar. Bir millete ait

muhtelif örflerin uyumlu olması da hepsinin aynı sosyal bünyeden doğmasının bir neticesidir. Milletlerin sosyal hayatları, içtimaî bünyelerine bağlı olarak değişim ve gelişim gösterirler. Milletlerin tasnifinde içtimaî bünyenin ölçü alınması da bu esasa dayanmaktadır.

Hukukî (teşriî) milletlerde dinî yöneticilerden başka siyasî yöneticiler de bulunduğu gibi, kültürel (harsî) milletlerde dinî ve siyasî yöneticilerden bağımsız olarak kültürel yöneticiler de mevcuttur. Kültürel yönetici; ahlak, iktisat, güzel sanatlar, dil, ilim ve fen alanlarında tanınan büyük şahsiyetlerdir. Hars'a ait görüşler bu idarecilerden çıktığı zaman herkes tarafından gönüllü olarak kabul edilir. Çünkü bunlar açık bir seçkinlikleriyle uzman oldukları alanda halkın tam bir güvenini kazanmışlardır.

Millet, teokratik (imâmî) cemiyetlerde kendini dinî önderde, hukukî (teşriî) cemiyetlerde kendini hukuk yapma kuvvetinde tecelli ettiğini görüyordu. Kültürel (harsî) cemiyetlerde ise kendini kültürünün mümessilleri tarafından temsil edilmiş görür. Çünkü hars, millî vicdanın farklı müesseselerde tezahür etmiş şeklinden ibarettir. Bununla beraber hars maddî bir teşkilat suretinde de tecelli edebilir: Her heyetin başkentinde uzmanlık merkezi olduğu gibi, bu uzmanlık merkezlerinin üyelerinden oluşmuş büyük bir "hars derneği" (ligue culturélle) de olabilir. Bu çeşit milletlere "heyet esasına dayanan milletler" ismi de verilebilir.

Bununla beraber bir millet aşağıdaki çeşitlerden yukarıdaki çeşide geçerken eski müesseselerini tamamıyla kaybetmezler. Her türün temel kurumları bir görev yerine getirerek canlı bir surette varlığını sürdürür. Bu suretle kültürel (harsî) bir millette ilkel toplulukların akrabalık teşkilatı "aile" şeklinde, teokratik (imâmî) milletlerin dinî teşkilatı "ümmet" (église) şeklinde, hukukî (teşriî) milletin hukuk teşkilatı "devlet" şeklinde varlığını sonuna kadar sürdürür. Kültürel (harsî) milletin teşkili milletin gelişim safhaları olan aile, ümmet, devlet teşkilatlarına, "hars" teşkilatının eklenmesiyle başlar.

Hukukun gücünün teşkili ile yürütmenin gücünün haksızlıklarına set çekildiği gibi, kültürel gücün oluşmasıyla da hukukun ve matbuatın yolsuzluklarına son verilmiş olur ve ancak **[203]** bu dönemde yürütme ve hukuk kuvvetlerinin etkisinden tamamen kurtulmuş bağımsız bir adalet gücü tesis edilebilir. En gelişmiş milletler bu hedefe doğru gitmekteler ise de henüz hiçbiri tamamıyla bu çeşide dâhil olmamıştır.

4. Bağımsızlığını kaybetmiş milletler:

Milletlerin dördüncü çeşidi millet haline geldikten sonra bağımsızlığını kaybeden milletlerdir. Lehliler gibi.

Tâlî çeşitler: Milletlerin tâlî örnekleri bir çeşitten diğer çeşide geçiş devresinde bulunan milletlerdir ki bunlar da dört kısma ayrılmaktadır:

1. Aşiret-teokratik (aşîrî -imâmî) Milletler: Fas devleti gibi.

2. Teokratik-Hukuk (imâmî-teşriî) Milletler: Bugünkü Rusya gibi.

3. Hukukî-Kültürel (teşriî-harsî) Milletler: Almanlar, İngilizler, Amerikalılar gibi.

4. Yarı Bağımsız Milletler: Finlandiyalılar gibi.

Milletlerin tür ve çeşitlerini belirledikten sonra, bunların gerek bünyelerinde ve gerek müesseselerinde hangi unsurların hastalıklı (marazi) bir mahiyeti olduğu da tayin edilebilir.

Bir millette kendi çeşidine ait olmayan ve daha düşük çeşitlerden "gizli canlı" (survivant) olarak kalmış müesseselerin hastalıklı olduğu aşikârdır. Örneğin kültürel bir millette ilkel toplulukların yahut teokratik (imâmî) ve hukukî (teşriî) milletlerden bazı *gizli canlı* kurumlar kalmış ise bunlar hastalıklı bir içeriğe sahiptir. Milletlerin hastalıkları tayin edildikten sonra tedavileri imkânı da doğacağından ilmî incelemeler netice itibariyle uygulamalı sanatlara da faydalı bir rehberlik etmiş olur.

O halde bizim Türkler hakkında yapacağımız incelemelerden ilmî neticeler çıkarmak için, öncelikle Türklerin muhtelif zamanlarda ne gibi medeniyet dairelerinden geçtiğini, ikinci olarak Türk Milleti'nin ilkel topluluklarla veya teokratik ve hukukî milletlere ait devirlerden hangisinde bulunup gelişimin hangi seviyelerine dâhil olduğunu, üçüncü olarak Türk Milleti'nin mensup olduğu sosyal çeşit ile uyumlu olması mümkün olmayan ve binaenaleyh hastalıklı bir mahiyete sahip ne gibi içtimaî nev' ile kâbil-i te'lif olmayan ve binâenaleyh marazî bir mahiyeti hâiz olan ne gibi doğal olmayan unsurların olduğunu, dördüncü olarak uluslararası medeniyetlerden hangi müesseseler Türk hayatına girerek ne gibi değişimlere uğradığını aramamız gerekir.

Bu araştırmaları yapmak için temel alınacak ihtiyaçlar; tarih, sosyoloji, istatistiğe ait **[204]** vesikalardır. Bu vesikaların güvenilirliği ve kıymetleri incelenmekle beraber her vesikanın bize varlığını haber verdiği müessesenin hangi zümreye, hangi içtimaî zaman ve çevreye ait olduğunu meydana çıkarmak da gerekir. Çünkü Türk Milleti aynı zamanda muhtelif cemiyetler halinde yaşadığı gibi, muhtelif dönemlerde sayısız medeniyet dairelerine de girmiştir. Ancak başlangıcından bugüne kadar ilmî bir surette inceledikten sonra Türklüğü hangi istikametlere doğru yürütmek ve ne gibi vasıtalarla yükseltmek gerektiğini anlayabiliriz.[12] **[205]**

---

[12] Bu makalede usûle ait kaideler Durkheim'dan mülhemdir.

MİLLÎ TARİH TENKİDÎ TARİH[13]

Celal Nuri

Avrupa'da özellikle de fen bilimlerinin gelişmesinden sonra telif edilmiş tarih kitapları gözden geçirilecek olursa anlaşılır ki bunların tamamının hemen hemen şu iki kısma ayrıldığı görülecektir:

1. Millî (veya öğretici) tarihler,

2. Tenkidî (veya eleştirel) tarihler.

Bunların ikisi de bir açıdan doğru, gerekli ve faydalıdır. Kaydettiğimiz bu kısımlardan birine taraftar diğerine muhalif olmak bir tür taassuptur. Aslında bu ikisinden biri mübalağalı yahut mevcut gerçeklere aykırı olabilir. Fakat hakikatte bu mutabık olmama durumu kesin değil, şekli belki de tamamen sunidir. Bir zatın da ifade ettiği gibi La Fontaine'nin *Ağustos Böceği ile Karınca Hikâyesi* mutlak gerçeklik açısından asılsızdır. Böyle şey olamaz. İki böcek konuşamaz. Bununla beraber meşhur Fransız hikâyecisi, bu hikâyesinde büyük ve faydalı bir hakikati ortaya koymuştur.

Bunun gibi destan tarzı anlatımlara bu gaye çerçevesinde bakılacak olursa doğrudur, yalnız bilinmelidir ki bu doğruluk tek yöndendir, pek o

---

[13] "Millî Tarih Tenkidî Tarih –Süleyman Paşazâde Sâmi Bey üstadımıza Nâme-i Meksûf–", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 1, cilt: II, 18 Zilhicce 1335, 6 Teşrîn-i Evvel 1917, İstanbul, sayfa: 171-173.

kadar genelleme yapılabilecek bir husus değildir, ancak faydalıdır. Bunun millete zararı olmaz. Her faydalı şey de bir açıdan doğrudur.

Milletin yükselmesi, gelişmesi gerekir. Onun için tarih –olduğu gibi değil– fakat maksat ve gaye itibariyle yazılması ve bu şekle göre öğretilmesi gereken bir ilimdir.

Bir sanatkâr bir tablo vücuda getireceği zaman şayet güzelliklere karşı bir kini yoksa tabiatın çirkin ve hoş olmayan yönlerini göstermez. Bir kuzu çizerken onun gübresini aklına getirmez. Aile hayatının güçlenmesi gayesi ile bir tablo resmediyor veya bir roman kaleme alıyorsa, asla her ailede bulunması doğal belki de gerekli olan uygunsuzlukları ifade etmeye kalkışmaz. Hedef; sosyal bir menfaatin sağlanmasıdır. Bu konuda artık "*sanat için sanat*" kabulü göz ardı edilir.

Bu gayenin gerçekleşmesi için yazılmış, önemli, güzel, özellikle faydalı tarihler vardır. Mütalâaları hayat ve millî duyguları güçlendirir. Geçmişlerden her biri, bir büyük adamdır. Her asker, bir kahramandır. Her kahraman, insanüstü bir varlıktır. Mazi, azimetlidir. Bu gibi tarihlere eleştiri ve sorgulama giremez.

Birçok kimseler, belki herkes, ölenlerin kötülüklerini anmak istemez; geçenlerin daima iyi hikâyelerinin anılmasını arzu eder. "*Ölülerinizi hayırla anın*". Özellikle merhum baba ve anne, kalan yetimler için daima bu ikisinin iyilikleri, güzellikleri tekrar tekrar edilmelidir ki kendilerine faziletli olma yolunda rehberlik edilmiş olsun.

Binaenaleyh birinci kısımda saydığımız tarih, bir ahlak dersi, bir fazilet çalışması, bir takviye unsuru, bir ruh iksiridir. Bunun tenkidî (eleştirel) tarih ile bir derece farklı olabilir. "*İnsanlarla akılları ölçüsünde konuşun*" buyrulmuş. Halkın çoğunluğu, bütün çocuklar, ilmin en son seviyesine ulaşamayanlar veya buna **[171]** mecbur olmayanlar felsefe ve hikmeti de tarihi de ümitsiz olmak, eşyanın hakikatleri karşısında bezgin olmak için okumamalıdır. Bunlara göre tarih baştan aşağı bir destandır, Firdevsî'nin

Şehnâme'si gibidir. Musiki ve tiyatroda tarih ile karşılaştığı zaman rahatsız olmaz, millî ve hatta "romantik" olur. Perde açılıyor, karşımıza *Wagner*'in *Parsifal*'i gelir. Sahnede öyle bir manzara, öyle elbise ve şahıslar, öyle bir renk ve uyum, öyle konuşmalar ve tartışmalar, öyle nağme ve terennümler ki bunlar tarihte, tarih açısından, hakikatte mevcut değildir. Sadece *Wagner*, özel bir amacını gerçekleştirmek için *Parsifal* hikâye veya efsanesini tarihinde ödünç almış ve ondan istifade etmiş o kadar.

Şair Tûsî'nin *Şehnâme*'si, *Homeros*'un iki harika eseri veya diğerleri hep bu amaçla kaleme alınmıştır.

Fakat genel itibariyle efsane insanlara yeterli gelmez. Mantık seviyeleri gerçekleşmiş olanların biraz da tarihe ihtiyaçları vardır. Fakat tamamen eleştirel ve sorgulayıcı, ilmî ve tarafsız tarih de belki herkese biraz fazla gelir.

Yüksek felsefe veya tarih incelemeleri, konuların daha başında olanlarla bir ilişkisi yoktur. Hele bunların mektuplarla asla bir alakasını düşünemem. Hatta şunu diyebilirim ki, daha temel bilgilere muhtaç olanlar için bunlar çoğunlukla zararlıdır.

Fakat acaba bu sebeplerden dolayı yüksek felsefe ve tarih incelemeleri ihmale mahkûm edilmeli midir? Hayır! Bu takdirde ilim ve fen durur. Gelişme ve medeniyet durur, vatan ve millet durur. İşte binlerce seneden beri Çin'i böyle bir musibet durağanlığa esir etmişti. Eleştiren ve sorgulayan tarih araştırmaları ileri götürülmezse, bir millette bir siyasî yetişemez. Millî faziletler ve değerler anlaşılmaz. Millî hastalıklara çareler üretilemez. Ve hepsinin ötesinde şunu diyelim ki, insanlığın en önemli imtiyazı olan ilim ve anlayışı gerçekleştiremez. *Geçmiş*i anlamamak *bugün* için bir nankörlük olur. Sonra ne için dünyaya geliyoruz? Kâinat ve insan denilen muammaların varlığından haberdar olmadan, yaratılış sırlarına ve insan türünün gelişimine dair konuların mevcudiyetinden uzak bir dünyada yaşamak ve son

bulmak. Doğrusu böyle bir hayat, belki canlılık işareti itibariyle bir hayattır, fakat insanın anlamı itibariyle bir hayat değildir.

Biraz yüksek ve geniş düşünmeyi âdet haline getirelim. Sistemlerin, sabit fikrî yönlendirmelerin zincirine payende olmayalım. Her fikre, her şeye hakkını verelim. Kabul etmesek bile her nazariyeye saygılı olalım. Milletçe, örneğin tarih tenkidinde hayatımızı vakfederek veya bütün meşguliyetimizi millî tarihe vererek aşırılıklara gitmeyelim.

Okuyabildiğimiz Avrupa dillerindeki tarih eserleri, yukarıda dediğimiz gibi, hep bu iki kısma dâhildir. Ve emin olunuz ki, kendilerini sayan tarihçiler birbirinin hakkını tanımışladır. Bunlardan birinin incelenmesi ve eleştirilmesi gerekirse, sınıf ve tabakası dâhilinde sorgulanır. Yoksa **[172]** millî tarih usûlüyle eleştirel tarihe veya tam tersi bir sorgulamaya gidilmez. Fransızca yazılmış bir şiirin, aruz vezni kaidelerince incelenemeyeceği gibi.

Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'nde millî bir amaç ile tarih, coğrafya ve çeşitli ilimler okutacaksınız. Maksadınızı yalnız takdir değil, hatta saygı duyuyorum. Türkler, biraz *elektirize* edilmeye muhtaçtırlar. Bunlara milliyet mefhumundan, vatanın faziletlerinden, ırk özelliklerinden, geçmiş insanların büyüklüklerinden bol bol bahsedebilirsiniz. Millî vicdan bu suretle –bir kat daha– artar, millî heyecan yükselir, halka güzel örnek olacak insanlar yetişir. Bu bir sosyal görev idi. İşte siz onu yerine getiriyorsunuz.

Fakat diğer bir sosyal ve millî vazife de bununla ölçülü olarak eleştirel düşünce ve sorgulama yeteneğini geliştirmek, milletimizi, tarihimizi bilimsel yöntemlerin gereğince araştırmak ve mütalâa etmektir.

Görüşlerimde bir hata olup olmadığını Sâmi Beyefendi, sizden sorar ve fikrinizi bir fıkra ile mecmuamıza bildirmek lütfunda bulunmanızı rica ederim. Selam ve saygılarımı arz ederim. **[173]**

Yeniköy-1335

MİLLÎ TARİHİMİZİN İSMİ[14]

Mükrimin Halil

Devlet kurumunu her şeyin üstünde görerek onu din ile bir tutan eski tarih yazıcıları, genellikle yazdıkları tarihleri bahsettikleri memleketlerin veya milletlerin ismine izafe etmişlerdir. Onlar, devleti iktidar makamında bulunan hanedanın ismine izafe ederler, memleketi o ailenin ismiyle tanımlarlar, devleti teşkil eden veya devlete tâbi olan insanları da o sülalenin adıyla yâd ederlerdi. İktidar makamında bulunan hanedanın yıkılmasını en büyük bir hâdise kabul ederler, devletin çökmüş olduğunu zannederlerdi. İktidara gelen sülalenin ve hükümetin değişmesini çöküş ve devletin kurulması mahiyetinde görürlerdi. Artık bundan sonra devletin ismi, memleketin ismi, milletin ismi, ordunun ismi tamamıyla değişir, yeni hanedanın adıyla anılmaya başlardı. Mesela Türklerden bir şube olan Türkmenlerin İran ve Batı Asya'ya göçlerinden sonra kurdukları devleti, hanedanın ismiyle yani Selçuklu Devleti olarak yâd etmişler, Selçuklu ailesinin hükümran olduğu memleketlere; Selçuklu ülkesi, Türkmenlere de; Selçuklu Türkleri unvanını vermişlerdi. Selçuklu ailesi bir asırdan fazla Asya'da hükümran olduktan sonra parçalandı. Valiler isyan ettiler. Bu defa devletin ve milletin ismi her valinin mensup bulunduğu hanedanın ismine göre de-

[14] "Millî Tarihimizin İsmi", *Anadolu Mecmuası*, yıl: 1, sayı: 1, 1 Nisan 1340, sayfa: 1-6.

ğişmeye başladı. İran'da Hâverizmşâh ailesi hükümran olduğu için oradaki devletin **[1]** ismi; Hâverizm Devleti, memleketin ismi; Hâverizm ülkesine dönüşmüştü. Suriye ve Azerbaycan'da Atabek Devleti unvanı yaşamağa başladı. Anadolu'da ise yine Selçuklu ailesi iktidar mevkiinde olduğu için Selçuklu Devleti ismi devam etti. Hanedanlar değiştikçe devamlı olarak devletin, milletin, memleketin ismi de değişiyordu. Onun için her tarihçi mensup olduğu memleketin ve devletin tarihine başlangıç olarak zamanında iktidar makamında bulunan hanedanın saltanatının başlangıcını esas kabul eder, eski hanedanı kendinden saymaz, eski hükümeti ayrı bir devlet olarak telakki ederdi.

Bizim tarihçilerimiz de aynı telakki ve aynı zihniyet ile hareket ederek millî tarihimizi bir bütün halinde düzenlememişler, devlete müşterek isim vermemişlerdir. Yalnız eskiden Anadolu manasına gelen "*Rum*" unvanını arada sırada kullanarak padişahlara "*Selâtin-i Rum* (Anadolu Sultanları)" memlekete "*iklim-i Rum* (Anadolu bölgesi)" veya sadece "*Rum*", ordumuza "*Leşker-i Rum* (Anadolu Askeri)" demişlerse de devletin ismini yine hanedanlara nispet ederek Selçuklu Devleti, Karamanlı Devleti, Osmanlı Devleti tabirlerini kullanmışlardır.

"*Rum*" unvanı arada sırada bu şekilde kullanılmış ise de hanedan isimleri ondan kuvvetli olarak yaşamış, devlet ismi gibi memleket ve millet ismi de ona izafe edilmiş, özellikle tarihimizin ismi hanedanlara nispet edilmiştir.

Hicrî beşinci asır ortasından sekizinci asır başlarına kadar devam eden iki yüz elli senelik tarihî dönemimiz sırasında devletimizin ismi saltanat hanedanının ismiyle yani Selçuklu Devleti şeklindeydi. O tarihten sonra memleket parçalanmış ve iki asır kadar devam eden fetret devrinde ülkenin farklı yerlerinde nüfuz sağlayan ailelerin sayısınca hükümetler teşekkül etmiş ve her yerde başka bir "devlet" ismi zikredilmeye başlamıştır. Bu ailelerin içinde Osmanoğulları diğerlerinden daha fazla iktidar kurarak yavaş yavaş hepsini ortadan kaldırdı. Bu defa devletin ismi "Osmanlı Dev-

leti" oldu. Devletin ismi gibi bütün kurumların ismi de hanedanın ismine uygun olarak değişmeye başladı. Eskiden Selçuklu, Karamanlı, Bayındırlı ismi taşırken şimdi "*Osmanlı*" adı diğerlerinin yerine kullanılır oldu.

Hâlbuki ortada değişen hiçbir şey yoktu, millet yine o millet, memleket yine o memleketti. Tarihçiler de bu tuhaf zihniyetle hareket ediyorlardı. V-VII. asırlar arasındaki **[2]** olayları nakleden tarihlere *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Selçuklu Tarihleri), ondan sonraki dönemlerden bahseden tarihlere *Tevârih-i Âl-i Osman* (Osmanlı Tarihleri) ismini veriyorlardı.

Osmanoğullarının nüfuz kurmalarından sonra bütün kurumların isimleri değişti. Tarihçiler, millî tarihimizin başlangıcını hanedanın teşkili olarak kabul ettiler ve eserlerini de buna göre yazmaya başladılar.

Osmanoğullarının uzun asırlar devam eden hâkimiyetleri esnasında vatanımızın ismi "Osmanlı ülkesi" unvanını almış ve Anadolu Türkünün fethetmiş olduğu memleketler Anadolu ile birlikte bu isim altında anılmaya başlamıştı.

Tanzimat'tan sonraki zaman zarfında "Osmanlı Ülkesi" ismi her taraftan genelleştirilmiş, açılan okullarda millî tarihimiz Osman Gazi'den başlatılarak okutturulmuş, Osmanlı hanedanından evvelki zamanların unutturulması için çok çalışılmıştır. Arada sırada Osmanlı hanedanından evvelki zamanlardan bahseden tarihçiler o zamanları benimsemeyerek, millî tarihimiz değilmiş gibi bahsetmişler, okuyucularına Osmanlılık fikrini telkine çalışmışlardır. Millî vatan mefhumu onların zihninde teşekkül etmemiş olduğu için Osman Gazi zamanında vatan hududunun Bilecik havalisine münhasır olduğunu zannetmişler ve Anadolu'nun –diğer beylerin idaresi altında bulunan– diğer bölgelerini yabancı ülkeler sayacak kadar dalalet göstermişlerdir. Aynı zamanda bu tarihçiler mesela Osmanoğlu ile Karamanoğlunun arasındaki olaydan bahsederken Osmanoğlunu "*Bizim padişah*" tabiriyle benimserken, Karamanoğlunu yabancı sayarlar.

Bu dalalet bu güne kadar devam etmiş ve halen tarihimiz "Selçuklu Tarihi", "Osmanlı Tarihi" isimleri altında birbirinden tamamen ayrı iki milletin tarihi farz edenler bulunmaktadır.

Milliyet cereyanının bizde inkişafından sonra tarihimize *Türk Tarihi* ismi verilmeye başlandı. Türkler, Baykal Gölünden Avrupa içlerine kadar uzanan geniş sahaya dağılmış, farklı milletlerin bütünü olan büyük bir kavim olduğu için tarihimizi, *Türk Tarihi* şeklinde isimlendirmek maksadı ifade edemiyordu. *Türk Tarihi* denilince her şeyden önce bizim tarihimiz değil, belki Türkistan tarihi akla geliyordu. Eski düşünceyi miras alan ve bunu yeni akıma uydurmak isteyen bazı kimseler, millî tarihimizin ismini *Osmanlı Türkleri Tarihi* diye isimlendirmeye başladılar. *Osmanlı Türkleri* diye tarihte bir boy **[3]** ve ulus yoktur. Türklerin ne kadar il ve ulusa bölündüğünü de bilmekteyiz. Eğer Osmanlı Türkü demekle Osman Gazi'nin aşireti olan dört yüz çadır halk kastediliyorsa o başka. Fakat Osmanlı hanedanının idaresi altında bulunan bütün Türklere bu ismi vermek büyük bir cesaret olur. Bunu ayrıca izah edelim: Bugün Kastamonu, Maraş, Diyarbekir halkına, Konya ahalisine Osmanlı Türk'ü dersek Sultan Selim ve Fatih zamanından önceki zamanlar için ne isim vereceğiz? Buralar o zamanlar İsfendiyaroğullarının, Zulkadiroğullarının, Akkoyunluların ve Karamanoğullarının elindedir; o zamanda bunlara İsfendiyarlı Türkü, Zulkadirli Türkü, Akkoyunlu Türkü, Karamanlı Türkü mü diyeceğiz? Murat Hüdâvendigâr zamanında tarihten bahsederken Anadolu'da otuz çeşit Türk'ten mi bahsedeceğiz? Daha önceki zamanlarda Anadolu'dan bahsederken ahaliye bu sefer de *Selçuklu Türkü* mü diyeceğiz? Şu halde milletimizin ismi hanedan isimlerine göre devamlı olarak değişecek, tarihimizin ismi de ona göre her gün değişecek, her gün yeni bir isim verilecek.

Demek oluyor ki *Osmanlı Türkü*, *Selçuklu Türkü*, *Karamanlı Türkü* anlamsız tabirlerdir. Bunun hepsi birdir. Bunları birbirinden ayırmak doğru değildir ve tarihimizin muhtelif devirlerine ait isimleri birbirinden ayırarak Selçuklu Tarihi, Osmanlı Tarihi gibi manasız sözleri kullanmak da tama-

men anlamsızdır. Bir kere Selçuklu Türkü denilince ne kastediliyor? Tabi ki Selçuklu ailesinin yönetimi altında bulunarak bütün Asya'ya hâkim olan ve Anadolu'ya, Azerbaycan'a, Kafkasya'ya, Irak'a, Horasan'a, İran'ın değişik bölgelerine yayılan Türkmenler. Bir kere Türkmenlere Selçuklu Türkü demek yanlıştır, zira *Selçuk* ismi il veya ulus ismi değildir. *Selçuk Han*'dan önce bunlara ne demeliyiz? Selçukluların yıkılmasından sonra ne ad vermeliyiz?

Hulâsa Türk cemaat ve cemiyetlerini hanedan isimleriyle isimlendirmek bilimsel olmayan manasız bir harekettir. Bu böyle olduğu gibi tarihimizi de *Selçuklu Tarihi*, *Osmanlı Tarihi*, *Karamanlı Tarihi* vs. unvanlarla isimlendirmek de aynı şekilde bilimsel değildir. *Osmanlı Türkleri* adında bir millet mevcut olmadığı gibi *Osmanlı Türkleri Tarihi* de olamaz. O halde millî tarihimizin ismi nedir?

Türklerin dağıldığı farklı ülkeler ve uluslar muhtelif zamanlarda dünyanın birçok bölgesine göç ederek, vatan edinerek devlet ve medeniyet kurmuşlardır. Bu bağlamda Türkmenler de **[4]** özellikle Anadolu ile İran ve Azerbaycan'a göç etmişler, buraları vatan edinmişlerdir. İran ve Azerbaycan'a yerleşenler İran'da devlet kurmuşlar, başlangıçta bütün Asya kıtası dâhil olduğu halde Selçuklu ailesine tâbi olmuşlar, onlardan sonra sırasıyla Atabekler ve Hâverizmşâhlar idareye geçmişlerdir. Moğol istilası neticesinde bir asır kadar bağımsızlıklarını kaybetmişlerse de nihayet Karamanlı, Akkoyunlu, Safevî hanedanları zamanında bağımsız olarak idareler kurmuşlar ve zamanımıza kadar devletlerini yaşatmışlardır.

Anadolu'ya göç edenler de onlar gibi burayı vatan edinerek devlet kurmuşlar, medeniyet vücuda getirmişlerdir. Bu devletin başında yine Selçuklu ailesinden birileri bulunmaktaydı. Bu ailenin yıkılmasından sonra muhtelif beylikler vücuda gelmiş ise de Osmanlı ailesi hepsini ortadan kaldırarak yeniden millî birliği sağlamış ve iktidar makamına geçmiştir.

Ayrı ayrı devletler vücuda getirmiş Anadolu Türkü ile Azerbaycan Türkü daima birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Diğer taraftan mezhepsel farklılıklar da buna eklenince bu ayrılık daha da kesin bir şekil almış ve sonunda ayrı iki millet haline gelmiştir. Selçuklu ailesinin Anadolu'da hükümran olduğu zamandan itibaren Anadolu'nun sınırları çizilmiş ve bugün son ve kesin şeklini almıştır. Binaenaleyh bin yıllık tarihe ve teşekkül etmiş bir vatana sahip olan milletimizin diğer Türklerden ayrı ve müstakil bir devleti ve bir tarihi vardır.

Türk Tarihi denilince bizim tarihimizle beraber Azerbaycan'da, Irak'ta, Suriye'de, İran'da, Rusya'da, Horasan'da, Hint'te, Mâverâünnehr'de, Türkistan'da, Moğolistan'da, Çin'de devlet kuran, hükümet tesis eden bütün Türk Milleti'ne mensup boylar ve ulusların tarihi akla gelir. Binaenaleyh *Türk Tarihi* ismi bütün dünyanın farklı kıtalarında yaşayan ve gelip geçen bütün Türk boylarına ait olaylardan bahseden büyük ve evrensel bir içeriği kapsar. Bundan dolayı bu isim bizim millî tarihimizin ismi olamaz.

Anadolu'ya göç eden ve yerleşen Türkler uzun müddet bu yeni vatanlarında tutunmak için Haçlılarla ve Bizanslılarla uğraşmışlar, nihayet kesin bir şekilde ve ebediyen bu bölgede yerleşmişler, ayrı bir devlet ve medeniyet vücuda getirmişlerdir. Daha sonra Selçuklu hanedanının yıkılmasından sonra Anadolu'da uzun müddet beyliklerin mücadelesi baş göstermiş ve iki asırdan fazla devam eden bu fetret devri Osmanlı ailesinin husule getirdiği millî birlik sayesinde sona ermiştir. Millî birliğin oluşmasından sonra Anadolu Türkünün cihangirliği **[5]** başlamış ve kısa bir zaman içerisinde üç kıtanın çoğunu ele geçirmişlerdir.

Görülüyor ki, Osmanlı hanedanının hâkimiyet zamanında dünyanın birçok yerini fethedenler, Rumeli'ye geçip oraya yerleşenler, Suriye'yi, Mısır'ı ve Berberistan'ı ele geçirenler Anadolu Türkü'dür. O halde tarihimizin ismini de şu suretle söyleriz: *Anadolu Türkleri Tarihi* veya sadece *Anadolu Tarihi*!

Anadolu Türkleri Tarihi denilince milletimizin Anadolu'ya göç ve fethinden itibaren zamanımıza kadar cereyan eden olaylar akla gelir ve bunda gerek Selçuklu hanedanı gerek beylikler ve gerekse Osmanlı ailesi zamanında vukua gelen siyasete ve medeniyete dair bütün olaylar dâhil olur. Anadolu Tarihi, Osmanlı hanedanı zamanındaki genişleme ve fetihlerin tamamını ihtiva eder. Rumeli'de, Mağrib'de, Mısır'da, Yemen'de kısacası Anadolu Türkünün hâkim bulunduğu bütün memleketlerdeki olayları kendi içine alır.

Mesela bugün Fransa, Cezayir, Tunus, Madagaskar coğrafyasını işgal etmiştir. Bu memleketlerde cereyan eden olayların tamamı *Fransa Tarihi*'ne dâhildir. *Fransa Tarihi* denilince bu alana sadece anavatanın değil, bütün sömürgelerin olayları da dâhil olur. İngilizler uzun süre Fransa'nın önemli bir bölümünü idareleri altında bulundurmuşlardı. Fransa'nın o bölgesinde cereyan eden olaylar İngiliz Tarihi'ne, Britanya Tarihi'ne dâhildir. Bunun gibi Anadolu Türklerinin Rumeli'de fetih ve yerleşmeleri zamanına ait olan bütün hâdiseler de Anadolu Tarihi'nin sahasına girer.

Eğer tarihimizin ismini bu şekilde isimlendirecek olursak ona en esaslı, en canlı, en ilmî ve en geçerli bir ad bulunmuş, manasız isimler kullanmamış oluruz. Cehalet neticesi olarak söylenmekte olan Selçuklu, Osmanlı… bilmem ne tarihleri gibi unvanlar ortadan kaldırılmış bulunacağı gibi, son zamanlarda söylenmeye başlanmış olan *Osmanlı Türkleri Tarihi* gibi isimler de kendi kendine unutulmuş ve millî tarihimizin gerçek ismi verilmiş olur.

Gelecek makalemde millî tarihimizin, yani *Anadolu Türkleri Tarihi*'nin ihtiva ettiği konuları kaydettikten sonra bölündüğü devirleri açıklayacağım. **[6]**

MİLLİ TARİHİMİZİN KONUSU

-Anadolu Tarihi-

-I-[15]

Mükrimin Halil

Anadolu Türkleri tarihinin başlangıcından zamanımıza kadar devam eden olaylar, millî tarihimizin konusunu teşkil eder.

Bu tarih, Türklerin Anadolu'ya ulaşması ile başlar. Türklerin Anadolu'ya ne zaman geldikleri meselesi uzun tartışmalara konu olmuştur. Bazı vakanüvisler eski Anadolu'da yaşayan kavimlerden birkaçının Türklerle ırkî akrabalıkları olduğu düşüncesine sahip olmuşlar ve tarih huzuruna en önce çıkan kavimlerden biri olup, söz konusu bölgenin en eski yerleşimcileri olan Hititlerin Ural-Altay kavimlerinden Cermen bir şubesi olduğunu zannetmişlerdi. Oysa bugün Hititlerin Hint asıllı kavimlerden biri olduğu kesinleşmiştir.

Hititlere halef olan ve eski zamanlarda Anadolu'nun güney taraflarında yerleşmiş olan *Komagenler*le merkezde ikamet eden *Turkumlar*ın Türk nesline mensup oldukları iddiası da gündeme gelmiştir. Bunlardan birincisinin *Kumanlar*, ikincisinin de *Türkmenler* olduğu zannedilmektedir. Fakat

---

[15] "Millî Tarihimizin Mevzuu-I", *Anadolu Mecmuası*, yıl: 1, sayı: 2, İstanbul 1340, sayfa: 53-59.

elde kati vesikalar olmadan isim benzerliğine bakarak bu düşüncelere kapılmak uygun değildir. Eğer ileride kesin vesikalar ortaya konularak *Komagenler*in hakikaten **[53]** *Kumanlar*, *Turkumlar*ın da *Türk* oldukları kesinleşirse millî tarihimizin başlangıcını milâttan on asır önceye kadar çıkarmak gerekecektir. Fakat bugün bu mümkün değildir.

Milattan önce yedinci asırda Türklerin Batı Asya'ya ve bilhassa Anadolu'ya geldiklerini dikkate alarak *İskitler*i Türk saymak ve tarihimizin başlangıcını bu zamana kadar çıkarmak da doğru değildir. Çünkü *İskitler*, *Medler* ve *Farslar* gibi İran asıllı ve binaenaleyh *Hindu-Cermen* kavimlerindendir.

Roma İmparatorluğunun Anadolu'da uzun asırlar devam eden hâkimiyeti zamanında Türk kavmine mensup bazı gruplar *Hunlar*, *Kumanlar*, *Peçenekler*, *Hazarlar* Anadolu'ya akınlar ve göçler düzenlemişlerdir. Bunların bir kısmı doğu yolundan bir kısmı da batı tarafından Anadolu'ya gelmişlerdir. Fakat bunlar uzun süre varlıklarını sürdürememişler ya geldikleri gibi süratle geriye gitmişler yahut da Anadolu halkları arasına karışarak kavmî özelliklerini kaybetmişlerdir.

Şu halde eski zamanda ve Roma hâkimiyeti zamanında Anadolu'da Türklerin bulunduğu ve Müslümanlar tarafından Anadolu fethedildiği esnada bura halklarının büyük çoğunluğunun Türk nesline mensup olduğu iddiası kuru bir zandan ibarettir. Elimizdeki vesikalar bu zannı teyit etmez. Şimdilik İslâm'ın başında Arap halifeleri tarafından Anadolu'da iskân edilen Türklerle tarihimize başlamak ve Anadolu Türkleri tarihinin on iki asırlık olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Bu bin iki yüz yıllık tarihimizi başlıca beş büyük döneme ayırabiliriz:

1. Abbâsî halifeleri zamanında Anadolu'da Türk idareleri, eski tarihçilerin tabiri ile *Suğur*[16] Valileri Dönemi,

2. Selçuklular Dönemi,

3. Tavâif-i Mulûk (Beylikler) Dönemi,

4. Osmanlılar Dönemi,

5. Cumhuriyet Dönemi. **[54]**

Tarihimizi bu şekilde beş döneme ayırmak en doğru ve en ilmî bir yaklaşım olduğu aşağıdaki açıklamalarla ispatlanacaktır. Bu büyük devreler birçok özellikleriyle, kısacası şekil ve devlet idaresi, memlekette birlik ve bölünme, medeniyet ve gelişme, istila ve fetihler itibariyle diğerlerinden ayrılırlar. Her dönemin önde gelen özelliklerini sıralayalım:

Suğur Valileri Dönemi: Bu devir Abbâsîlerin hilâfeti elde etmesiyle başlar. Abbâsîlerden önce Emevî halifeleri Anadolu'nun fethine önem vermişler, Anadolu'nun Fırat'tan itibaren doğu kısmını fethetmişler ve *Ermeniyye* adıyla bir eyalet oluşturmuşlardı. Anadolu'nun güney tarafları da fethedilmiş ve biri *Kınnesrîn*, diğeri *el-Cezîra* valisine bağlı olmak üzere iki idare tesis edilmişti. Birincisine *Suğur-u Şâmiye* ikincisine *Suğûr-u Cezeriye* deniliyordu. Birincinin merkezi Tarsus, ikincisininki ise Malatya idi.

Emevî halifeleri Anadolu içerilerine büyük ordular göndermişler ve birkaç kere İstanbul'u kuşatmışlardı. Bundan başka her sene *Kınnesrîn*, *el-Cezîra*, *Ermeniyye* valileri, suğur idarecileri sefere çıkarlar Anadolu'ya baskın düzenler, yağmada bulunurlardı. Bu şekilde Araplarla Rumlar Anadolu'nun merkez kısmında bir asır kadar birbirleriyle mücadele etmişlerdir.

---

[16] Suğur, hudut demektir. Türkçesi *uç*tur. İslâm'ın başında Anadolu'nun bir kısmı Müslümanlar tarafından zapt edilmiş ve bu kısım Bizans İmparatorluğu idaresiyle sınır olduğu için savaş boyları kabul edilmiştir. Fakat İslâm tarihlerinde *suğur* denilince Hint, Çin, Fransa savaş boyları akla gelmez. Muhtemelen Bizans İmparatorluğu sınırı kastedilirdi. *Suğur* âdeta bir özel isim gibi Anadolu'nun Müslümanlar elinde bulunan kısmına ad olmuştur.

Abbâsîler hilâfeti elde edince Anadolu fetihlerine ve Bizans gazvelerine ayrı bir önem verdiler. Anadolu'ya Horasan askerleri –ki bu ordunun büyük bir kısmı Türklerden oluşmaktaydı– yerleştirildiler. Halife Mehdî, *İspeycâb*, *Fergana*, *Semerkant* halkından birçok insanı Anadolu'ya naklettirdi. Bunlar *Tarsus*, *Mesîs*, *Aynızurbe*, *Haruniye*, *Adana*, *Maraş*, *Hades*, *Malatya*, *Hısn-ı Ziyad* (Harput), *Amed* (Diyarbekir), *Ahlat*, *Malazgirt*, *Kemah*, *Kalikla* (Erzurum) şehirlerine iskân edildiler. Böylece Anadolu'nun doğu ve güney tarafları *Mâverâünnehr Türkleri* tarafından doldurulmuştu. Mehdî'nin hilâfeti zamanında Türklerin miktarı daha çok artırıldı. Mütevekkil zamanında Arap unsuruna mensup olan askerler terhis edilerek halife ordusu özellikle Türklerden ibaret kaldıktan ve Türkler halifeler namına yönetime el koyduktan sonra Anadolu yarımadası da bunların idaresi altına girdi. Anadolu'da ikamet eden Türk askerleri ve Türk emirleri zahiren halifeye bağlı, gerçekte ise bağımsız idare sürdürmekte idiler. Türkler Anadolu'nun fethini tamamlamak ve sürekli bir şekilde Rumlara karşı gazve düzenlemek **[55]** göreviyle sorumluydular. Eski bir tabirle murabıt[17] idiler.

Bunlar Rumlarla iki buçuk asır sürekli olarak mücadelede bulunmuşlardır. Emir Ömer, Ferah et-Türkî, Belkâcur, Halef-i Ferganî, Yazmaz, Ahmet b. Tavgan, Ebu Sâbit et-Türkî, Rüstem b. Berdev, Büsrü'l-Afşinî Anadolu'da (Tarsus) yönetimde bulunan ve Hıristiyanlara karşı seferleri ile meşhur olan Türk emirlerindedirler.

322/933 yılına kadar Türkler Anadolu'da tutunabildiler ve çoğunlukla üstünlük kendilerinde idi. Fakat bu tarihten sonra Rumlar üstünlük kurmaya başladılar. Sırasıyla *Malatya*'yı, *Maraş*'ı daha sonra *Mesîs* ve *Tarsus'u* zapt ettiler ve en sonunda 359/970'de de *Antakya*'yı aldılar. İmparator II. Bazil doğuya doğru seferlerini uzatarak Gürcistan'a kadar bütün Müslüman bölgeleri ele geçirdi. Anadolu, Diyarbekir hariç olmak üzere neredey-

[17] Murabıt: sınır boylarında ikamet ve Allah yolunda gazveye hayatlarını adayan kimseler demektir.

se tamamen Bizans İmparatorluğunun eline geçti. Buralara yerleşmiş olan Müslüman ve Türkler ya hicrete yahut da Hıristiyan olmaya zorlandılar.

İki buçuk asır devam eden bu dönemde Türkler Anadolu'da tam manasıyla bağımsız bir devlet kurmuş değillerdi. Anadolu'ya fâtih olarak değil, belki halîfenin askeri olarak gelmişlerdir. Aynı zamanda Anadolu'da bir değil birkaç Türk beyliği mevcuttur. Beyliklerin teşkilâtı, Abbâsî İmparatorluğunun eyalet teşkilatının aynıdır; resmî dil Arapça'dır.

Bu dönemin en bariz özelliği gazâ ve cihattır. Türkler uzun mücadeleleriyle Bizans İmparatorluğunu zaafa düşürmüşler ve bir asır sonra ırkdaşları tarafından gerçekleştirilecek büyük göç ve fethe zemin hazırlamışlardır. **[56]**

Selçuklular Dönemi: Abbâsî halifeleri maiyetinde bulunan Türklerin Anadolu'dan kovulmalarından yarım asır sonra Orta Asya'da doğudan batıya doğru diğer Türk illerinin göçü başlamıştır. Hicrî dördüncü asır ortasında Türkistan'dan Mâverâünnehr'e göç eden Oğuzlar yani Türkmenler bir müddet buraya yerleştiler. Selçuk ailesi bütün Türkmenlerin reisi idi. 410/1080'e Türkmenlerden birçok ulus Ceyhun'u geçerek İran'a ve oradan Azerbaycan'a gelerek Anadolu'ya girmeye başladılar. 430/1039'da Selçuklu ailesi Horasan'ı zapt etti. Daha sonra Türkmen ulusları büyük bir sel halinde İran'a, Azerbaycan'a, Anadolu'ya, Irak'a, Suriye'ye doğru yayılmaya başladılar. Bu büyük sel karşısında hiçbir devlet direnç gösteremedi. Türkmenler bir hamlede orta ve batı Asya'yı hâkimiyetleri altına aldılar. Türkmenlerin riyasetinde bulunan Selçuklu ailesi büyük bir imparatorluk kurdu. Anadolu'da Bizans İmparatorluğu Türkmen saldırılarına dayanamayarak bir hamlede yıkıldı. 440/1048'den 472/1080'a kadar Türkmenler İstanbul boğazına ve Ege Denizine kadar bütün Anadolu'yu işgal etmişler ve söz konusu coğrafyayı tamamen ele geçirmişlerdi. Anadolu kesin bir biçimde ve ebediyen Türk ili olmuştu. Bu fetih büyük sultan Melikşâh zamanında, onun amcaoğlu ve kumandanı olan Süleyman b. Kutalmış eliyle

gerçekleştirilmiştir. Erzurum'dan boğazlara, Antakya'dan Karadeniz'e kadar uzanan bütün Anadolu ülkesi bu fâtih komutanın eline geçmiştir.

Anadolu'nun fethi, Anadolu'da Türk saltanatının kurucusu olan Süleyman ile onun evlatları bir asır kadar amcaoğulları olan ve Horasan'da ikamet eden büyük sultanlara bağlı ve onların vekilleri olarak idareyi yürüttüler. Daha sonra -büyük sultanlığın yıkılmasından sonra-bağımsız olarak 707/1307 yılına kadar idareyi sürdürdüler.

Tarihimizin en önemli bölümü olan bu dönemi tetkik edecek olursak önce 410/1020'den 472/1080 senesine kadar Türkmenlerin Anadolu'da yerleştiklerini ve o tarihten itibaren Anadolu'nun Türkmen ulusları **[57]** arasında bölüşüldüğü, Türkmenlerin yavaş yavaş köyler ve şehirler teşkil ettiklerini ve göçebeliği bırakarak yerleşik hayata geçtiklerini görürüz. Anadolu'da eski şehirlerin harabeleri üstünde yeni şehirler inşa edilmiş, ulus ve boy beyleri bu şehirlerde *melik* veya *emir* unvanıyla beylikler kurmuşlardır. Fetihten itibaren bir asır kadar Anadolu tam manasıyla derebeylik hayatı yaşamıştır. Rakip şehirler birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Anadolu'da Selçuklu hanedanına mensup bir sultan Anadolu'nun bir kısmını doğrudan doğruya kendi hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Diğer taraflarda melik veya emir unvanını taşıyan büyük derebeyler hâkimiyet yürütüyorlardı. Belli başlı on iki beylik mevcut idi. Bu beyler savaş halinde başkumandanları kabul ettikleri padişahın maiyetinde toplanırlar, fakat iç işlerinde tamamıyla bağımsız bulunurlar, diğerleriyle savaşırlar, fırsat bulunca padişah ile de uğraşırlardı. Özetle orta çağda Avrupa'daki derebeylerin birbirlerine ve krallara karşı vaziyeti ne ise bizim beylerin de birbirlerine ve padişaha karşı vaziyetleri o idi.

Selçuklu ailesi daha özel bir ifade ile Kutalmışoğulları Fransa'daki Borgon hanedanının rolünü oynayarak sırayla derebeylikleri ortadan kaldırdılar ve derebeyliklerin sahibi olan emir ve melikleri saltanat merkezine getirdiler. Bu şekilde yarı bağımsız imaret ve beylikler, doğrudan doğruya merkezî hükümete bağlanmış oldular ve gönderilen valiler tarafından idare

edilmeye başladılar. Kutalmışoğulları bir asırdan fazla çalışmışlar ve derebeylerini saltanat merkezine getirdikten ve Anadolu'nun gerçek anlamda birliğini kurduktan sonra ilk defa olarak merkezi yönetimle idare edilen bir devlet meydana çıkarmışlardı. Bu devrede Anadolu'daki şehirler yavaş yavaş bir merkez etrafında toplanmış ve *Konya* bütün Anadolu'nun en kuvvetli şehri olmuştur. Konya asırlarca Anadolu'nun merkezi, Anadolu Türklerinin başkenti oldu.

Bu devrede Anadolu vatanı teşekkül etti. Anadolu'nun batısında bir asır devam eden Haçlı ve Bizans savaşları, güneyde Antakya prensleriyle, Suriye sultanlarıyla, doğuda Gürcülerle ve Azerbaycan Türkleriyle süregelen mücadeleler Anadolu'nun sınırlarını vücuda getirmiş, vatanın haritasını çizmiştir.

Bu devrede Anadolu'daki Türkler bağımsız bir millet haline gelmişler, diğer Türklere nazaran **[58]** çok daha düzenli bir devlet vücuda getirmişler, bir merkez tesis etmişler, kuvvetli bir medeniyetin temelini kurmuşlardır. **[59]**

-II-[18]

Anadolu'da tam ve bağımsız bir Türk vatanının teşekkül ettiği Selçuklular dönemi Anadolu medeniyetini gerçekten temsil eden bir devirdir. Zevkiyle, sanatıyla, zekâsıyla bütün medeniyetiyle bir ihtişam manzarası gösteren bu tarihî devri belli başlı birkaç kısma ayırabiliriz:

1. Anadolu'ya göç ve fetih zamanı: 410/1020'den 472/1080'a kadar,

2. Anadolu'da saltanat ve buna bağlı derebeyliklerin teşekkül ettiği, Anadolu'nun bir asır dış düşmanlarla uğraştığı zaman: 472/1080'den 588/1192 senesine kadar,

[18] "Millî Tarihimizin Mevzuu-II", *Anadolu Mecmuası*, yıl: 1, sayı: 3, İstanbul 1340, sayfa: 85-92.

3. Anadolu'da birlik, merkeziyet, sulh, sükûn ve medeniyet zamanı: 588/1192'den 654/1256'ya kadar,

4. Anadolu saltanatının yıkılması ve dış düşman istilası zamanı: 654/1256'dan 707/1307'ye kadar.

Anadolu'da bu büyük dört devirden sonra Tavâif-i Mülûk (Beylikler) dönemi başlar. **[85]**

Tavâif-i Mülûk (Beylikler) Dönemi: Anadolu saltanatı iki buçuk asır devam ettikten sonra Moğolların istilasına uğrayarak yıkıldı. Bütün batı dünyasının kuvvetlerini perişan eden, Avrupa'nın en kudretli imparatorlarını, krallarını mağlup eden Anadolu Türkü ilk defa üstünlüğü kaybetmiş ve yabancı bir ırkın hâkimiyeti altına girmişti. Bu mağlubiyet Anadolu devletinin iç bozulmasından ileri geliyordu. Yoksa Cermen ve Latin askerî teşkilatının en güçlü olduğu orta çağda, cesaret ve kahramanlık asırlarında bile bunların Anadolu'da uğramış oldukları hezimetleri gördüğümüz zaman Anadolu Türkünün Moğol göçebelerini hiçe sayacağını anlayabiliriz. Fakat Moğol istilası sıralarında Anadolu saltanat teşkilatı bozulmaya başlamış, bütün Avrupa dünyasını bozguna uğratan Anadolu beylerinin çocukları iş başından uzaklaştırılmış, padişahların sarayı memleketle hiçbir alakası olmayan serseriler ve kölelikten yetişmiş adamlarla kuşatılmış, hükümete karşı genel bir nefret ortaya çıkmıştı. Askerî teşkilatımız da aynı sebepten dolayı bozulmuştu. Moğollar bundan dolayı galip geldiler. Bununla beraber –başka imparatorlukları bir hamlede yıktıkları halde– Anadolu'da yarım asır dirençle karşılaştılar.

Anadolu saltanatı bir müddet Moğolların himayesinde kaldı. Anadolu saltanatı –fırsat buldukça– memleketi düşman tahakkümünden kurtarmak istiyordu. Bunun üzerine Moğollar Anadolu'daki hâkimiyetlerini güvence altına almak için Selçuklu hanedanını ortadan kaldırıp doğrudan doğruya genel valiler göndermeye başladılar. Anadolu dâhilindeki istiklal hareketini ve millî cereyanı söndürmek için yüz bine yakın Tatar ve Moğol askerini

memleketimize yerleştirdiler. Anadolu'da düşmanlara karşı daima isyan çıkıyor, fakat başarısızlığa mahkûm oluyordu. Göçebe Türkmenler her yerde Moğollara mukavemet ediyorlardı. Bilhassa dağlık bölgelerdeki Türkmenler, Moğolları öldürüyorlardı. Kirmanoğulları Anadolu'nun istiklalini kurtarmak için ortaya atılmışlardı. Batı ve Güney Anadolu, Türkmen beyleri elinde, merkezî ve doğu Anadolu ise, Moğol valileri idaresinde idi. Moğol İmparatorluğunun 736/1335'de yıkılmasından sonra Anadolu beyleri Moğol idaresine nihayet vermeye millî bağımsızlıklarını tekrar kazanmaya, memleketi ve milleti esaretten kurtarmaya muvaffak oldular.

Anadolu, Moğol hâkimiyeti devrinde çok fazla harap olmuş, Selçuklular zamanında fevkalâde gelişmiş ve zengin iken daha sonra fakirleşmiş, yanıp yıkılmıştı. Moğolların **[86]** kovulmasından sonra Anadolu'nun her tarafı bir bey tarafından ele geçirilmişti. Bu beyler, aşiretlerini zapt ettikleri memleketlere yerleştirmişler ve bulundukları yerlerde hükümet mücadelesine başlamışlardı. Hepsi de Selçuklulara vâris olmak ve Anadolu'yu tek başlarına ele geçirmek arzusunda idiler. Bu suretle Anadolu'da başlangıçta otuza yakın derebeylik teşekkül etti. Fakat zamanla batıda Osmanlı, merkezde Karamanlı, güneyde Zulkadirler, kuzeyde Çandarlı, doğuda Akkoyunlu beylikleri ortaya çıktı. Bunlar birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Bu mücadele Anadolu'yu daha da harap bir vaziyete düşürdü. Bunların içinden bilhassa ikisi fevkalâde güç kazandı: Doğuda Diyarbekir şehrini merkez edinen Akkoyunlu hanedanı, bütün Kafkasya'yı, İran'ı zapt ettiği gibi, batıda Bursa şehrini başkentleri yapan Osmanoğulları da Tuna'ya kadar bütün Rumeli'yi fethetmişlerdi. Anadolu'nun doğusundan ve batısından doğan bu iki hükümetin Anadolu birliğini vücuda getirmek için diğerleriyle mücadele edecekleri aşikâr idi. Bu mücadele gerçekleşti. Fırat'tan itibaren Doğu Anadolu bölgesi iki devlet elinde ikiye bölünmüş idi. Karaman ve Çandaroğulları beylikleri bu mücadele esnasında ortadan kalkmışlardı. Fakat her iki büyük hükümet de idare merkezlerini Anadolu'nun içinden

kaldırarak başka taraflara götürmüşlerdi. Osmanoğulları payitahtlarını İstanbul'a, Akkoyunlular da Tebriz'e nakletmişlerdi.

Akkoyunlu hanedanının yıkılmasından sonra Doğu Anadolu Şah İsmail'in idaresi altına girdiyse de Osmanoğullarından Yavuz Sultan Selim, Şahı mağlup ederek bu bölgeyi geri almayı başardı. Daha sonra Zulkadirli hükümetini ortadan kaldırarak Güney Anadolu'yu da alarak Anadolu birliğini vücuda getirdi. Selçuklu devrinde tek bir devlet elinde bulunan Anadolu kıtası yine bir devletin idaresine girdi.

Selçukluların yıkılmasından Yavuz'un Anadolu birliğini tamamladığı 921/1515 senesine kadar olan 214 senelik bu uzun devreye *fetret devri* adını vermek çok uygun olur.

Bu devrenin en belli başlı özellikleri şunlardır:

1. Göçebe aşiretlerin Moğollara mukavemet etmeleri ve üstünlük kurmaları neticesinde şehirlere yerleşmiş olmaları ve Anadolu'da birbirleriyle üstünlük mücadelesine girişecek olan şehirlerin kurulması. **[87]** Bu şehirler, batıda Bursa, Manisa, Kütahya, merkezde, Larende yani Karaman, Elbistan; kuzeyde Kastamonu, doğuda Diyarbekir'dir. Konya'nın Anadolu'nun merkezi olma özelliğini kaybetmesi, Anadolu birliğinin parçalanması ve muhtelif devletlerin kurulması.

2. Bu muhtelif devletlerin idare tarzı ve siyasetlerinin birbirine benzemesi.

3. Moğol istilasının Anadolu'da büyük bir dinî ve millî uyanışı ortaya çıkartması, bu sebeple Anadolu'da Arap, İran asıllı tarikatların yerine millî tarikatların tesis etmiş olması, o zamana kadar sadece halk dili olan Türkçenin edebiyat, ilim ve devlet dili haline gelmesi.

4. Anadolu'da ortaya çıkan dinî ve millî uyanış neticesinde fetihler ve istila arzularının kuvvetlenmesi ve meliklerin doğudan batıya, kuzeyden güneye vatan dışında da fetihlere başlamaları. Selçuklular devrinde vatan

haricinde memleketler fethetmek arzularından daha çok Anadolu birliğinin sürdürülmesi, ülke kalkınmasının artırılması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi kısacası; Anadolu haricine göz dikilmemesi ve fetih arzuları uğrunda kan dökülmemesi kanaati çok kuvvetli idi. Hâlbuki bu devirde efkâr-ı umûmiyye yalnız fetih emelleri ile doluydu.

Anadolu tarihinde Tavâif-i Mülûk (Beylikler) dönemini de birkaç kısma ayırmak mümkündür:

1. Moğol hâkimiyeti zamanı ve Anadolu'nun Moğol hâkimiyetinden kurtulmak için mücadele ettiği devir, başka bir tabirle bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesinin verildiği devir; 707/1307'den 740/1340 senesine kadar,

2. *Kirman* ve *Eritnâ* hanedanlarının üstünlükleri zamanı; 740/1340'dan 800/1398 senesine kadar,

3. Osmanoğullarının üstünlüğü ve bunlarla *Karamanoğulları* arasındaki rekabet devresi; 800/0398'den 860/1456 senesine kadar,

4. Akkoyunlu ve Osmanlı hanedanları arasında Anadolu'nun taksimi ve her iki aile arasındaki rekabet ve mücadele devri; 860/1456'dan 910/1504 senesine kadar,

5. Anadolu'nun *Safevî*, *Osmanlı* ve *Zulkadirli* aileleri arasında bölüşülmesi devresi, 910/1504'den 921/1515 senesine kadar.

Osmanlılar Dönemi: Bu uzun dönem Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferini kazanarak Doğu Anadolu'yu ve Zulkadirli Beyliğini hâkimiyeti altına alıp, Güney Anadolu'yu zapt ettiği tarihten **[88]** yani 921/1515 senesinden Osmanlı hanedanının yıkılışı ve Ankara merkez olmak üzere Anadolu Cumhuriyet hükümetinin kuruluşu yani hicri 1338/1919 senesine kadar devam eder. 417 sene süren tarih döneminin başlıca özelliklerini ve belli başlı hatlarını belirtelim:

Osmanoğulları diğer Anadolu beylikleri gibi yeni kurulmuş bir şehri, Bursa'yı merkez etmişler ve şehrin nüfuzunu yavaş yavaş etrafa yaymaya çalışmışlardı. Osmanoğulları da diğer Anadolu beyleri gibi bir Türkmen ulusunun reisi, tabiatıyla Oğuzhan nesline mensup idiler.

Anadolu'da çok sayıda şehirler teşekkül ettiği ve bunlar aynı şartlar altında –Türkmen göçebelerin yaylalardan şehirlere inmesi suretiyle vücuda geldiği– Türkmen beylerinin şehir reisi yani melik oldukları bu devirde Bursa meliki olan Osmanoğulları niçin diğerlerine üstünlük kurdular? Bunun iki sebebi vardır:

1. Osmanoğulları Hıristiyan dünyasına yakın olmaları dolayısıyla kâfirlerle mücadele etmişler, bir taraftan fetihlerde bulunurken, diğer taraftan da dini yayarak şöhret kazanmışlar ve kendilerine çok taraftar bulmuşlardır.

2. Fetihler neticesinde servet ve ganimet kazanmışlar ve bu sayede diğerlerinden daha çok asker çıkarmışlar ve aynı zamanda Hıristiyanlarla daimi savaş halinde oldukları için maddî araçlara çok fazla önem vermişler, Avrupa'nın bütün alet ve gereçlerini almayı ihmal etmemişlerdir.

Osmanoğulları Tuna'ya kadar bütün Rumeli'yi bir hamlede aldıkları halde, asıl memleketleri bugünkü Kocaeli, Bursa, Bolu, Karesi, Çanakkale, Ankara sancaklarını ihtiva etmekteydi. Devletin idaresi, her biri bir büyük beyliğin, bir aşiretin reisi olan Anadolu asilzadelerine, Oğuz beyzadelerine havale edilmişti. Bütün vezirlikler, beylerbeyliği, valilikler hepsi bunlar tarafından yürütülmekte idi. Fethedilen Rumeli bölgesi, Evrenos, Fîruz, Minnet, Burak, Sinan, Paşa Yiğit beyler gibi zikredilen bölgenin fatihleri olan Anadolu beyleri arasında babadan evlada geçmek üzere taksim edilmişti. Osmanlı hanedanına mensup olan padişahlar bu beylerin reisi idi. Anadolu'daki diğer hükümetlerin idaresi de aynı tarzda idi. Hükümdarlar daima babadan deden silah arkadaşı olan beylerle ortaklaşa işleri idare ederler, onlara tahakküm edemezler, öldüremezlerdi.

Osmanoğulları zamanla Batı Anadolu'ya hâkim oldular ve nihayet İstanbul'u fethettiler. **[89]**

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra idarî işlerde önemli değişiklikler oldu. Çandarlı hanedanı vezirlikten kovuldu ve Hıristiyan dönmesi olan bir kul bu makama getirildi. Yavaş yavaş Türk beyleri babaları ve dedelerinden miras aldıkları makamlardan kovulmaya ve mevkilerini padişahların kölelerine terk etmeye başladılar.

İstanbul'u fethederek Anadolu'ya bağlayan Fâtih, bu başarısıyla ne kadar büyümüş ise Türk idare usûlünü bozmaya başlamış ve fethedilen ülkelerin halklarına ve özellikle kölelere siyasi haklar bahşetmiş olmak itibariyle o kadar da küçülmüştür. Fâtih, İstanbul'u fethettikten sonra Anadolu beyleriyle ortaklaşa devleti idare eden bir millet reisi, bir Türk hakanı değildir; kayıtsız şartsız bütün kuvvetleri kendisinde toplayan, yalnız başına saltanatı idare eyleyen müstebit bir Roma imparatorudur.[19] İlk evvel hükümranlık ve mutlakıyeti tesis eden Fatih, Türk'ün kölelerini Türk ile bir tutarken yönetim kademelerine kendi şahsına daha fazla sadık olanları, her türlü emrine kayıtsız şartsız baş eğenleri getirmişti. Bunlar ancak köle, devşirme ve ecnebi artıkları insanlar olabilirlerdi.

Bu devşirmeler iktidar mevkiine gelir gelmez Türk unsurunu, Anadolu halkını ezmeye devlet müessesesine hâkim olarak âdeta kendilerini Müslüman eden milletten intikam almaya başladılar. Sadrazam Rum Mehmet Paşa'nın Konya çevresinde yaptığı mezalim, Anadolu'nun Moğol istilasına maruz kaldığı zamanları hatırlatacak bir hunharlık idi.

Fatih'ten, Kanunî Süleyman'a kadar olan devrede padişahlar çoğunlukla köleleri, ara sıra da Türk beylerini istihdam etmişlerdir. Fakat artık

[19] Bu görüşe katılmamız doğal olarak mümkün değildir. Mamafih sayın yazarın bakış açısını vermek ilmî zorunluluğuna binaen böyle ağır bir ithamı burada kaydetmek durumunda kaldık. [Öz]

padişahlar mutlak kudret sahibi olmuşlar, emirler birer uşak vaziyetine düşmüşlerdi.

Fatih, Anadolu birliğini vücuda getirmek için çok çalıştı ise de yalnız Karamanoğullarıyla Çandaroğullarının beyliklerine son vermekten başka bir şey yapamadı. Yavuz Sultan Selim bu birliği vücuda getirdi. Bütün Doğu ve Güney Anadolu'yu zapt ederek Selçuklu devrindeki birliği yeniden tesis etti.

Anadolu ittihadı vücuda geldikten sonra tarihimizin Osmanlı devresi başlar demiştik. Bu devrin birinci özelliği istila ve fetihler dönemi olmasıdır. Bu devrede sırasıyla Suriye, Mısır, Arabistan, Macaristan, Irak, Mağrib ve nihayet Kafkasya ve Kıpçak fethedilmiş, *Anadolu İmparatorluğu* Roma İmparatorluğu derecesinde bir genişliğe nail olmuştur. Bu **[90]** fetihlerin en bariz iki kahramanı vardır: I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman.

Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren –o zamana kadar arada sırada lütfen idare ve emirliğe getirilen– Türk ricâl ve emirleri bir daha görülmez. Devlet tamamıyla başından sonuna kadar mühtediler ve kapıkulları tarafından idare edilmiştir.

O zamana kadar padişahlar genellikle Müslüman beylerden kız alırlarken, kız ve kız kardeşlerini Müslüman ve Türk hanedanlarına mensup prenslerle evlendirirken artık bu asil âdeti de terk ettiler. Kızlarını ve kız kardeşlerini kendi kölelerine, cellâtlarına, devşirme çocuklarına verecek kadar bayağılaştılar. O zamana kadar padişahlar ekseriyetle Kirmanlı, Zulkadirli, Çandarlı hanedanlarına mensup prenseslerle evlenirlerken bundan sonra saray cariyelerle doldu. Bütün kuvvet ve kudreti kendilerinde toplayan padişahlar bu cariyelerin elinde birer oyuncak oldular. Dışarıdan kapıkulları, içeriden cariye bozuntusu olan valide sultanlar memleketi idareye başladılar.

Bütün imparatorluğun fatihi olan Türk, devlet kapısından uzaklaştırıldı. Anadolu, imparatorluğun ana vatanı olduğu halde müstemleke muame-

lesi görmeye başladı; sarayın ve kölelerin ihtiras ve zevkleri için kan ve can vergisi veren sömürge oldu.

Devletin yabancı ellere geçtiğini gören Anadolu ahalisi arasında nefret ve kinin ortaya çıkması son derece doğal idi. Bu kin, siyasî ve dinî hareketler halinde başladı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Anadolu'da büyük isyanlar ortaya çıktı.

Memleketin hükümete karşı duyduğu nefreti pekiyi hisseden, böyle isyanların daima ardı arkası kesilmeyeceğini anlayan devşirmeler buna mani olmak için yegâne tedbiri buldular: Anadolu Türkünü öteye beriye koşturarak kâfir muharebesiyle meşgul ederek susturmak!

Bazı kimseler, Tuna Nehri'ne kadar Rumeli'nin zabtından sonra bununla iktifa edilmesi gerektiğini, bilakis Macaristan'ın zapt edildiğini ve imparatorluğun idare edilemeyecek derecede büyüdüğünü ve bunun devlete çok büyük zararlar verdiğini söyleyerek eski padişahları hatalı bulurlar. Bu hata tespiti doğru olmakla beraber şunu bilmeliyiz ki süregelen seferler bir gaza arzusundan daha çok Anadolu'yu hariçle meşgul etmek, devlete karşı onun hakkı hâkimiyetini geri alma yolunda yapacağı ihtilal hareketlerini durdurmak maksadıyla gerçekleştirilmiştir. **[91]** Gerçekten de seferler ve harpler devam ettiği müddetçe Anadolu'da dâhilî ihtilal hareketi durmuştur.

III. Murat, III. Mehmet ve I. Ahmet devirlerinde Anadolu'da büyük ihtilal fırtınaları baş gösterdi. Bu ihtilaller de aynı sebepten doğuyordu. İhtilal reisleri Anadolu'nun en eski beyzadeleri ve hanedan mensuplarıydılar. Bunlar köleyi ve yabancıyı devletin idaresinden kovmaya çalışıyorlardı. Birçokları Osmanlı'nın Anadolu'daki hâkimiyetini kaldırmışlar, saltanat ilân etmişlerdi.

Esasen Anadolu'nun asil, mert terbiyesinden uzaklaşmış Anadolu Türkünün yüksek karakterini kaybetmiş olan Osmanlı hanedanı, bu hareket karşısında büsbütün milletin aleyhine çalıştı; Arnavut, Hırvat, Rum ve Slav

mühtedilere dayandı. Hırvat Kuyucu Murat Paşa'yı Anadolu'ya göndererek binlerce bahadır Türk'ün öldürülmesine sebep oldu. Bununla beraber bu katliam yine de Anadolu'yu korkutmadı.

Devletin idaresi kapıkullarına geçtikten sonra, yeniçeri devşirmeleri, devlet merkezine ve dolayısıyla bütün imparatorluğa hâkim oldular. Yeniçerilerin Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki miktarı sekiz bin muvazzaf ve üç bin acemi oğlanı olmak üzere on bir bin kişiye ulaşmıştı. İmparatorluğun sayısı birkaç yüz bine ulaşan muhteşem ordusu ise hep Türk unsuruna mensuptu. Büyük ordunun en mühim kısmını Türk olan Tımarlı Sipahiler teşkil ediyordu. Bütün fetihler bunlar tarafından yapılmış, bütün zaferler onlar tarafından kazanılmıştı. Devşirmeler, Türkleri vezirlik makamından ve idareden uzaklaştırdıktan sonra destekçileri ve kendilerinden olan Yeniçeri Ocağını takviye, üyelerini çoğaltmaya başladılar. Yeniçeriler arttıkça Sipahilerin boş tımarları onların ulufesini temin etmek üzere sarf edildi. Sipahiler azalmaya başladı, köle çoğaldıkça çoğaldı ve nihayet imparatorluğun her tarafı bunların eline geçti. Türklerden oluşan ordu azaldıkça ve intizamsız devşirme askeri çoğaldıkça yenilgiler baş gösterdi; Türk unsurunun bu kadar asırlar zarfında kan dökerek zapt etmiş oldukları memleketler birer birer elden çıktı. **[92]**

TARİHİMİZİ ÖĞRENMELİ VE ÖĞRETMELİYİZ[20]

Mehmet Zeki

Tarih, geçmiş olayların yansıtıldığı bir ayna görünümündedir. Orada insanoğlunun iyi idare nedeniyle ulaştığı mutluluklar, kötü idare yüzünden uğradığı felaketler pek açık bir şekilde görülür. Bunun içindir ki hemen herkeste tarih okumak merakı günden güne artmaktadır. Ancak zorba idareler geçmiş zamanlar ve o zamanların durum ve olaylarını zorbalıkları altında bulunan halkın öğrenmesini arzu etmedikleri için okunmasını, okutulmasını istemedikleri ilimlerden birisi de tarihtir. İşte bu sebeple bizde tarih okunmuyor ve okutulmuyordu. Ta ki özgürlüğün aydınlatıcı güneşi memleketin batı ufkundan doğdu, herkeste tarih okumak ve yazmak hevesi uyandı. Gazeteler, dergiler sürekli olarak tarihimizden, onun şaşalı sayfalarından bahsediyordu. Zaman zaman kitaplar da yayınlanıyordu. Fakat itiraf etmek zorundayız ki, bu çalışmalar tam manasıyla faydalı olmadı ve yazılan makalelerden, bastırılan kitaplardan pek azı tarih felsefesinin ruh ve manasına uygun düştü. Sonra harplerin birbirini **[967]** takip etmesi gibi nedenler yüzünden her şeyde olduğu gibi bu alanda da çöküş geldi. Bununla beraber bir şükür vesilesi olarak ifade etmeliyiz ki, son zamanlarda yine böyle merak uyandı. Halen iki şey konuşulmaktadır: Evrak arşivinin

[20] "Tarihimizi Öğrenmeli ve Öğretmeliyiz", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, sayı: 83, 31 Ağustos 1918, İstanbul 1336, sayfa: 967-972.

oluşturulması ve millî tarih yazılması. Bunların ikisi de önemlidir. Tarih Encümeni'nin oluşturulmasından sonra çıkarılan derginin daha birinci sayısında sayın başkanın yazdıkları makalede evrak arşivinin oluşturulması, mevcut olan evrakların tasnif edilmesi meselesi gündeme getirilmişti. Orada evrakın bir kısmının toplandığını, diğerlerinin de tasnifi için görevliler atandığı yazılmıştı. Aradan seneler geçti, ortada bir şey yok. Anladığımıza göre düzenlenen evrakı muhafaza altına almakla beklenen fayda ise çok önemsiz bulunmaktadır. Gerçi bu iş kolay değildir. Önce paraya, bir parça çokça paraya, ikinci olarak uzman elamanlara ihtiyaç vardır. Bugün oluşturulacak hazine-i evrak (arşiv) hiçbir zaman memleketimizde şimdiye kadar gördüğümüz evrak mahzenleri şeklinde olamaz, kütüphanelerimizin vaziyetinde de bulunamaz. Çünkü oralarda evrak muhafaza edilmekten çok evrak tam tersine mahvolup yok olmaya daha yakındır. Nitekim bakımsızlık yüzünden şimdiye kadar çok önemli vesikalarımız rutubetin etkisi, güvelerin saldırısı altında mahvolup gitti. Bundan böyle de eski halde ısrar etmek ve özellikle yapılacak binayı ve onun yönetim şeklini şimdikilere uydurmaya kalkışmak yirminci asırla alay etmek demek olur. Buna ne encümenin ne de alakadar olan resmî dairelerin razı gelmeyeceğine eminiz. Medenî hükümetlerin hepsi arşivler vücuda getirmişler ve buraları tam manasıyla bir hazine haline koymuşlardır. Artık bizce yapılacak şey onları incelemek, bunlar arasında en bilimsel olanı ve amaca en çok yaklaşmış olanı seçip bir benzerini bizde yapmak olmalıdır. Birçok yere paralar harcayan hükümetin bunun için de gerekli olan tahsisatı hatta fazlasıyla vereceğine şüphemiz yok. Uzman elemanlara gelince şükürler olsun ki, bizde bu konuda uzman olan birçok zat vardır. Yalnız onları aramak, bulduktan sonra kendilerinden gerçek manasıyla faydalanmanın yollarına bakmak gerekir. Şunu bilmeliyiz ki bu gibi işlerleri yürütecek olanların başka bir uğraşları olmaması gerekir. Mevcut işine ek olarak böyle bir işin sorumluluğunu yüklenecek şahıslardan faydalanmak imkânsızdır. Kanaatimce kuruluşunun başında kendisinden çok şey ümit ettiğimiz Tarih Encümeni'nin beklenilen hizmetin büyüğünü yerine getirememesinde, her biri çok say-

gın, çok yetenekli olan şahısların beceriksizliklerinde değil, özellikle sadece bu işle ilgilenmemelerinde aranmalıdır. Sayın üyelerin çoğu, yorucu ve ağır birer görevleri vardır. Gündüzleri amiyane tabirle başlarını bile kaşıyamayan ve hatta evlerine bile gece işi alan bu şahıslardan öyle bir hizmet beklemek doğal olarak abes olur. Binaenaleyh hazine-i evrak (arşiv) işinde de böyle bir hayal kırıklığına uğramak istemiyorsak, birinci derecede işin ehlini aramalı, ikinci olarak da sadece bu işle görevlendirilmelidirler.

Millî tarihin yazılıp yazılmaması konusunda da iddia sahiplerinin öteden beri şahit olduğumuz aşırılıkları sürdürdüklerini burada da görüyoruz. Yazılabileceğini iddia edenler görüşlerini ispat için ileri sürdükleri fikirler **[968]** ve bu fikirleri takip etmeleri ile işin o seviyeye gelmediğini zımnen de olsa itiraf etmiş oluyorlar. Çünkü sekiz on kısma ayırdıkları vesikalara dair açıklamalarının geçmiş ve bugünden ziyade geleceğe ait olduğunu görüyoruz. İkinci olarak bütün vesikaların bizde mevcudiyetini iddia ile yabancı eserlere müracaata ihtiyaç olmadığı yolundaki görüşlerin de pek sağlıklı olmadığı kanaatindeyiz. İnkâr edemeyiz ki Avrupalıların yöntem konusundaki ulaştıkları seviye sayesinde her şeyi bizden iyi görüyorlar. Vesikaların toplanması ve kullanılmasını da çok iyi yapıyorlar. Bunun için esas itibariyle ilmî eserleri nerede bulursak almaya çalışalım ve buna karşı ön yargılı bir tavır değil, kıymet bilir bir vaziyet alalım. Emin olabiliriz ki bundan zararımızdan ziyade kârımız olur. Özellikle de Fransız ve İtalyanlarla ilişkilerimiz çok eskidir.

Gerek bunlara ve gerek başlangıçtan nihayete kadar münasebette bulunduğumuz Avusturya ve Macarlarda ve onların arşivlerinde bize ait birçok vesika mevcuttur. Onları arayıp bulmak tarihimizin karanlık sahifelerini aydınlatmak için çok gereklidir. Geçenlerde Macarlara ait olarak yayınlanan vesikalar ne kadar önemli bir algıyı düzeltti. O sayede şimdiye kadar Macaristan'da zulümden başka bir şey yapmadıkları zannedilen valilerin iyi yönetimleri ortaya çıktı. Demek oluyor ki, bu vesikalar elde edilmese veyahut görüldükten sonra gizli tutulmuş olsa Osmanlıların oradaki idare-

si sonsuza kadar zalim bir idare olarak bilinecek, şimdi anlaşıldığı gibi merhamet ve şefkate dayalı ve halkın hukukunu koruyan âdil bir idare olduğu anlaşılmayacaktı. Diğer yerlerde bulunacak ve ortaya konulacak vesikalarımızın bundan sonra olsun tahrip olmasının önüne geçmeyi sağlarken diğer taraftan farklı milletlerin arşivlerinde özel ve resmî diğer şahısların ellerinde bulunan evrak ve eserlerin getirilmesi ve toplanmasını sağlamak bu sayede de tarihimizin karanlık kalan yahut yanlış hükümlerle neticelenmiş bulunan noktalarını aydınlatmaya ve tashihe çalışmalıyız.

Millî tarihin katiyen yazılamayacağı iddiasıyla ortaya çıkan diğer taraf ise düşüncemize göre daha hatalıdır. Gerçi bu kısım iddia sahipleri "*Biz henüz Seynoposk, Ernest Lewis'in yazdıkları tarihler derecesinde ilmî mahiyete sahip eserler vücuda getiremeyiz*" demek istiyorlar. Tarihin kaynaklar ve olaylar demek olmadığı, anlam ve fikir itibariyle tarih yazımında olayların çok önemsiz bir konumda bulunduğu şu zamanda kronolojik olarak olayları anlatan yaygın bir şekilde bulunan vakanüvis tarihleri gibi bir eser vücuda getirsek ve bunun unvanına da millî tarih dersek hakikaten gülünç oluruz. Her halde ortaya konulması arzu edilen eser en son ve en ilmî eserlere uygun olmalı ve yirminci asırda tarihin manasına ve yöntemine uygun bir eser olmalıdır. Bu hakikaten güçtür. Fakat denildiği gibi imkânsız değildir. Mevcut temel unsurlara az çok uygun olmak şartıyla hazırlanacak bir eserdeki ufak tefek hatalar pekâlâ görmezden gelinebilir. Fakat daha en başta itiraza kalkışılırsa yapabilmek gücünü kendinde görenler doğal olarak çekinirler ve gayelerini gerçekleştirmekten vazgeçerler. Bundan zarar görecek ise vatan ve vatan evlatlarıdır. Bu yüzden itirazları ve özellikle beklentileri hemen başta yükseltmemeli **[969]** işin ehli olanların cesaretlerini kırmamalıyız. İşte bundan dolayıdır ki, biz böylelerini hatalı kabul ediyoruz.

Denilebilir ki yirminci asır tarih asrıdır. Bu asrı yaşayan devlet ve milletler daima eski bir tarihe sahip oldukları iddiasında bulunurlar. Hatta içlerinde eski ve köklü kapsamlı bir tarihi olmayanlar, kendilerini meşhur milletlerden birine nispet etmekte bile çekince duymuyorlar. Hâlbuki bizim

şan ve şeref dolu bir geçmişimiz varken bunu ihmal ederek lehimize büyük etki yapması kaçınılmaz olan o hazineleri olduğu gibi perişan halde bırakmamız doğru mudur? Bu konuda uzun uzun deliller getirmeye gerek yoktur. Yunanistan ve Yunanlılar hakkında Avrupalıların iyi düşüncelerinin temelinde hep eski Yunanlılık konusu yok mudur? O Yunanlılar ki, bugün kanları tahlil edilse ataları olarak bildikleri eski Yunanlılardan ya hiçbir zerre bulunmaz veyahut bulunsa da ehemmiyet verilecek bir derecede görülmez. Bu böyle iken bizim halen bu şekilde lakayt durmamız nasıl uygun görülebilir?

Osmanlı Tarihi, İslâm ve Türk tarihinin bir zeyli fakat mükemmel bir zeylidir. Özünü oradan almış, zaman ve özellikle çevrenin etkisi altında tarihinde ölümsüz izler ortaya çıkarmıştır. İslâm tarihi bilhassa medeniyet bakış açısından çok önemlidir. Eski genel tarihler medenî milletler olarak; Kildânîler, Süryanîler, Asurîler, Fenikeliler, Medyalılar, Hintliler, Mısırlılar ve Yunanlıları kaydediyordu. Sonrakiler araştırmalarda bazı temel noktalardan hareket ederek Müslümanları eklediler. Şimdilerde ise Mâverâünnehr çevrelerinde yaptıkları incelemelerle bir Türk medeniyetinin kaydedileceği anlaşılmaktadır.

Medeniyet geçici bir haldir. İnsan vahşi yaratılmış, şu gördüğümüz medenî duruma zekâ ve dirayeti sayesinde sonradan gelmiştir. İnsan medenî tabiatlıdır dediğimiz zaman insanın haddi zatında medenî olduğunu değil, tabiatında medenileşme yeteneğinin olduğunu kastetmiş oluruz. Medenîleşmenin sebepleri ise birçok ve değişiktir. Medeniyetin temelini daima insan zekâsı oluşturur. Seçkin zekâların ortaya çıkması bir kısım icatları, icatların çeşitlenmesi de medeniyeti doğurmuştur.

İnsanlar arasında medeniyet itibariyle bugün gördüğümüz fark ise, ne tabiatları itibariyle ne de yaratılışları itibariyle ve ne de mekân ve zamanın gereğidir. Çünkü öyle olsaydı insanların hiçbirinin medenîleşmemesi, *Gulûlîler*in bugün şöyle böyle vârisi olan Fransızların sonsuza kadar vahşi, Dicle ve Fırat vadisi zamanında önemli medeniyetlere şahit olduğu için

orada oturanların bugün de medenî olması gerekirdi. Hâlbuki durum tam tersinedir. Ve bu da öncekilerin karışıklıklara düşmeleri ve sonrakilerin de bir felakete uğrayıp medeniyetlerini kaybetmelerinden ileri gelmiştir. Eğer insan türünün tamamı, bir noktada toplanmış ve şimdiki farklı dillere sahip olmadan hepsi tek bir dil konuşuyor olsalardı, niyetlerinde karışıklık ve farklılık yüzünden birbirlerini öldürmek gibi durumlar olmasaydı insanoğlu medeniyetleşme yolunda toptan ve hep beraber ilerlemiş olacak **[970]** ve halen gördüğümüz farklılıklar da o zaman katiyen ortaya çıkmayacaktı. Hâlbuki eski zamanlarda da insanlar arasında nefretlik bulunduğu gibi, bir diğerinden uzak mesafede olanlar birbirlerinin varlığından bile habersiz bulunduklarından birinin keşif ve icatlarından daha doğrusu medeniyet eserlerinden diğeri haberdar olamamış, insanlar arasında şimdiki fark ve üstünlük ortaya çıkmıştır. İslâm medeniyeti gerçi daha sonra zevale uğramış ve bugün gözlerimizi kamaştıran Avrupa medeniyeti o makama geçmişse de esasen bir medeniyete sahip olmuş ve damarlarında o kandan arta kalanların bulunduğu bir milletin, az bir gayretiyle eski makamına tekrar ulaşacağına şüphe yoktur. Türk tarihi ile münasebetimiz olmadığını iddia etmek de doğru ve tarihî gerçeklere uygun olmadığı gibi özellikle köken noktasından tercih edilmemesi gerekir. Gerçi Türk tarihi bir parça fazla karışıktır. Yalnız düşünmelidir ki ilk ve orta çağların milletlerinin hiçbiri bu karışıklıktan kendini kurtaramamış, büyük çoğunluğu ise bu kuyuya düşmüştür. Sebebi ise aslında o dönem insanlarının fazla dürüst olduklarından değil, zamanın genel kabullerinin o surette bulunduğundandır. Yukarıdaki düşüncemizi yalanlamış olmamak için, insanların ilkelliklerinden medeniyete geçtiklerini ve arkada kalan her insanın ilkellik halinden ileriye doğru aldığımız her anının ise, medeniyetten sayıldığını bir kere daha tekrar etmek mecburiyetindeyiz. Doğrusu istenirse tarihin o gibi sayfaları okundukça o zamanı ve o zamandaki kabul şekilleri düşünülmeli, geçici olarak şimdiki düşünce ve kabullerden soyutlanılmalıdır. Yoksa o dönemleri yirminci asrın kanaatiyle okur, mukayeseye de kalkarsak doğru bir iş işlememiş, her kavim ve milleti sorgulamak gereğini kendimizi bağlayan temel

hareket noktası kabul etmiş oluruz. Hâlbuki tarihin en birinci görevi tarafsızlıktır.

Temeli bu derece sağlam, kuruluşu da tamamen adalet ve hakkaniyete uygun olan Osmanlı Devleti'nin yedi asırlık tarihi hakikaten anlamaya değerdir. Şanlı şerefli anlatılara kabaca rast gelinmesi bir tarafa, hemen hemen her sayfada medeniyet eserleri ile karşılaşılır. Hele içlerinde bazı önemlileri vardır ki okurken şeref duymamak mümkün olmaz. Fatih'in, karadan gemi yürütmesi, Sokullu'nun altı ay zarfında iki yüz gemi vücuda getirmesi, Barbaros ve Turgut'un bütün dünya donanmalarına meydan okuması, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanize Muhasarası, bütün bunlar binlere ulaşmış olan şan ve zafer sayfalarının ancak bir kısmını oluşturur. Savaşlarda bireysel olarak gösterilmiş olan kahramanlıkları sayacak olursak o zaman binleri geçerek milyonlara çıkartmamız gerekecektir. Bunlar iftihar edilecek şeylerdir. Fakat bu asır en çok medeniyet unsurları istiyor değil mi? Bunlar da tarihimizde bol denecek kadar çoktur. Yalnız onları bulmak, çıkarmak, teşhir etmek gayreti bizde yok! Gökyüzüne yükselmiş olan zarif ince minareler ile camilerimiz hoş birer kubbe ile örtülmüş, birer sanat abidesi mahiyetinde olan çeşmelerimiz, hanlarımız, hamamlarımız bizde mimarinin ulaştığı dereceyi gösteren parlak ve inkâr edilemez örneklerdir. Ötede beride, memleketin farklı noktalarında **[971]** geçişleri kolaylaştırmak için inşa ettirilen ne büyük ve ne mühim köprüler vardır. Bunları görenler bu medenî sanatın bizde ne güzel örnekler ortaya koyduğunu tasdik konusunda şüphe etmiyorlar. Bize özel ve güzel sanatlardan kabul edilen hattatlıkta ne eserler vücuda getirilmiştir. El ile yapıldığından yine güzel sanatlardan sayılan etraflarındaki tezhiplerin sıradan birer parça ile yapıldığına insanın inanası gelmiyor ve böyle bir tablonun karşısında insanın hayret içerisinde donakalmaması mümkün değildir. Ya çinilerdeki güzelliklerimiz! Çiniliğe ait öyle şaheserlerimiz vardır ki en zor beğenenler bile bunları beğeniyorlar. Ve onları vücuda getiren sanat erbabına takdirlerini sunuyor-

lar. Topkapı Sarayı hümayununda, muhtelif türbelerde, bilhassa Rüstem Paşa ve Sokullu Camilerinde öyle harika sanat eserleri var ki!

Padişahın takdirlerini çekmiş, içlerinde ustalık derecesine çıkanları bile görülmüş olan musikimiz ulaştığı seviye itibariyle güzel sanatların bizde de revaçta olduğunu ispat etmez mi?

Kemal Paşazâde, Ebu's-Suud Efendi, Kınalızâde Ali Efendi, Kâtib Çelebi gibi âlimlerimiz, Evliyâ Çelebi gibi seyyahlarımıza gelince bunlar birer fert değil âdeta birer âlemdir. Ne üzücüdür ki, bunlar henüz gereğince araştırılmamış, büyüklükleri dünyaya gösterilememiştir.

Tarihimizin iki şerefli ve faziletli meziyeti mevcuttur ki başka hiçbir şey olmayıp da yalnız bunlar bulunsaydı yine de yeterli olurdu:

1. Avrupa'nın birçok kaostan, savaş ve çatışmalardan sonra kabul etmek üzere olduğu demokratikliğin çok açık bir surette bulunuşu,

2. Tâbi milletlerin dinlerinin her türlü saldırıdan korunması. Burada örnekleri ile göstermekte bir fayda görmediğimiz öyle tarihî faziletlerimiz vardır ki bunları bulmak, meydana çıkarmak, bilmeyenlere, bilmek istemeyenlere göstermek bizim için farzdır, öncelikli farzlardandır. Başka ne diyebiliriz ki! **[972]**

MEMLEKET COĞRAFYASI VE MİLLÎ TARİH[21]

Mehmet Emin

Büyük Millet Meclisi, Tarih Encümeni'nin bütçesini geçen seneye oranla hemen hemen on kat artırarak kabul etti. Şimdiye kadar Dâru'l-Fünûn Coğrafya Enstitüsü'nün bağımsız bütçesi yoktu. Bu sene Dâru'l-Fünûn bütçesine millî coğrafya incelemeleri için de dokuz bin lira eklendi. Bu suretle çok hayırlı bu iki ilim şubesinin, mütevazı de olsa maddî ihtiyaçları kısmen de olsa temin edilmiş oluyor. Bu maddî vasıtadan tarih ve coğrafya ile iştigal eden mütefekkirlerimizin azamî derecede istifade etmelerini temenni etmek bir görevdir.

Millî tarih ve coğrafya tetkiklerinin öncelikle ilmî ve duygusal tarafları vardır. Memleketi bölge bölge inceleyerek, Türkiye'nin gerek fizikî ve gerek beşerî coğrafyasına ait bilgileri zenginleştirmek ilmî bir hizmettir. Bunu bizzat Türk coğrafyacılarının yapması, memleketimizin milletler arasındaki ilmî konumunu yükseltir. Diğer taraftan Türkiye tarihinin farklı yönlerini tedvin edecek vesikaları neşretmek, bugünkü toplumun dayandığı maziyi aydınlatır, bu sayede bugünü hakkıyla anlarız. Böylece bu görevi müsteş-

21 "Memleket Coğrafyası ve Millî Tarih", *Hayat*, cilt: II, sayı: 31, 30 Haziran 1927, Ankara, sayfa: 81-82.

riklerden beklemek gibi hakikaten pek ağır olan, millî vakaları onların gözüyle görmek gibi tehlikeli olan bir durumdan kendimizi korumuş oluruz.

Fakat bu araştırmaları zaruri kılan yalnız bunlar değildir. Acil ihtiyaçlarda da bu tür incelemelere şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Bir kere fizikî, beşerî coğrafyası iyice bilinmeksizin memleketin iktisadî geleceği hakkında nasıl doğru ve salim bir fikrimiz olabilir? Diğer açıdan bu sütunlarda birkaç defa ortaya koyduğumuz ve doğru olduğuna tamamen inandığımız bir dava vardır: memleketin bağımsız idealinin dayanağı en yakın hâdisenin incelenmesinden çıkarılabilir. Aynı şekilde Türk Milleti'nin bugünkü vaziyeti üzerinde etkili olan unsurların en önemlilerini yakın mazide bulabiliriz. Bu yakın geçmiş, bugünkü fikirleri doğuran, yolumuzu açan hâdiselerle doludur. Eğer bu hâdiselere ait vesikalar neşrolunur ve onlar arasındaki yakın münasebet gösterilirse bugün ve memleketin yöneldiği gelecek aydınlanabilir. Bu sayede hâdiseden mana çıkarmaya yetkin olan beyinler, bu vesikalar üzerinde ilim için, istikbal için hayırlı eserler kurabilir, hatta bunlar sanatkârlar için birer ilham kaynağı olur. Onun içindir ki millî tarihin bilhassa on dokuzuncu ve yirminci asra ait hâdiselerini tedvine hizmet edecek fikrî, iktisadî, siyasî vesikaların ve mümkün mertebe tam bir bibliyografyasının neşri acil bir ihtiyaçtır.

Millet Meclisi kabul ettiği tahsisatla, memleket coğrafyacılarını ve tarihçilerini bu ihtiyacın karşılanmasına davet etmiştir; hiç şüphe yok ki bu vazife zordur. Bir kere coğrafî tetkikler, onunla bağlantılı olan diğer ilmî araştırmaların yapılmasını gerektirir, elbette memleketin tamamen jeolojisinin tetkiki yapılmış olsa idi coğrafyacıların işi çok kolaylaşırdı. Hâlbuki hiç böyle değildir. Yalnız şurası muhakkak ki, Coğrafya Enstitüsü ciddi faaliyete geçtiği zaman bu tür incelemeler de tabiatıyla başlar. Çünkü Coğrafya Enstitüsü, jeolojiyle botanikle uğraşanların yardımını ister. Eğer ülke içerisinde yeterli derecede uzman bulunmazsa yabancı bilim adamlarından yardım istenir. Bu hususta konunun önemine binaen hiçbir resmî makam sessiz kalamaz.

Tarihçilerin ileri sürebilecekleri zorlukları da biliyorum; düzenli bir arşiv yok, vesikaları neşretmek güç diyeceklerdir. Buna verilecek cevap şudur; her iş gibi ilmî faaliyet de güçtür. Fakat insan bütün güçlükleri atladıkça ve yok olanları eldeki vasıtalar nispetinde ortaya koydukça yükselir. Her alanda en asgari vasıtalardan büyük işler çıkarmak kabiliyetinde olduğunu bin çeşit örneğiyle gördüğümüz bu memleket insanındaki kudretten ilim adamlarının mahrum olduğu iddia edilebilir mi?

Bir kere iyi bir usûl çerçevesinde bu araştırmalara başlansın, mükemmel bir arşiv vücuda getirmek ihtiyacı daha kuvvetle kendini hissettirir. Fakat bugün hiç kimse, ilim adamlarımızın elinde bulunan vasıtalarla, yapılması mümkün olan tetkiklerin yapılmış olduğunu iddia edemez. **[81]**

Gerçi buna karşı çok haklı olarak şöyle denilebilir; geçim zorluğu yüzünden ne yazık ki bu tür araştırmalarda bulunacakların ihtiyaç duydukları huzura sahip değiller ki, ellerindeki vasıtalardan yeteri derecede istifade edebilsinler.

Bu itiraz çok doğrudur. Bu tür tetkiklere hayatını adayanlara geçim kaygısından kurtulacak bir huzur sağlanması memleket için bir görevdir. Bu muhakkak yapılacaktır. İlim adamlarımız hakları olan bu refaha bir an önce ulaşmak istiyorlarsa, bugünkü imkânlarından ve yeteneklerinden memleketi azamî derecede istifade ettirmeli, ilim sultasının feyizli etkisini her sahada göstermelidirler. Çok mühim bir vazife karşısında bulunan coğrafya ve tarihçilerimiz hiç şüphe yok ki, memleketin iştiyakını tatmin için bütün kuvvetlerini sarf edecekler ve bu sahada millî kabiliyetimizi göstereceklerdir.

Yalnız bu ilmî tetkiklerde başarılı olabilmek için sadece belirli şahısların çalışması da yeterli değildir. Bir kere tarih ve coğrafya araştırmalarında bulunacak olan ilim adamlarımızın memleketin bütün teşkilatından yardım görmesi gerekmektedir. Bu yardımı cumhuriyet hükümetinin temin edeceğine şüphe edilemez, diğer cihetten medreselerimiz, bu incelemeleri yap-

maya yetkin olan ilim adamlarımız kendilerine yardım edebilecek olan çevrelerde ve gençlerde bu hususta iştiyak uyandırmalıdır. İlim bireysel değil, birlikte çalışma eseridir. Her âlim diğerlerinin hatta en mütevazı görüşlerinden ve araştırmalarından istifade eder, aynı zamanda eseriyle, yayınlarıyla bu tür araştırma ve gözlemleri düzenler. Ümit edelim ki Tarih Encümeni ve Coğrafya Enstitüsü yalnız üyelerini çalıştıran dışa kapalı halde kalmayacak, bilakis kuvvetli yayınları ile bu tür araştırma yapma arzusunu yayacak ve her çeşit gözlemlerden yararlanabilecektir.

Bir memleket için ilim sahasında büyük adamlar belirli konulara dair yalnız eser vücuda getirenler değildir. İlim ve tetkik heyecanını uyandıranlar, birçoklarını araştırmaya sevk ederler ki, memleketin hakiki mürşitleri olurlar. Merhum Ziya Gökalp'ın hakiki kıymeti elbette yazdığı kitaplardaki ilmî görüşlerinde değildir. Onun büyüklüğünü ilim sahasında verdiği heyecanda aramalıdır. Çoğu zaman bir mütefekkirin eseri diğerlerine olan tesiriyle ölçülür. Eski Yunanistan'ın büyük filozoflarının ölümsüz eserlerindeki kıymet, ortaya koydukları nazariyelerin doğruluğunda değil bütün asırlara hâkim olan etkilerinde, diğer asırların mütefekkirlerini ileri sürdükleri mevzular üzerine sürekli düşünmeğe mecbur etmelerindedir. **[82]**

TÜRK TARİHİ İÇİN NASIL VE NE ŞEKİLDE ÇALIŞILABİLİR?[22]

Ali Cânib

"*Türk Tarihi için nasıl ve ne şekilde çalışılabilir?*" ismini taşıyan bu satırlar, *Tarih* ve özellikle de *Millî Tarih*imizin araştırılması gerekliliğine ikna olan okuyucularımızla bir hasbıhalden ibarettir. Tabi ki, *Tarih* ve bu çerçevede *Millî Tarih*e lakayt ve bu gibi araştırmaların gereksizliğini düşünenlere bir sözüm yoktur. Çağdaşlaşmak ve Batılılaşmak için *Tarih*'i ihmal etmek isteyenlere, çağdaş ve Batı milletlerinin bu konudaki hayret verici çalışmalarından daha susturucu bir cevap olamaz.

Tarih, insanlık hayatının tezahür ve gelişimini inceleyeceğine göre ondan geçmişi ilmî bir şekilde ifade etmesini isteriz. Fakat tarihe yüklenen bu görevi, Türk tarihiyle meşgul olanların eserlerinde yerine getirmediğini görürsek, kendilerine itiraz değil, teşekkür etmeliyiz. Çünkü bu adamların yetersiz ve şüpheli bilgilerle tarihî bir inşaya girişmemiş olmaları, işlerine ciddi gözle baktıklarına, asrın ve medeniyetin emrettiği yönteme uyduklarına, kısacası ileride ortaya konulacak millî tarih için doğru bir şekilde çalıştıklarına apaçık bir delildir. Ve yine çünkü erbabınca bilindiği üzere, tarihi bilimsel bir şekilde ele alıp ortaya koymak yorucu bir çalışmaya, uzun

[22] "Türk Tarihi İçin Nasıl ve Ne Yolda Çalışılabilir?", *Hayat*, cilt: III, sayı: 76, 1 Mayıs 1928, Ankara, sayfa: 470-472.

bir incelemeye dayanmaktadır. Bu inceleme de sınırsız denecek kadar çok sayıda malzeme, vesika ve kaynaklar üzerinde yapılır.

Tarih denilen ilim şubesinin kaynakları başlıca; hangi türle ilgilenilecek ise, o dönemde kaleme alınan Tarih kitapları, hatıralar, biyografiler, kronolojik mahsuller, kronikler, salnâmeler, gazeteler, dergiler, yine o devrin mülahaza ve düşünce tarzına ait olan felsefî yazılar, hukuka, iktisada dair kitaplar, daha sonra fermanlar, beratlar, vakfiyeler, hesap defterleri, meclislere ait zabıtnameler ve nihayet kitâbeler, zafer takları, sütunlar her türlü işlemeler, eski madeni paralar, resimler, mühürler, madalyalar, armalar, daha birçok eşyalar, elbiseler vesairedir.

Tarihçi bütün bu kaynak ve vesikaları inceleyip tenkit ederek her birinin güvenirliliğini anlaması gerekmektedir. Avrupa'da maddî yollar gibi, manevî yollar da kısaldığı, başka bir tabirle ilimde "*iş bölümü*" istenilen seviyeye ulaştığı için, bütün bu kaynakları ayrı yarı kendisine çalışma alanı seçmiş ilimler meydana gelmiştir. Arkeoloji (eski eserler), Epigrafi (kitabe ilmi), Paleografi (eski yazılar ilmi), Sphrapistque (mühürleri okuma ilmi), Diplomatik (eski anlaşma, berat ve fermanlar ilmi), Nümizmatik (madeni paralar ve madalyalar ilmi) gibi. Bu ilimlerle uğraşan âlimlerin incelemeleri orada tarihçinin çalışmalarını kolaylaştırır. Avrupa'da oldukça gelişmiş olan *Coğrafya* ile *Etnografya* da aynı şekilde bu çalışmalara farklı noktalardan destek veren yardımcılardandır. Bizde ise, izaha bile gerek yoktur ki, millî benliğimizi tayin edecek olan kaynaklar halen incelenmiş değildir. Kısmen ham bir madde halinde meydanda veya toprak ya da çatı altlarında, raflarda şurada burada duruyor, kısmen de kaybolmuşlardır. Çalışması son derece sınırlı olan üç beş gayretli zat, sırf şahsi bir zevk ve hevesle –Allah hepsinden razı olsun– bu kaynaklardan ve yukarıdaki ilimlerden bazılarıyla uğraşmaktalar ise de hayatlarını uzmanlık alanlarına hasredemedikleri için çalışmalarının sonuçları bize tarihî bilgi sunmaktan doğal olarak uzaktır. Zaten çok eski bir zaman ve son derece geniş bir coğrafî saha içinde cereyan etmiş olaylardan müteşekkil muazzam Türk tarihi böy-

le üç beş –hatta daha çok– adamın çalışmasıyla kolay kolay ortaya konulamaz.

Hakikat böyle olunca tarih düşkünlerinden ilmî eserler istemek ve bunda ısrar etmek değil, tarih kaynaklarını araştırabilmeleri için onlara vasıtalar hazırlamak, kolaylıklar göstermek gerekmektedir. Bu vasıtalar hazırlanmadan tam bir inceleme yapmak imkânı bile yoktur. Çünkü inceleme için kaynakların ve hâdiselerin kritiğinin yapılması icap eder. O kaynaklar ve hâdiseler –ki nelerden teşekkül etmekte olduklarını yukarıda özetle söylemiştik– ortaya getirilmeden ve tespitleri yapılmadan, ortada kritik edilecek bir şey yok demektir. Tenkit edilecek şey olmayınca inceleme yapılamaz. İnceleme yapılamayınca da ilmî eserlerin ortaya konulmasını beklemek sadece bir hayalden ibaret olur.

Fakat ümitsiz olmaya ve bu ümitsizlik neticesinde *Millî Tarih*'i ihmal etmeye sebep yoktur. Bugün mütevazı de olsa birçok araştırmalar yapabiliriz. Bu araştırmaların başlıcalarından biri; tarihî bir şahsa veya bir olaya yahut belirli bir döneme ait *monografi*lerdir. **[470]** Monografiler sayesinde, seçtiğimiz şahıs, olay veya döneme ait mevcut ve mümkün bilgileri toplayabilir ve bunları inceden inceye tetkik, tenkit ve tasnif edebiliriz. Önemli olan yanlış genellemelere, sentezlere, iskambil kâğıdı gibi dayanıksız *tarihî inşâ*lara kalkışmayalım! Türk tarihi içinde hangi kısmına ve o kısmın hangi olay veya şahsına ait olursa olsun ortaya konulacak monografiler, daima tamamlanabilecek veya düzeltilebilecek mahiyettedir. Yani bu gibi eserlerde *noksanlık* esastır. Çünkü her şeyden önce tarih araştırmaları yapılırken başvurulacak olan kütüphanelerimizin içerdikleri malum ve belirli değildir. Falan şahıs veya falan olay yahut falan devir için çalışmak isteyenler muntazam kataloglar, bibliyografik eserler bulamazlar. Araştırmacı, ne kadar metodik hareket ederse etsin incelemek istediği *madde* hakkında elde edeceği bilgiler tesadüfe bağlıdır. İlave etmeliyiz ki, memleketimizde *ilmî yardımlaşma* hasleti henüz gelişmemiştir. Nice araştırmacımız vardır ki, "*irfan cimriliği*" diyebileceğimiz bir hastalığa yakalanmışlardır: Meşgul ol-

duğumuz şahsa, olaya veya döneme ait bildiklerini anlamsız ve gereksiz bir kıskançlıkla saklarlar! Bu kıymetli cimrilerden başka bir kısım aziz münekkit de vardır ki sizin uğrunda seneler harcadığınız çalışmalarınızı, rutubetli kütüphane kubbeleri altında geçirdiğiniz günlerinizi, iki bucuk sütunluk –*mâkulâttan müterekkeb* (mantıklı verilerden oluşan)– itirazlarla bir çırpıda hiçe indirmek isterler. Okuyucularım "*mâkulâttan müterekkeb*" tabirinde bir dizgi hatası falan aramasınlar! Evet, ben bir örümcekten, bir de "*mâkulattan müterekkeb*" itirazlardan çok çekinirim, o mâkulât ki sayelerinde cilt cilt edebiyat tarihleri kolayca kaleme alınır, nesir ve nazım gelişimleri gösterilir ve tiyatro piyesleri tenkit edilebilir! Yalnız avukatlıkta işe yarayabileceğini tahmin ettiğim bu *mâkulat*tan Allah cümlemizi ve bu meyanda ben kulunu korusun, âmin!

Latifeden asıl konumuza dönüyorum: Uğraştığımız *Edebiyat Tarihi*'ne ait ise yöntem ve çalışmamızın bazı özellikleri olması gerekir. Çünkü Gustave Lanson'un da dediği gibi, asıl tarihle bu alanın konuları arasında önemli farklar vardır. Asıl tarihin konusu; hayatla münasebetini kesmiş, ortadan kalkmış bir geçmiştir. Edebiyat Tarihi'nin konusu ise zamanlarındaki okuyucuları üzerinde etkili olduğu gibi, bugün bize de tesir edecek eserlerden oluşmaktadır: Mesela Damat İbrahim Paşa devri olmuş bitmiş, silinip süpürülmüştür. Hâlbuki yine mesela Nedîm'in *Dîvân*'ı halen elimizde ve gözümüzün önündedir, okuyoruz, zevk alıyoruz. Asıl tarihçi nasıl birçok vesikaları araştırırsa, edebiyat tarihçisi de vesikalarını öyle araştırır, fakat bu vesikalar öyle vasıtadır ki elinde gözünün önünde bulunan *canlı* edebî eserleri daha iyi anlamasına yarar.

Tarih ile *Edebiyat Tarih*'i arasındaki önemli bir fark da şudur ki; *tarihçi* eline geçen vesikalardan bireysel unsurları arındırmaya, onu genelleştirmeye çalışır. Edebiyat tarihçisi ise, tam tersine en çok bu unsurlara önem verir. *Naimâ Tarihi*'ni incelemek ve ondan istifade etmek isteyen bugünün tarihçisi, Naimâ'nın şahsına ait kısımları ihmale çabalarken, edebiyat tarihçisi o eserde özellikle Naimâ'ya ait unsurları araştırmaya mecburdur.

Edebiyat tarihçisi için araştırma merkezleri *şaheser*lerdir. Fakat *şaheser*in sosyolojik bakış açısına göre manası –kelimenin genel anlamından– hayli farklıdır. Yine Gustave Lanson'un çok güzel işaret ve tespit ettiği üzere *şaheser* –ister dün, ister bugün– bir edebî toplumun, zevk ve ülküsünü ifade eden eserlerdir. Bir eser, belli bir dönemde edebî toplum tarafından büyük ilgi ile karşılandığı halde bugün unutulmuş olabilir. Edebiyat tarihçisi, o eseri dikkate almamak vazife ve mecburiyetindedir. Bundan başka en seçkin, en yüksek bir şair veya yazarın bile manevî varlığı, kendisinden önceki zamanların ve devirlerin edebî unsurlarıyla girift olmuştur. Böyle bir adamın, sanatını ortaya koyabilmek için geçmişini ve dönemini iyice incelemesi, seleflerine ve çağdaşlarına ait yabancı unsurları birbirinden ayırması gerekir. Ve işte ancak bu işlemler yapıldıktan sonra o seçkin, yüksek bir şair veya yazar daha doğru anlaşılmış olur. Mesela Nedîm'in şiir ve sanattaki özelliği ancak böyle uzun bir çalışma ile izah edilebilir kanaatindeyim. Unutmamalıyız ki *dehâ*daki kudret, sahibinin bir devre ait zevk ve temayül ışıklarını tıpkı bir mercek gibi nefsinde toplamış olmasından gelir. Binaenaleyh o dehayı anlamak için devrini çok iyi incelemek mecburiyetindeyiz. Yenileşme tarihimizle ve onu kendilerine bir reaksiyon olarak ortaya çıkartan önceki asırlarla uğraşmaksızın, mesela Nâmık Kemal'i, Abdulhâk Hamid'i, Tevfik Fikret'i ve bu adamların şahsiyet ve özelliklerini ifade edemeyiz. Buraya şu hususu da eklemeliyiz ki, yukarıda Gustave Lanson'a dayanarak mademki edebiyat tarihinin konusunu, "zamanlarındaki okuyucuları üzerinde etkili olduğu gibi, bize de tesir edecek eserler" şeklinde tanımladık, yani onların canlılığını ve duygularımıza halen nüfuz etmek gücünde olduklarını söyledik, tarihin bu kısmına ait incelemelerde kendi bireysel etkilenmelerimizden kurtulamayacağımızı, buna çalışmanın zaten imkânsız olduğu kadar faydasız olacağını da bilmeliyiz. O halde edebiyat tarihçisinin şahsî etkilenmeleri, meşgul olduğu araştırmanın unsurlarından birini oluşturur. Yeter ki bu etkilenmeler takip edilen usûle tahakküm etmeye kalkışmasın, bir ayrıcalığa sahip olduğu zannedilmesin.

Bir edebiyat tarihçisinin meşgul olacağı maddeler edebî metinlerdir. Gustave Lanson'a göre, edebî bir metni tanımak, onu tam manasıyla kullanabilmek için ilgili metne birtakım sorular sormak gerekir:

1. Metin otantikliği açısından güvenilir midir? Değilse yanlışlıkla mı bir adama atfedilmiştir, yoksa büsbütün uydurma mıdır?

2. Metin tahrif ve müdahalesiz yani saf ve tam mıdır?

Gustave Lanson bu iki sorunun üzerinde durmaktadır. Türk edebiyatıyla uğraşanlar ise –edebî metinlerimiz şimdiye kadar tenkitten vareste kaldıkları için– daha çok ellerindeki malzemeleri bu sorulara göre incelemek mecburiyetindedirler.

3. Metnin *tarihi*, fakat sadece neşrinin, telifinin veya tamamının değil, her kısmının ayrı ayrı tarihi nedir?

4. Metin ilk basımından son basımına kadar müellif tarafından nasıl değişikliklere uğramıştır? Bu varyant farklılıklarında hangi fikir ve zevk gelişmeleri görülmektedir?

5. Metin, ilk müsveddesinden ilk basımına kadar nasıl teşekkül etmiştir? Müsveddelerde, taslaklarda (eğer bunlar saklanmış ise) hangi zevk haletleri, hangi sanat umdeleri ve ne gibi bir zekâ işlevi görülmektedir?

6. Metnin lâfzî manası, yani lisan tarihine ve gramerine uygunluğu, birbirleriyle ilişkisi veya biyografik imaların izah ve aydınlatılması şekliyle cümlelerin anlamı belirlenecektir.

7. Sonra metnin edebî manası gösterilecektir. Yani fikir, duygu, sanat açısından kıymeti belirlenecek dilin, o edebiyatçı veya şaire has bireysel kullanılışı, çağdaşlarının ortak kullanışlarından, hislerinden, düşünce ve güzellik algılarından ayırt edilecektir. Yazarın zihin dünyasının zemin katını teşkil eden ahlakî, içtimaî, felsefî, dinî telakki ve tasavvurları, fikirlerin umumî ve mantıkî ifadeleri altından çıkarılarak belirlenecektir. Yazar, –hem kendi, hem de devrindeki adamlar **[471]** bunları anlayacakları için–

eserinde bu ahlakî, içtimaî, felsefî, dinî telakki ve tasavvurları doğrudan doğruya ifade etmek ihtiyacını duymamıştır. Mesela bir Fuzûlî'yi, bir Bâkî'yi anlamak için nasıl çaba harcamak gerektiği bu yedinci madde bize açık bir şekilde göstermektedir.

8. Eser nasıl vücuda gelmiştir? Hangi karakterin hangi hislere cevabıdır? Bunu bize ancak biyografi söyler.

9. Eserin kazandığı başarı ve yaptığı tesir nedir? Bu önemli soruyu bizim edebiyatımıza ait eserlere yönelterek cevabını almak gayet güç ve çoğunlukla imkânsızdır. Çünkü bir eserin ne kadar revaç bulduğunu öğrenmek, ne miktar satıldığını ve okunduğunu belirlemek bir istatistik işidir ki memleketimizde bunun henüz mevcut olmadığı malumdur. Bununla beraber ümitsiz olmamak, özellikle de eski şairlerimize ait yazma *dîvânlar*ın nüshalarının sayılarına bakmak, devrinde yazılmış mecmualara eserlerinden, diğer şairlerin eserlerine nispetle ne kadar alındığını incelemek, bu mecmuaların kenarlarında bazen tesadüf edilen imzalı, imzasız görüşleri, çağdaşlarının bu şair hakkındaki –eğer varsa– düşünce ve tartışmalarını gözden kaçırmamak ve bu incelemeyi o şairden sonraki asırlara yaymak lazımdır.

Yine Gustave Lanson'un dediği gibi, "*Edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin bir parçasıdır*". Bu itibarla Türk edebiyatı, millî hayatın bir aynasıdır. Onun için de siyasî, içtimaî hâdiselere kadar uzanmış veya müesseselerde toplanmış fikir ve duygu hareketleri, bunlardan başka reel dünyaya çıkmamış arzu ve hayallerin gizli ve içsel hayatı ihtiva etmektedir. Binaenaleyh ne kadar zorluk olursa olsun bunlardan hepsini geçerek *Türk Edebiyatı Tarihi* ile uğraşmak millî görevlerimizin en önemlilerinden biridir. Ve işte biz böyle bir mukaddes görevi yerine getirmek için çalışıyoruz. **[472]**

MÜKEMMEL VE MUNTAZAM OSMANLI TARİHİ NASIL YAZILIR?

-I-[23]

Ahmet Sâib

Geçmiş hâdiseleri düzenli ve araştırmaya dayanarak kaydeden her esere tarih ismi verilebilir. Şu var ki, bu hâdiselerin doğru kaydedilmesi ve incelenen hâdiselerin doğal halinde anlatılması ve açıklanması şarttır. Çünkü aksi halde tarih ismi verilen eser, bir masaldan ve tarih için hiçbir önemi olmayan birtakım hurafelerden ibaret kalır.

Hikâyelerin ve nakillerin bazı defa tarih için faydalı olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Mamafih rivâyetler ve nakillerin, eski zamanlara ne kadar ait ve geçmişi olursa, onların güvenilirlik ve önemi de o derece azalır. Çünkü zaman ilerledikçe ağızdan ağza nakledilen bu rivâyetler büsbütün değişir, şekilden şekile girer. Zamanında kaydedilmediği takdirde –bu nakillerin temeli doğru ve gerçeğe uygun olsa bile– sonraları kendisine pek çok lüzumsuz şeyler ilave olunduğundan tarih açısından tamamıyla ehemmiyetten düşer.

---

[23] "Mükemmel ve Muntazam Târîh-i Osmanî Nasıl Yazılır-I", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 3, cilt: V, sayı: 92, 26 Muharrem 1337/2 Teşrîn-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1110-1112.

Şiir ve özellikle nazımla yazılan tarih eserlerinin dahi tarih ilmi açısından önemi o kadar büyük değildir. Çünkü malum olduğu üzere, hangi millette olursa olsun bir tarihî hâdiseyi anlatan manzum eserlerde daima mübalağa vardır. Şairler, hakikati olduğu gibi yazmakla yetinmezler. Eserlerini birçok şiirsel anlatımla süslerler. Böylece doğal olarak gerçek ve hâdisenin sıhhatinden uzaklaşırlar.

Bu eski realiteden biri malumdur. Meşhur Aristoteles, "*Tarihçi ile şair birbirine benzemez iki insandır. Birisi fikrini şairane naklederken, diğeri yine o vakayı sadece hikâye, birisi vakayı olduğu gibi, diğeri olması ihtimali şeklinde nakleder*" demektedir.

Tarihten layıkıyla faydalanmak için tarihin verdiği bilgilerin, gerçeğe, hem de çıplak bir surette sadece gerçeğe dayanmış bulunması şarttır. Bu bağlamda ilk asırların meşhur tarihçilerinden Thukydides kendisinden belki daha meşhur olan *Mora Muharebeleri* (*Pelopponnes Savaşlarının Tarihi*) ismindeki eserinde şunları söylemektedir; "*Savaş esnasında gerçekleşen olayları sadece duyuma dayanarak kaydetmek doğru olmaz. Her olayı başlı başına ayrıca incelemek gerekir. Bunun ise ne kadar zor bir iş olduğu tarihçiler tarafından bilinir. Tarihi yazarken bu konuda pek çok zorluk çektim, birçok sıkıntıya uğradım. Aynı olayı bizzat görenler başka şekil ve içerikte naklediyorlardı. İçinden hakikati bulup meydana çıkarmak ancak birçok araştırmalardan sonra mümkün oluyordu. Bununla beraber bıkmadım. Çalışmayı bırakmadım. Çünkü bu suretle yazılmayan bir tarihten başkasını yayınlamayı uygun bulmadım. Muhtemelen okuyucularıma sunduğum bu naçiz eser masal ve tatlı tatlı hikâyeler barındırmadığı için bazılarının hoşuna gitmez. Fakat insanlığa fayda verecek tarihin ancak bu şekilde yazılması gerektiğini iddia ediyorum. Çünkü geleceğe bakışta böyle tarihlerden istifade edilir. Ve gelecek için bunlar bir misal ve ibret teşkil edebilir…*"

Bununla beraber eski Yunanlılar, tarihe bizden, yani şimdikinden bambaşka bir nazarla bakıyorlardı. Onlar **[1110]** için tarih bir fen, bir ilimden daha çok bir sanat idi. Bir tarihçinin görevi halkın arzusunu okşamak ve

bazen efkâr-ı umûmiyeyi istenilen tarafa çevirmekti. Siyasî yönlendirmeler için bazen hükümdarlar dahi bu sanata başvuruyorlardı.

İlkçağ tarihlerinde en çok önem verilen "biyografi" idi. Bu suretle meşhurlardan birçoğunun hayatı, ibret olması için anlatılıyordu.

Thukydides de kendi tarihinde birçok meşhurun nutuklarını aynen naklediyor ki bu da bizim görüşümüzü teyit etmektedir.

İlkçağda Yunanlılardan birçok tarihçi çıkmıştır. Kısacası meşhur Herodot vardır ki bu şahsın tarihe dair bazı hikâyeleri masal ve hurafeden ibaret olsa dahi kendisi ile çağdaş olan Asya ve Afrika'da mevcut bulunan devletler hakkında verdiği bilgiler oldukça muteber kabul edilmektedir. Herodot, coğrafya konusunda da meşhur olmuştur. Kendi asrına dair verdiği coğrafî bilgiler içerisinde çok değerli vesikalar vardır. Herodot, tarihçiler arasında *Tarihçilerin Babası* ismiyle bilinir. Bundan başka Thukydides, Eflatun, coğrafyacılardan Strabon gibi daha başkaları da meşhurdurlar. Her biri tarihi başka başka üslûp ve şekilde yazmışlardır. Her birinin verdiği bilgileri bir araya getirince eski Yunan hakkında mükemmel malumat elde etmek mümkündür.

Yunanlılardan sonra Romalılarda da birkaç tarihçi ortaya çıkmış ise de bunların kaleme aldıkları tarihler, eski Yunan tarihçilerinin üslûbu taklit edilerek yazılmıştır.

Ortaçağda yazım üslubu değişmiştir. Biyografiden ziyade hâdiselerin sırasıyla kaydedilmesine önem verilmiştir. Ancak o zaman Avrupa'da yazılan tarihler genellikle kapalı bir üslupla kaleme alınıyordu. Çünkü tarih yazanların çoğunluğu manastırlarda oturan rahiplerden ibaretti.

Bir devirde mükemmel ve muntazam tarihler vücuda getiren millet Araplardır ki bunların tarih ilminde ortaya koydukları gelişme diğer ilimlerde olduğu gibi çok büyüktür.

Ortaçağ'da da Araplardan ve daha doğrusu Müslümanlardan pek çok meşhur tarihçi yetişmiş ve pek çok tarih eseri telif edilmiştir. Abbâsîler zamanında Bağdat'ta, Mısır'da, Endülüs'te ve diğer büyük İslâm merkezlerinde neşredilen tarihler, mükemmel ve muntazam yazılmış eserler sayısızdır. Müslüman tarihçileri bizzat birçok eser telif ettikten başka diğer milletlerin mesela Hintlilerin yazdıkları tarihleri de kendi dillerine tercüme etmişlerdir.

Arab tarihçileri, tarih yazımında uygulana gelen eski yöntemi de ıslah ederek, kolay bir yazı üslubu seçmişlerdir. Araplar arasında meşhur tarihçiler olup coğrafya ilminde de büyük hizmetleri olan meşhur coğrafyacılar da çoktur. Öncelikle Mısırlı Muhammed Mesûdî zikredilebilir ki, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdiun'l-Cevher* ismindeki eseri, Fransızca, İngilizce ve Almanca'ya çok önceden tercüme edilmiştir. Bu eserde Mesûdî, o zaman bilinen ve dünyanın farklı bölgelerinde bulunan coğrafya ve devletler hakkında ayrıntılı ve izah edici bilgiler vermektedir. Mesûdî, hicretin dördüncü asır tarihçilerindendir.**[1111]**

Mesûdî'nin, söz konusu bu eserinde gerek tarih ve gerekse dünya coğrafyası hakkında verdiği bilgiler son derece doğru ve eşsizdir.

Arap tarihçilerden İbnu'l-Esîr'in de gayet faydalı eserleri vardır. Bilhassa Haçlı Savaşları hakkında verdiği bilgiler, genel tarih açısından son derece değerlidir.

Ebu'l-Fidâ meşhur coğrafyacılardandır. Eserleri Avrupa dillerinin tamamına tercüme edilmiştir. Makrizî mükemmel bir tarihçidir. Meşhur İbn Haldun tarihçilerin yüz akıdır. *Mukaddime*'si hemen hemen bütün dillere tercüme edilmiştir. Bu eser hakkında fazla bir şey söylemek gereksizdir. Özellikle son zamanlarda İbn Haldun'un şöhreti Avrupa'da çok fazla artmıştır.

Ortaçağ sonlarında Avrupa'da Arap ve Yunan tarihleri tercüme edilmeye başlandı. Bu tercümelerden gelişme bakımından çok istifade edildi.

Zamanla Avrupa'nın büyük merkezlerinde üniversiteler açıldığı zaman tarih ilmine daha çok önem verilerek birçok eser ortaya konuldu. Milâdın on sekizinci asrında felsefede görülen gelişim, tarih ilmi için de yeni yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Söz konusu asrın sonunda Vico, Wolter gibi meşhurlar bu ilme çok hizmet ettiler. Meşhur Fransa büyük inkılâbından sonra bu ilimdeki gelişmeler harikulâde bir dereceye ulaştı. O zamana kadar tarih yazımında takip edilen yöntem terk edilerek yeni birtakım esaslar ortaya konuldu ki zamanımızda Avrupa ve diğer gelişmiş bölgelerde yazılan tarihler hep bu yönteme göre kaleme alınmıştır.**[1112]**

-II-[24]

Bu yöntem neden ibarettir?

Bilindiği üzere Avrupa'da ruhban sınıfının zuhuru, ortalığı altüstü etti. Bunlar dinî ve felsefe tereddütlerinden sonra kendi bakış ve düşüncelerini tarih ve siyaset üzerinde de uygulamaya başladılar. Mesela meşhur *Boning Brown, Tetebbuât-ı Tarihiyye* ismindeki kitabında eski Yunan tarihçilerinin naklettikleri rivâyetlerle alay etmektedir. Bu zat, yazılacak tarihte insan aklının kabul etmediği kaynağa önem vermeyerek, geleceğin tarihçilerine her vesikanın ciddi bir şekilde incelenmesini önemle tavsiye etmektedir.

Meşhur *Voltaire* de aynı fikri paylaşmakta, tarih yazımında en çok dikkate alınacak hususun akıl olduğunu ileri sürmektedir.

Yine meşhur İngiliz tarihçilerinden Mister Mill bir eserinde diyor ki, "*İnsanlar tarafından elde edilen her tecrübe ve bilgi, insan düşüncesinin taşıdığı şek ve tereddüt sayesinde ortaya çıkmıştır.*" Tarihte yazılan hâdiselerin doğru olup olmadığını bilmek için o anlatıya akıl dairesinde olarak yaklaşmak **[1117]** tenkit ve tahlil etmek gerekliliği vardır. İşte bu yaklaşım ve tahlil

---

[24] "Mükemmel ve Muntazam Târîh-i Osmanî Nasıl Yazılır-II","*Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 3, cilt: V, sayı: 93, 4 Safer 1337/9 Teşrîn-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1117-1123.

yöntemi tarih ilmi için yeni bir çığır açmıştır. Herodot ve diğer tarihçiler ve bilhassa bizim Müslüman tarihçiler, kendi eserlerinde bazen beşer kudretinin dışında hikâye edilen ve şüphesiz hurafelerden ibaret olan vakaları naklediyorlar ki bunlara inanmak için gayet cahil ve gözü kapalı olmak gerekir.

Titiz bir tarihçi bu tarzda yazılan eserleri kendi kitabı için kaynak olarak kullanamaz. Araştırma ve incelemeye girişir, akıl yürütür, ciddi bir tarih de ancak böyle yazılır.

Çağdaş tenkitçi, değil hurafeleri akıl dairesinde yazılan tarihleri bile birçok durumda kaynak için, her tarihin bir vaka hakkındaki verdiği bilgi ve haberlere güvenmez, tarihçinin hâdiseye bizzat şahit olup olmadığını, eğer şahit oldu ise bu olayla şahsî alakası olup olmadığını, diğer vesikaları derinlemesine ve ayrıntılı olarak inceleyip incelemediğini araştırmaktadır.

İngiliz bilim adamlarından meşhur Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğunun Çöküşü* (*The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*) ismindeki yedi ciltlik eseri, eşsiz bir tarih olup burada müellifin gösterdiği yetkinlik ve beceri fevkalâdedir. Gibbon, bu tarihi yazmak için yirmi seneden fazla uğraşmıştır. Latin, Rum, Fransız, Alman ve diğer milletlerin dillerinde yazılmış tarihlerin tamamını mütalâa etmiştir. Bu eserde İslâmiyet'e ait kısımları yazmak için o zamana kadar Avrupa dillerine tercüme edilmiş Arap tarihlerini bile son derece ciddi bir şekilde mütalâa etmiş, incelemiştir. Gibbon'un bu eseri telifinde yeteneği her türlü çabanın üstündedir. Özellikle de koca imparatorluğun yıkılış nedenlerini tahlil ederken harikalar gösteriyor. Hıristiyanlığın ortaya çıkışı, bu yeni dinin yayılması ve genişlemesinin nedenleri, bunun için farklı ilim adamlarının fikir ve uzmanlıkları konusunda yaptıkları inceleme ve araştırmaları öncelikle Batı ve sonra Doğu İmparatorluğunun yıkılmasını, Osmanlı saltanatının başlangıcı hakkında kaydettiği fikirler hiçbir kitapta görülmemiştir. Bu eserin yayınlanmasının üzerinden yüz sene geçtiği halde bugün bile önemini kaybetmemiştir. Gibbon'un tarihi, gençlerin araştırmaları için Avrupa ilim adam-

ları tarafından en çok tavsiye edilen kitaptır. Avrupa dillerinin tamamına tercüme edilmiştir. Şüphesiz şimdiye kadar Türkçeye tercüme edilmemesi son derece üzücüdür. Almanyalı Schlosser, on dokuzuncu asrın başlarında yetişen ilim adamlarının yüz akıdır. Bu zat gençliğinde fen bilimleri ile birlikte, tıp ve birçok dil eğitimi almıştır. Daha sonra tarih ve siyaset ilimleri ile ilgilenmiştir. Bir dönem felsefe ile de uğraşmıştır. Bu geniş bilgi birikimini daha sonradan telif ettiği *Genel Tarih*'inde ortaya koymuştur.

Schlosser'in tarihinde göstermiş olduğu yetkinlik ve kendisine has olan üstünlüklerini özellikle kendisinden önce yazılan eserlerin incelenmesinde göstermiştir. Schlosser, yukarıda söylediğimiz "şüphe ve kararsızların" (eleştirmenlerin) reisi konumundadır. Bu şahıs için mukaddes olan bir şey yoktur. Söz konusu bu durumu kendisi de inkâr etmemekte, açık açık ifade etmektedir. Yazdığı tarihin girişinde şunları söylemektedir; "*Okuyucularımdan beni affetmelerini rica ederim. Ben bir şey ortaya koymadığım gibi başkalarının* **[1118]** *da yaptığı eserleri tenkit ederek mahvediyor, ehemmiyetten düşüyorum. Bence gerçek ne ise onu meydana çıkarmak her şeyden kutsaldır. Bir tarihçi için asıl görev de budur. Tarih dedikleri ilim, para ile satın alınmaz bir mahkemedir. Bu mahkemede falan falan kitabın ehemmiyeti mevzubahis olamaz. Çürük mütalâalar, yanlış muhakemeler yine çürük yine yanlıştır. Ey okuyucu! Tarihte kimsenin sözüne önem verme! Kimin olursa olsun başkasının fikrini kendine düstur kılma! Hatta benim sözlerime dahi inanma! Herkeste akıl var! Hesap var! Sen kendi muhakemene bak! Tarihçilerin araştırma ve incelemelerini dikkatle incele! Fakat neticeye sen ulaş! İşin doğrusu da budur!*". Schlosser, buradaki sözleri ile büyük bir tevazu örneği gösteriyorsa da tespitlerinin doğru olduğu şüphesizdir. Schlosser, hemen aynen naklettiğimiz bu ifadelerinden sonra tarihçi ve okuyucularına birkaç prensip daha kaydetmektedir ki başlıcaları olarak şunları söyler; "*Bir tarihçi rasyonalist olarak her şeyi aklen ve zihnen yeniden ortaya koymalıdır. Bir tarihçi, tarihle dinî kitapları, edebî kitapları ve diğerlerini birbirinden ayırmalıdır. Bir tarihçi daima işin gerçek yönü ile ilgilenmeli, hurafeleri bertaraf etmelidir*".

Voltaire hakkında burada bir şey söylemeği gereksiz görüyorum. Çünkü ilim ile münasebeti olanlardan bu meşhur tarihçinin faaliyet ve yaptıklarını bilmeyen yoktur.

Zamanımızda mükemmel ve muntazam tarihlerin telifi gittikçe farklı bir şekil aldığını her gün görmekteyiz. Asrımızda genel tarihler çok az yayınlanmakta olup, daha çok tarihin bir kısmına, ayrıntılara dair olan yayınlar yapılmaktadır. Şimdiye kadar bilinmeyen ve çoğunu doğuda yayınlanan eserlerin yeniden neşri ve incelenmesi ile de oldukça çok ilgilenilmektedir. Bununla beraber son yarım asırda dünyanın her tarafında gayet önemli eserler yayınlanmıştır. Tarihçilerin sayısı son derece artmıştır. Tarihin teferruatını tetkik için uzmanlar ortaya çıkmaktadır. Bugün Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya'da kendi uzmanlık alanlarında büyük tarihçiler vardır. Bunlar kendi vatanlarının tarihini açık ve ayrıntılı bir şekilde yazmışlardır. Birçokları diğer milletlerin tarihleri ile de uğraşmakta ve bu hususta büyük başarılara nail olmaktadır.

Bize gelince maalesef mükemmel ve muntazam bir şekilde telif edilmiş bir Osmanlı Tarihi'nin ortaya konulduğunu göremiyoruz. Şüphesiz ki kenarda köşede bazı şahısların kaleminden çıkma tarihlerimiz yok değil, ancak bunların hiçbiri tarihî gelişmeler paralelinde bugün ortaya konulmuş temel kuralara uygun olarak yazılmamış, gelişi güzel yazılmıştır. Yalnız bunlar arasında Hammer'in *Tarih*'i istisna edilebilir. Söz konusu eser, bundan yetmiş sene önce yazılmış, noksanları çok fazla, tenkit edilecek yerleri az değilse de herhalde şimdiye kadar kaleme alınan Osmanlı tarihlerinden daha iyidir. Yeterince bilgiye ve bir dereceye kadar yazım düzgünlüğüne sahiptir.

Bununla beraber şurası da inkâr edilemez ki, istibdat devrinde muntazam ve mükemmel bir tarih yazmak mümkün değildi. Şükürler olsun bugün ulaştığımız ve sahip olduğumuz meşrutiyet idaresi, bu gibi teşebbüslere uygun gibi görünüyor. Bu durumdan istifade ederek âcizane bir tarih yazmak değil (çünkü haddim dâhilinde değildir) yalnız düşünceme göre

herhangi bir tarih yazmak için ne tür kaidelere uymak, bundan sonra kaleme alınacak tarihlerde ne gibi şartları dikkate almak gerektiğini ve tarih yazmak isteyen tarihçilerimizin ne gibi sıfat ve meziyetlere sahip olmaları gerektiğini izah etmek istiyorum. **[1119]**

Şüphesiz tarihçi olan şahsın, öncelikle genel ve temel bilgilere sahip olması gerektiği elzemdir. Özellikle de tarihte uzun elli olması şarttır. Burada iyice bilinmesi gereken sadece Osmanlı tarihi değildir. Genel tarih ve her milletin kendi özel tarihlerini de bu bilgi birikimine eklemek gerekir ki bu konuda gerekli olan bilgi altyapısını tam manasıyla sağlayabilmesi için tarihçi olan şahsın hiç olmazsa doğu dillerinden başka bir iki Avrupa diline de aşına olması önemli bir meseledir. Çünkü mükemmel ve muntazam yazılmış olan önemli eserlerin tercümelerini okumak başka, kendi lisanlarında okumak başkadır. Bundan başka bir tarihçinin birkaç dil bilmesi, her milletin kendisine özel olan yazım usûlünü bilmek için de faydalıdır. Her şeyi bir tarafa bırakalım, asrımızda tarihe dair yazılan ve bu alanda ciddi değişiklikler ortaya çıkartan eserlerin çok az bir kısmı bile Osmanlı diline tercüme edilmemiştir. Tekrar söylüyoruz ki, zikrettiğimiz bu husus önemle dikkate alınması gereken bir durumdur.

Bir tarihçinin iyi bilmesi gereken bilimlere gelince; öncelikle eski İslâm yazıları, mesela talik, kûfî ve diğer yazıları kolayca okuyabilmek.

İkinci olarak; eski fermanları ve bunların asırlara göre değişim gösteren yazım şekilleri ve İslâm dünyasında kullanılan mühürlerin incelenmesini ve birbirlerinden farklarını öğrenmek.

Üçüncü olarak; Müslümanlarda mevcut ve kullanılan nesep şecerelerinin yöntemini hakkıyla bilmek.

Dördüncü olarak; meskûkât yazılarının okunabilmesi, meskukât bilimini (numismatik-parabilim) de güzelce kavramak.

Beşinci olarak; eski eserleri ve özellikle de eski İslâm eserlerini gerektiği gibi tetkik etmek. Diğer bilgiler ise bunların tamamını elde etmek için Hz. Peygamber'in zamanından bu zamana kadar İslâm tarihi vakalarının cereyan ettiği memleketlerin coğrafî durumlarını, iktisat durumlarını mükemmel derecede öğrenmek ve bunun için Farsça ve Arapça dillerine çok iyi bir düzeyde hâkim olmak elzemdir. Mükemmel bir tarih yazmak için en iyi vesikalar ve daha doğrusu tarih için en iyi kaynaklar, devletin resmî evrakıdır. Bu evrak, devletin arşivlerinde, eski mahkemelerde, devletin resmî dairelerinde, bakanlıklarında, hapishanelerde ve özellikle de bâb-ı âli arşivinde ve vakıflar nezaretinde mevcuttur. Bundan sonra genç tarihçilerimiz bütün gayretlerini bu tarafa harcamalıdırlar. Tarihimizde mevcut vesikalar bugüne kadar oldukça tetkik edilmiştir. Onlardan yeni kaynaklar çıkarmak mümkün değildir. Bu vesikalar herkesçe bilinir. Hâlbuki devlet dairelerinin sahip olduğu evrak bize pek çok yeni kaynak keşfettirebilir. Öyle ki tarihlerimizde kayıtlı olan ve bilinen bazı hâdiseler tamamıyla başka bir renk ve şekilde gösterilebilir. Avrupa'da bu durum birçok kez gözlemlenmiştir. Bizde de öyle olması son derece kuvvetle ihtimal dâhilindedir.

Biz biliyoruz ki bu hususu kendi tecrübemize dayanarak söylüyoruz. Tarihimizin tamamında mevcut olan hâdiseler hakkında içeriğini tamamıyla başka bir şekilde gösteren kaynaklar bulmak mümkündür. Şu var ki, tarihî hâdiselerin oluşum zamanı bizden uzaklaştıkça konuyla ilgili kayıtların bulunması zorlaşıyor. Mesela İstanbul'un fethinden önceki hâdiselere dair resmî evrak bulmak son derece zor iş ise de fetihten veya Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra bizde mevcut olan *hazine-i evrak* (arşiv) içinde sayısız tarihî vesikalar güzelce korunmuştur. Bu evrakın bir kısmını bizzat müşahede ettik ise de görmediğimiz evrak gördüklerimizden çok daha fazla olduğunu biliyoruz. **[1120]**

Bununla birlikte bizce tarihçi olan şahsın, devletin her resmî evrakını kaynak olarak kabul etmesi bazı durumlarda uygun değildir. Her evrakı

iyice tetkik etmesi gerekir. Çünkü bazı devletlerin bir vakayı farklı bir renkte göstermesi menfaati gereği olabilir. Örneğin fetih döneminde meşhur Şehzade Düzmece Mustafa meselesi buna delil olabilir. Malum olduğu üzere Osmanlı tarihlerimizin hemen hemen tamamı Çelebi Sultan Mehmet ve II. Murat zamanında ortaya çıkan Şehzade Mustafa'nın *düzmece* lakabıyla Sultan Bâyezid'in oğlu olmadığını iddia ediyorlarsa da bizce gayet muteber bulunan *Neşrî Tarihi*, bu zatın Ankara Savaşından sonra şüphesiz şehzade olduğunu söylemektedir. Dönemin Rum müellifleri de Neşrî'nin sözlerini onaylamaktadırlar. Bu zatın verdiği bilginin doğruluğunu teyit eden başka deliller de vardır. Hâlbuki diğer Osmanlı tarihçileri ve hem de Neşrî'nin çağdaşları o döneme yakın bir zamanda yaşayan tarihçiler, büyük bir ihtimalle saltanat hanedanına dalkavukluk etmek amacıyla veya devletin emriyle gerçeği açıktan açığa tahrif etmişlerdir. Bize yakın dönemlere gelince hükümetin resmî evrakında derebeyler meselesi de aynı şekildedir. Yeniçerilerin imhasına dair kaleme alınan *Üss-ü Zafer* ismindeki meşhur eserin, hükümetin emriyle kaleme alındığı ve onun bildirdiği görüşler çerçevesinde yazıldığı bugün kesinlik derecesine ulaşmıştır.

Hükümetin resmî evrakından başka tarih araştırmaları için önemli olan vesikalardan biri de bir vaka hakkında hâdisenin çağdaşları tarafından aynen müşahede edilip kaleme alınan ve nasılsa neşrolunmayıp birilerinin ellerinde kalan risalelerdir ki bu risalelerin tarih için çok büyük faydası olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Ancak bunların kullanım şekli ve kaynak olarak kullanılması büyük bir ihtiyat ve basiret gerektirdiği de unutulmamalıdır. Çünkü bu risâlelerde bazı gerçekleri gizlemek veya tahrif ederek vakayı olduğundan başka bir şekilde göstermek isteyenler de olmaktadır. Bu gibi risaleler yakın devirlerde çokça yazıldığı ve mesela merhum Said Paşa'nın kaleme aldığı eserler gibi efkâr-ı umûmiyyeyi aldatmak için yazıldığını unutmamak gerekir.

Avrupa'da tarih kaynaklarına çok büyük hizmet eden vasıtalardan birisi de devlet büyüklerinin veya bir aile ferdinin diğer aile fertlerine yaz-

dıkları özel haberleşmeleridir. Bizde bugüne kadar bu kayıtlara önem verilmemiştir ve galiba verilmiş olsa bile bundan sonra gereği gibi istifade etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü Osmanlı coğrafyasında aile haberleşmelerini asırlardan beri koruyan köklü aile neredeyse yok gibidir. Bununla beraber birçok Osmanlı ailesinde dedelerine verilen fermanların muhafaza edildiği görülmüştür. Bu gibi evrak, Müslümanlarda olduğu gibi Hıristiyan ve Musevi ailelerinde de mevcuttur. Fermanlardan başka, son asır zarfında dedeleri büyük mevkide bulunan bazı ailelerde devlet işlerine ait evrak da bulunduğu görülmüştür. Böyle ailelerde bazen Osmanlı padişahlarının bizzat kaleme aldıkları yazılar dahi çıkabilmektedir. İşin uzmanları bu gibi evrak ve fermanlardan nasıl istifade edileceğini bilir.

Bizde şimdiye kadar hiç de ehemmiyet verilmeyen fakat bazı durumlarda çok ciddi kaynak olabilecek eserlerden bir bölümü de farklı devirlerde yazılan ve zahiren tarihe ait olmayan edebiyatımızdır. Bu eserler iyice incelendiği takdirde yazıldığı asrın ruh ve fikirlerine, âdetlerine ve geçimlerine dair pek çok malumat elde etmek mümkündür ve hatta edebiyatımızda hurafeden ibaret kabul edilen Seyyid Battal Gazi, Köroğlu, Bin Bir Gece **[1121]** gibi hikâyelerin dahi yetenekli bir tarihçinin elinde iyi işe yarayacağı şüphesizdir. Bundan sonra bu yolda gayet ciddi incelemeler yapılması gerekmektedir.

Osmanlı Tarihi için en önemli kaynaklardan birisi de birkaç asırdan beri Osmanlı coğrafyasının başkentinde oturan yabancı elçilerin kendi devletlerine verdikleri raporlardır. Bu raporlar çeşitli olup Avrupa'nın farklı milletlerine mahsus olmak üzere ta Sultan Fatih'ten itibaren başlar. Hicretin dokuzuncu asrından itibaren Venedik, Ceneviz, Ragusa, Avusturya, Fransa elçilerinin bizim işler hakkında kendi hükümetlerine gönderdikleri raporlar, Osmanlı tarihi için son derece kıymetlidir. Yukarıda ismini zikrettiğimiz Hammer bu tür evraktan çok istifade etmiştir. Bunların raporlarında söz konusu dönemlerde eski Osmanlıların özel hayatlarına, siyasetlerine, yaşam şartlarına, dönemin padişahı ve birçok Osmanlı devlet adamının

ahlak ve özelliklerine dair pek çok bilgiler vardır. Bazı defa bu raporlarda Osmanlı tarihinde kayıtlı ve bizler tarafından bilinen vakalar hakkında tamamen başka şekilde bilgiler verilebiliyor ki, bu hâdiseler bizim bildiklerimizden bambaşka bir şekilde cereyan ettiğini gösteriyor. Özellikle elçilerin raporlarının kıymeti bizce şuradadır: Tarihlerimizin tamamı bizim için çirkin olan ve özellikle saray ve padişahlarımızın özel hayat ve geçimlerine dair bazı önemli gizliliklerini ifşa etmekten geri durmaları, sadece tercih ettikleri nedenleri kaydettikleri ve böylece okuyucu için tarihte zikredilen vakanın sebepleri tam olarak anlaşılamadığı halde yabancıların raporları vakaya sebep olan durumlar hakkında pervasızca uzun uzadıya bilgiler vermektedirler ki, bu bilgiler sayesinde vaka hakkında tam bir fikir edinmek mümkün olur.

Bununla beraber şurası da doğrudur ki, yabancıların bizim işlerimize ait yazdıkları raporlar tarafsız olmadıklarından onları kaynak olarak kullanmak için gayet ihtiyatlı davranmak gerekir. Çünkü bu şahısların yazdıkları raporların, Osmanlı âdet ve yaşantısı hakkında tam bir bilgi sahibi olmadan yazıldıkları muhakkaktır. Birçok tahrifata, dedikoduya, halk ağzında dolaşan hikâyelere, uydurmalara fazlasıyla önem verilmiştir.

Geçen asırlarda Osmanlı ülkesi dâhilinde seyahat eden seyyahların bıraktıkları *seyahatnameler* de Osmanlı tarihçileri için dikkate almaları gereken kaynaklardır. Tarihçilerin bazı durumlarda bunlardan faydalanabileceği şüphe götürmez.

Mescit, Tekke, Camiler ve Müslüman mezarlıklarındaki mezar taşı yazılarının önemleri de bir tarihçi için son derece büyüktür. Bazı zaman böyle yazılarda öyle önemli kayıtlara rastlanır ki başka hiçbir yerde bulunmaz. Özellikle meşhur ve bilinen zatların vefat tarihlerini öğrenmek için en iyi vasıta, yukarıda zikredilen mevkileri gezmektir. Bu durum birçok defa tecrübe edilmiştir.

Şu son asırlarda tarih için meskukâtın (parabilim) önemi de layıkıyla takdir edilememiştir. Sırf meskukât vasıtasıyla tarihlerde isimleri bulunmayan ve bulunsa dahi pek az bilgi içeren eski birçok hükümdar ailelerine mensup zatların isimlerini ortaya çıkarmak mümkün olabilmiştir. Binaenaleyh bu yolda gösterilen çabanın da Osmanlı tarihi için çok büyük önemi vardır. Hamdolsun bu son kırk-elli sene zarfında Osmanlı ülkesinde güzel meskukât koleksiyonları toplayanlar az değildir. Bunlardan istifade etme yollarını arama zamanı gelmiştir. **[1122]**

Burası böyle, fakat Osmanlı tarihçilerimiz için zikredilen bu kaynaklardan daha önemli, milletimizin ruhunu anlamak için daha kıymetli bir vesikamız vardır ki o da; Anadolu ve Rumeli'de halkın ağızlarında gezen millî şarkılarımızdır. Tarih açısından bu şarkılar gayet önemlidir. Çünkü Osmanlı ülkesinde ve özellikle Anadolu Türk ve Türkmen aşiretlerinde Osmanlı tarihinde zikri geçen birçok vakaya dair şarkılar mevcut olduğunu bizzat kendimiz gözlemledik. Fakat… Fakat… ne yazık ki tarihimiz için bitmez tükenmez olan bu sermaye günden güne mahvolup gidiyor. Çünkü şarkıları ezberden söyleyen insanların sayısı günden güne azalıyor. Gençler de hepsini ezberlemiyorlar. Böylece çok kıymetli şarkılar milletin hatırından çıkıyor, unutuluyor. Bunların kaydedilmesine zamanında önem verilmedi ve hâlâ verilmiyor. Avrupa'da bulunan her millet, bu hususa fazlasıyla önem vermiş, kendi millî şarkılarını korumak için büyük gayret göstermiştir. Onlar, bu şarkılar ile son derece hacimli eserler vücuda getirmişlerdir. Bizde de bu hususa önem verip çalışanlar çıkarsa milletin kendilerine şükran borçlu olacağı şüphesizdir.

Mükemmel ve muntazam Osmanlı tarihi yazmak isteyen tarihçi ne gibi vesikalara başvurması gerektiğini yukarıda söyledik. Şimdi de görüşümüzü tamamlamak için yazımın ne şekilde olunacağını beyan ve izah etmek kalmıştır. **[1123]**

-III-[25]

Mükemmel bir tarih için yazım usûlünün önemi hiç de az değildir. Öncelikle burada tarihçi için en çok önem verilecek husus; ileri sürdüğü görüşün doğruluğunu ispat etmek için tarihî gerçekliğe sahip kesin deliller bulmak ve bu delilleri yerinde ve mahirane yerleştirmektir ki bu gibi eserlerde gösterilen bu yeteneğe tarih sanatı denir.[26]

Zamanımızda tarih yazmak önceki asırlarda yazılan tarihlerden tamamıyla başka bir sanattır. Eskiden yazılan tarihlerin en iyileri sade ve abartısız bir üslupla hadiseleri harfiyen nakleden tarihlerdir. Bizim Osmanlı tarihçilerimiz arasında bu yazım usûlünde en çok şöhret kazanmış olan merhum Nâima Efendi'dir. Fakat asrımızda böyle bir tarih ortaya koymak yeterli değildir. Yazılsa dahi o kadar önemli olmaz ve basit *hikâye anlatıcılığı*ndan (hikayenüvis) ibaret kalır ki asıl gerekli olan şey, "*tenkidî* (eleştirel)" tarih vücuda getirmektir ki tarihçinin mahareti, bilgi kapasitesi, derinlik ve iktidarı burada tezahür eder. **[1133]** Eski tarihçiler hâdiseleri nakletmekle iktifa ettiği halde yeniler, tarihî vakalara ruh verecek surette kalemlerini kullanırlar. Hâdisenin gerçekleştiği asrı iyice tetkik ederek bu vakaya ait oradan buradan bir araya topladığı delillerle okuyucularına yalnız bir kaynaktan değil, farklı farklı kaynaklardan bilgiler verirler ki, söz konusu hâdise hakkında tam bir fikir edinmeleri mümkün olsun. Yeni tarihçiler, tarihte ismi büyük olan ve halk tarafından kutsanmış olan zatları tanımazlar. Onların eylemlerini, akıl çerçevesinde değerlendirirler. Takdir edilecek bir davranış ise bunu söylerler. Fakat bazı durumlarda da büyük tanılan şahsın davranışı olumsuz ise bu durumu ortaya koymaktan çekinmezler. Tarihçi olan zat, bu dünyada evliyalar olmadığını, insanlar hangi asırda olursa olsun yine insan olduklarını, bir zatın şahsında pek çok meziyet ve

---

[25] "Mükemmel ve Muntazam Târîh-i Osmanî Nasıl Yazılır-III", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 3, cilt: V, sayı: 94, 16 Teşrîn-i Sânî 1918/11 Safer 1337, İstanbul, sayfa: 1133-1135.

[26] Bkz., *Fransa Medeniyet Tarihi* isimli eser.

faziletin toplanabileceği gibi yine o sıfatlara sahip olan zatın ahlak ve karakter bakımından zayıf, diğer bazı yakışmayan özelliklere sahip olabileceğini ve bu gibi şahısların örneklerinin tarihlerde birçok defa ortaya çıktığını bilir. Ona göre tenkidini yürütürken ancak bu şekilde tarihlerde isimleri geçen simalar hakkında tam bir fikir edinmek mümkün olur.

Asrımızdaki meşhur tarihçiler sadece birkaç konuyu incelemeye aldıkları halde orijinal kabul edilebilirler. Bunların orijinallikleri yok yerden hikâye uydurmak değil, mevcut hâdiseyi her yönüyle tetkik ettikten sonra onu okuyucularına öyle bir şekilde sunabilmesidir ki tarihçi bir vaka hakkında kendi uzmanlığını okuyucularına da aktarabilsin. Bu amaca ulaşması tarihçinin geniş bir bakış açısına sahip olmasına bağlıdır ki bu konuda bir tarihçinin şairlerle benzerliği var ise de tarihçi, gerçekten yani kaydedilen hâdiseden ayrılmaz. Türkçesi; vakayı değiştirmez. Değiştirirse tarihçi olamaz, şair ise buna riayet etmez, istediğini yazar.

Bir tarihçinin, eserinde bahsedeceği hâdiseyi hakkıyla anlatabilmesi için gayet mükemmel bir gözlemci olması gerekir. Vakaya sebep olan unsurların doğal çerçevesinde ahlak ve özelliklerini ortaya koyabilmek yeteneği çok önemli bir meseledir. Hâdisede rasgele gerçekleşen durumlar ile insanlığın gereği olarak vukua gelen durumları birbirinden ayırıp tahlil etmek hususu unutulmamalıdır.

Bir de tarihçi olan zat, hoş bir yazıya daha doğrusu yazı usûlüne sahip olmalıdır. Şüphesiz bir tarihçi romancı değildir. Eserini roman diliyle yazamaz. Fakat hoş bir üsluba sahip olursa okuyucularını daha fazla memnun eder. Eseri çabuk rağbet görür. Bu sayede millet, geniş bilgi edinmiş olur. Bu durum birçok tecrübe ile kesin olarak ispat edilmiş ise de tarihçilerin çoğu tarihe ait ciddi bir eserin halkın hoşuna gidecek şekilde yazılmasını uygun bulmayıp, ciddi bir dille daha doğrusu muğlâk bir dille yazarlar ki, bu çaba hiç de istenen bir durum değildir. Avrupa tarihçileri ortadırlar.

Mükemmel bir tarih ortaya koymak için, önemli olan hususlardan birisi de yazılacak eserin planını önceden amaca uygun bir şekilde hazırlamaktır. Bazı hadiseler hakkında ayrıntılı bilgiler verilir. Diğerleri kısaltılır ve özetlenir. Bu husus tarihçinin görüş ve planına göre değişir. Fakat burada en çok dikkat edilecek husus şudur: **[1134]** Bir tarihçi, tarihte ismi kaydedilmeye değer bir şahıstan bahseder iken, hiçbir surette o zata dostluk veya düşmanlık göstermemelidir. Daima şahıslara karşı tarafsız olması gerekir. Çünkü aksi halde tarihin önemi düşer. Asrımızda tarihî vakalarda zikredilen şahısların önemleri hakkında çok fazla tartışmalar olmuş ve halen de olmaktadır. Birçok tarihçi, hâdisede tarihî şahsiyetlerin icraatlarının, bunların güç ve kudretlerinin hâdiselere zerre kadar etkili olmadığını, hâdiselerin ortaya çıkmasının doğal süreç içerisinde gerçekleştiğini, doğal bir determinizmin neticeleri olduğunu iddia ederek tarihî hâdiselerde şahısların önemini düşürmektedirler. Diğer tarihçiler de bunların tamamıyla karşısında yer almaktadırlar. Mesela meşhur Spencer bu konuda, “*Bence tarihî vakalar, meşhurların biyografilerinden ibarettir*” diyor. İngiliz meşhur bilim adamı Morley bu görüşün tamamen karşısında yer almıştır; “*Her milletin tarihi doğal süreci içerisinde ortaya çıkmıştır*”.

Biz asıl konumuza dönelim. Buraya kadar mükemmel ve muntazam tarih yazmak için tarihçinin ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini, müracaat edeceği vesikaların, kaynakların neler olacağını ve kaleme alınacak tarihin ne şekilde yazılması gerektiğini söyledik. Şimdi de yukarıda zikredilen kural ve şartları pratikte Osmanlı tarihi vakalarına nasıl uygulanacağından bahsedeceğiz ki bu amaç için bizde mevcut eski ve yeni tarihlerimizi kabataslak gözden geçirmemiz gerekir.

Bizde fetihler dönemi hâdiselerini kaydeden tarih kitabı sayısı beştir. Bunlardan önce Osmanlı hanedanı padişahlarının övgü ve yüceltilmesi için kaleme alınan bazı eserler varsa da bunlar manzum halinde yazılmış olup, tarihî önemleri neredeyse *hiçbir şey* hükmündedir. Bunlardan birincisi *Hamzevî*’dir. Diğerleri bu zatı takip etmişlerdir. Tamamı *Acem şehnameleri*ni

taklit edilerek yazılmıştır. Hâdiseleri kaydetmekten ziyade her padişahın özellikleri ve meziyetlerini hakkıyla anlatmak ve binaenaleyh bu gibi eserler için hükümdarlar tarafından verilecek ihsanlara nail olmak için kaleme alınmışlardır.

Yukarıda zikrettiğimiz tarihler böyle değildir. Müelliflerinin hayatta oldukları asra uygun yazılmış, genel hâdiseler kronolojik olarak kaydedilmiştir. Bunlardan en eskisi *Âşık Paşazâde Tarihi*'dir ki müellifi II. Murat, Fâtih ve Sultan II. Bâyezid'in çağdaşıdır. Kendisinden önceki hâdiseleri şifahî olarak almış ise de verdiği bilgiler diğer tarihlerin içeriklerine uygundur. **[1135]**

-IV-[27]

Âşık Paşazâde hiç de kötü bir tarihçi değildir. Osmanlı Devleti'nde ilk tarihçi olduğundan bize göre de çok muteberdir. Dili açıktır. Gayet saf ve hüsnü niyetle yazdığı, hemen her satırdan anlaşılmaktadır, iktidara karşı minneti de yoktur. Bazı hususların eleştirisinden ve kendi asrında gördüğü ve bildiği kötülükleri söylemekten çekinmeden yazmıştır. İleride Osmanlı vakalarının izahına giriştiğimiz zaman söz konusu bu eser bizim için güzel bir kaynak olacaktır.

Kendi hayatına kadar Osmanlı tarihine dair vakaları kaydetmiş olan ikinci tarih sahibi ise merhum *Neşrî Efendi*'dir. Bu zat da Fatih Sultan Mehmet ve II. Bâyezid'in çağdaşıdır. Tarihi şimdiye kadar basılmadığından nüshaları azdır. Şahsen bu eserin son derece kıymetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Neşrî, Fatih'in son devrini ve Bâyezid'in saltanatı dönemindeki hâdiseleri sadece kendi şahitliği çerçevesinde yazmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi asrına kadar cereyan eden ve başka tarihlerde bulunmayan veya bulunsa dahi tahrif edildiği şüphesiz olan bazı hâdisele-

[27] "Mükemmel ve Muntazam Târîh-i Osmanî Nasıl Yazılır-IV", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 3, cilt: V, sayı: 95, 18 Safer 1337/23 Teşrîn-i Sâni 1918, İstanbul, sayfa: 1149-1155.

re dair değerli haberler nakletmektedir. Yukarıda bahsi geçen Şehzade Düzmece Mustafa meselesi bu tür bilgiler arasında sayabiliriz. Neşrî diğer hususlarda da **[1149]** adaletli bir tarihçidir. Kendisinin saray ve saray erkânı ile yakın ilişkisi olmadığından tarihinde mübalağalı ve manasız övgülere asla rastlanmaz. Eserinde genel hâdiseler doğal çerçevesinde cereyan eder. Dili daha sadedir. Parlak cümleler, şiirler yoktur. Mümkün olduğu kadar hakikati meydana koymak için çalıştığı, yazım üslubundan anlaşılmaktadır.

Neşrî'nin muasırı fakat ondan biraz sonra *Heşt-i Behşet* ismindeki eseri kaleme alan zat meşhur *İdrîs Bitlisî*'dir. Bu zat Sultan Selim devrinde doğu bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne iltihakı için büyük hizmetlerde bulunmuştur. *Bitlisî* kendi asrında büyük âlimlerden biriydi. Tarih eserini Farsça yazmıştır. O, asrın gereğinden olarak, birçok hususta şark ve daha doğrusu Acem tarihçilerini taklit ederek yazmıştır, övgüleri çoktur.

Eski fakat yine o tarzda yazılan tarihlerden biri de *Târîhu't-Tevârih* ismindeki eserdir. Bu eserin müellifi meşhur *Hoca Sadeddin Efendi*'dir ki bu zat Yavuz Sultan Selim'in nedimelerinden Hasancan'ın oğludur. Küçük yaşından itibaren devlet ve saraya intisap ederek birçok defa *Şeyhülislâmlık* yapmıştır. Hoca'nın tarihi en parlak tarihlerimizden sayılmaktadır. Fakat içerisinde yer alan övgüler çok fazladır. Bazen Hoca Efendi, padişahların ağzından şiirler bile uydurmuştur. Kosava Savaşında güya Sultan I. Murat'ın söylediği şiirin bu tür bir şiir olduğu şüphesizdir.

Eski tarihlerimizin beşincisi merhum Ali Efendi'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ıdır. Ali Efendi bu eseri gayet güzel yazmıştır. Özellikle bu eserde mevcut bazı şahısların biyografileri önemlidir. Kendisi uzun süre devlet hizmetinde bulunmuştur. Cidde valiliğine kadar çıkmıştır. Kendi asrındaki mevcut nüfuz sahibi insanlara yaklaşarak onlardan hususi bilgiler toplamış ve bunları tarihinde kaydetmiştir. Kendi asrında vukua gelen bazı hoş olmayan durumlardan da bahsetmekten çekinmemiş, eleştirmiştir.

Fetihler Devrinin sonlarında bu eserlerden başka mesela *Peçevî*, *Selânikî* gibi önemli tarihler olmasına rağmen hiçbiri yukarıda zikrettiğimiz beş eserle kıyaslanamazlar. Çünkü onlar birinci el kaynaklar arasında sayılabilir. Diğerleri ise kendi türlerinden veya kendi türlerine yakın olan devirlerden haber vermektedirler.

Hicrî bin yılından sonra yeni şekil ve usûlde kaleme alınan tarihler de olmuştur. Bunlar arasında en iyilerinden biri şüphesiz meşhur *Naimâ Tarihi*'dir. Söz konusu eserin müellifi merhum Naimâ, Osmanlı Devleti'nin tarihî vakalarını hicrî bin yılından sonra kaydetmektedir. Tarihinde kayıtlı bulunan altmış altı senelik hâdiseyi kendisi bizzat görmemiş fakat son derece güvenilir vesikalara dayanarak yazmıştır. Özellikle bu döneme yakın yaşamıştır (on ikinci asrın başlarında). Son derece meşhur olduğu için *Naimâ Tarihi* hakkında fazla bir şey söylemek gereksizdir. Kâtib Çelebi'nin *Tarih*'i de hatırı sayılır eserlerdendir. Gerek Kâtib Çelebi'nin bu eseri ve gerekse Koçi Bey'in risaleleri de o asrın bizlere bıraktığı değerli eserlerdendir.

Naimâ Tarihi'nden sonra kaleme alınan tarihlere gelince, bunlar tam manasıyla tarih sayılamazlar. Çünkü tarihçinin fikrî mahsulü olmayıp, hükümet tarafından kaydedilmesi lüzumlu görülen farklı vakaların bir araya toplanmasından ibarettirler. Bunlar **[1150]** vakanüvislikle şöhret kazanmışlardır. Aslında içlerinde hedeflenen amaca uygun olanlar yok değildir. Fakat tarih ilmi açısından bunların, fetihler devri tarihçilerinden çok aşağı bir seviyede oldukları muhakkaktır. Bizde bin yüz yılından sonraki vakanüvisleri okurken Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde içinde bulunduğu durum hakkında bir fikir edinmek mümkün değildir. Bereket versin ki o dönemler için Avrupa tarihleri bizlere en azından şeklen de olsa yardımda bulunmaktadırlar. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile olan ilişkileri artmış ve Osmanlı coğrafyasında vukua gelen her vaka Avrupa basınında yalan yanlış kaydedilmekten kurtulamamıştır. Bundan dolayı vakanüvislerimizde bulunmayan veya kapalı geçen her

hâdiseye ait bilgileri oralarda bulmak mümkündür. Vakanüvislik memuriyeti bizde halen mevcut ise de eski önemini kaybetmiştir. Bunun da nedeni Sultan II. Mahmut zamanında gerçekleştirilen inkılâptır ki biz şimdi bu inkılâp ve bu inkılâbın tarih ve tarihçilerimiz üzerinde ne tür bir etki ettiğinden bahsedeceğiz.

Vaka-i Hayriyye'nin Osmanlı ülkesinin genel durumuna çok büyük tesir icra ettiği malumdur. O tarihten itibaren devlet idaresinde, halkın yaşam şartlarında ve hatta giyim-kuşamlarında bile büyük değişiklikler ve yenilikler ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, bundan sonra askerî düzenlemeleri kabul etmeye, idareye intizam getirmeye ve bunları sağlamak için de gerekli alt yapıyı hazırlamakla uğraştı. Askerî düzenlemeler için Avrupa'da yürürlükte olan kanunnamelerin dilimize tercüme edilmesi gerekti. Bu sırada faydalı kitaplar da tercüme edilmeye başlandı. Yavaş yavaş tıp, mühendislik, coğrafya ve tarihe dair kitaplar tercüme edildi. Diğer taraftan da gazeteler yayınlanmaya başladı.

Sultan Abdülhamid zamanında işler önceki döneme oranla daha ileriye gitti. Söz konusu dönemde Avrupa dillerini, Avrupa medeniyetini, Avrupa edebiyatını iyi bilen şahıslar vardı. Her ne kadar sayıları az olsa da mevcuttular. İçlerinde Avrupa'yı taklit ederek yeni bir üslup ve düzen çerçevesinde eserler yayınlanma hevesine düşünler dahi vardı. Bu şekilde birkaç eser vücuda geldi ki bunların içinde tarih ilmi açısından en önemlisi meşhur Cevdet Paşa'nın tarihidir.

Aslında merhum Cevdet Paşa'nın *Tarih*'i bu son kırk elli sene zarfında yazılan tarihlerin en önemlisidir. Bu eser, Avrupa'da yazılan tarihlerin usûlü uygulanarak yazılmıştır. Bu *Tarih*'teki hâdiseler sadece bizdeki vesikalara değil, Avrupa tarihlerinin çeşitli vakalar hakkında verdikleri bilgilere de dayandırılmıştır. Cevdet Paşa, Vaka-i Hayriye'den önce Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu üzücü durumu gayet güzel tasvir etmiş, aydınlatmıştır. Hicretin bininci yılından sonra Osmanlı Devleti'nin günden güne düştüğü maddî ve manevî çöküşü çok güzel kaleme almıştır. Osman-

lıların yeni inkılâbı gerçekleştirmek için gösterdikleri gayreti Sultan I. Abdülhamid döneminden başlayarak yeniçerilerin sistem aleyhindeki serkeşliklerini, idarenin düzeltilmesi için vezirlerden idareye bağlıların örneğin Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretini, daha sonra Sultan III. Selim döneminde bu yolda gösterilen çabaları, çaresiz kalan Sultan Selim'in azledilmesini ve sonra şehit edilmesini doğuran olayları etkili bir dille yazmıştır.

Bu eserde, Sultan II. Sultan Mahmut'un saltanatının başlangıcı ve bu döneme ait diğer birçok hâdise hakkında oldukça bilgi verilmiş, izahlar yapılmış ise de Cevdet Paşa, başka bir çevrede mesela **[1151]** Meşrutiyet devrinde yaşamış olsaydı eserinden daha fazla yararlanılacağı şüphesizdir. Çünkü merhum Paşa, o döneme ait bildiği birçok bilgiyi yazmaktan geri durduğu anlaşılmaktadır. Mesela Alemdâr Paşa vakasında zamanın padişahı olan şahsın konumu hakkında birkaç eleştirisi varsa da gerçek durum tam manasıyla aydınlanamıyor. Onun ihtiyatlı davrandığı anlaşılıyor. *Tarih*'i dikkatle mütalaa edenler için eserin bu yönünü görmemek mümkün değildir.

Cevdet Paşa'nın eserinde hâdiselerin resmî yönü ise hedefe uygun olarak aydınlatılmıştır. Tarihçi, mevzubahis olan söz konusu döneme ait bütün vesikaları görmüş, gözden geçirmiş, bizim işlerimizle ilgili Avrupa dillerinde yazılmış eserlere dahi başvurmuştur. Bu eserin değerini artıran bir diğer husus da sade bir dille yazılmış olmasıdır. Burada şaşalı kelimeler, tumturaklı cümleler, şiirler yoktur. Her satırda müellifin bilgi sahibi ve müdekkik olduğu apaçık ortadadır.

Cevdet Paşa'nın *Tarih*'inden biraz sonra yayınlanan Hayrullah Efendi'nin *Tarih*'i de kaydedilmeye layıktır. Aynı şekilde bu *Tarih* de yeni yazım usûlü çerçevesinde telif edilmiştir. Fakat ne yazık ki söz konusu *Tarih*, sadece Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasından sonraki iki asırlık hadiseleri ihtiva etmektedir. Bu iki asırlık tarih çok güzel aydınlatılmıştır. Bu eserin kıymetini artıran bir diğer husus ise, müellifin Osmanlı tarihini genel yani

Avrupa tarihi ile birlikte ele almasıdır ki bu yöntemle kaleme alınan ilk Osmanlı tarihidir.

Sultan Abdülaziz devrinde ismi geçen bu iki eserden başka eserlerin de yayınlandığı malumdur. Fakat bu tarihler medrese ve mekteplerde eğitim için kaleme alınmıştır. Padişah hazretlerinin azlinden sonra Osmanlı Devleti'nin idaresine meşrutiyet hâkim olduğundan bundan sonra Osmanlı yayıncılığı için genel durumun çok uygun olacağı hesap ve tahmin edilmişti. Heyhat ki öyle olmadı! Sultan Abdülhamid döneminde yayıncılık üzerindeki baskı malum olduğundan biz o tarafın ayrıntılarına girmiyoruz. Şu kadarını söylemeliyiz ki, söz konusu dönemin başlarında yayın faaliyetleri kısmen de olsa serbestti. Bu durumdan istifade ederek tarihte söz sahibi olan bir iki şahıs mekteplerde eğitim için birtakım eserler yayınladılar ki bu eserler içerisinde en iyisi Murat Bey'in *Tarih-i Umûmî*'sidir.

Murat Bey'in *Tarih-i Umûmî*'si gerek yazım üslubu ve gerekse tertip usûlü açısından Avrupa mekteplerinde ve bilhassa Alman ve Rus mekteplerinde kabul edilen sistemde yazılmıştır. Bu usûlün güzel tarafı özet bir anlatımla hâdiselerin ruhunu öğrencinin anlaması ve bir de tarihî hâdiselerden çıkartılan gerçekleri öğrencinin zihnine kolayca yerleştirmesidir. Murat Bey'in *Tarih*'inin bu amaca iyi hizmet ettiği açıktır. Mülkiye mektebinde okutulan bu eser, Osmanlı Devleti için son derece aydın görüşlü şahıslar yetiştirmiştir ki bu öğrenciler bugün devlette önemli mevkilerde bulunmaktadırlar.

Temmuz inkılâbının Osmanlı ülkesinin genel durumu üzerinde bıraktığı etki malumdur. Bu inkılâp Osmanlı milletinin genel yaşamında ciddi değişiklikler meydana getirerek, Osmanlılara yeni bir hayat bahşettiği gibi, sosyal durumumuzda ve özellikle de yayın hayatımızda da etkili olmuştur. O tarihten **[1152]** itibaren yayınlarımız bir dereceye kadar serbest görüş bildirmeye, fikrî tartışmalarda bulunmaya hak kazanmış oldu. Bu durumun neticesi olarak tarihçilerimiz yeni eserler vücuda getirdiler ve hâla getirmektedirler. Özellikle zikrolunan inkılâptan sonra milletimizin aydın

görüşlü kesiminde Osmanlı tarihinin ruhuna gerçekten vakıf olmak isteği uyandı. İnsanlarımız, inkılâptan sonraki istibdat döneminde yazılmış fakat Osmanlı topraklarında neşredilmesi mümkün olmayıp dışarıda basılmış olan eserlere, tarihlere hücum ettiler. Bir müddet sonra dâhilde de farklı konulardaki kitaplar, risaleler neşredildi. Bu yolda gösterilen çaba az zaman içerisinde çok büyük neticeler doğurdu. Osmanlı tarihine ciddi hizmet etmek üzere bir *Tarih Encümeni* oluşturuldu.

Bununla beraber şurası da doğrudur ki şimdiye kadar ortaya konulan eserler arasında Osmanlı tarihini etraflıca ele almış olan tek bir eser yoktur. Bunların çoğunluğu bir vakaya ait olup sadece o vakayı az çok aydınlatmaktadır. İçlerinde zamanında devlet idaresinde büyük makamlar mesela sadaret makamında bulunan şahıslar hakkında kaleme alınan eserler dahi vardır. Bu eserlerin önemi hiçbir zaman inkâr edilemez. Ne var ki, bunlar tam manasıyla tarih de değillerdir. İçlerinde yalnız Murat Bey, bu amacı gerçekleştirmek için çalışmıştır. Fakat bu zat da söz konusu amaca ulaşmada başarılı olamadı. Eseri tamamlanamadı, yarım kaldı.

Târîh-i Ebu'l-Fâruk isimli eser Meşruiyet devrinde yazılmıştır. Bundan dolayı müellif, eserini özgür bir şekilde kaleme almıştır. Osmanlı tarihinin birçok dönemini, konuları hakkında derinlemesine araştırmalarda bulunmuş ve şimdiye kadar fikir beyan edilmesinin mümkün olmadığı bazı şahıslar hakkında serbest ve açık olarak görüşünü açıklamıştır ki burada ileri sürülen fikirler kabul edilmese dahi bir görüş olup samimiyetle ifade edildiği için takdire şayandır.

Bununla beraber *Ebu'l-Faruk Tarihi*'nde bazı zatlar hakkında ileri sürülen fikirler gayet sert ve şiddetli olduğunu iddia edenler de vardır. Bize kalırsa bu iddia yanlış ve gerçeğe dayanmamaktadır. Burada dile getirilen görüşler şimdiye kadar bazı şahıslar için Osmanlı tarihinde kabul edilen fikirlere aykırıdır. Burası doğru olabilir. Bunun için makbule dahi geçmez. Fakat tarih herkesin hoşuna gitmesi için yazılmaz. Özellikle de neşriyatın serbest olduğu memlekette bir mesele, bir şahıs hakkında farklı fikirler ola-

bilir. Ve hatta diyebiliriz ki olmalıdır da! Çünkü tarihî simalar hakkında fikirler birbirlerine muhalif olduğu zaman hakikat meydana çıkacaktır. Bundan başka tarihimizde büyük ve mukaddes tanılan şahısların büyük faaliyet ve makbul hareketleri olduğu gibi, hiç de bu zatların karakter ve ahlaklarında olmaması gereken ve memlekete büyük zararlar veren hoşa gitmeyen durumlarının olması da ihtimaldir. İnsan hiçbir zaman tam manasıyla mükemmel olarak yaratılmamıştır. Tarihçi, bu iki yönü de değerlendirmeye almaya mecburdur.

Şükürler olsun ki Meşruiyet devrinde yeni ve genç tarihçiler yetişmeye başlamıştır. Bunların birincisi Ahmet Refik Bey'dir. Refik Bey başından nihayetine kadar Osmanlı tarihi yazmıyor, sadece dönem ve hâdiseleri aydınlatmaya çalışıyor. *Köprüler*, *Kadınlar Saltanatı* kitapları bu amacı güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Refik Bey'in **[1153]** eserlerinin kıymetini artıran husus da eserlerinin gayet uygun bir şekilde yazılması ve bir de ele alınan konuların hoş ve okuyucu için ilgiyle okunacak hâdiselerden seçilmesidir.

Şu son dört beş sene zarfında saydığımız bu tarihlerden başka birçok eser yayınlanmıştır. Bunları burada saymak gereksizdir. Yalnız Meşruiyet idaresi sayesinde oluşturulan *Tarih Encümeni* bilhassa tarihe ait konular ile ilgilendiklerinden bu encümen hakkında bazı bilgiler vermenin gerekli olduğu kanaatindeyim.

Diyebiliriz ki bizde başka ülkelerde olduğu gibi *Tarih Encümen Heyeti*'nin teşkili doğal bir gereklilikle oluşturulmuştur. Meşrutiyet'ten sonra böyle bir müessesenin ihtiyaç hissettirmesi zaruri idi. Çünkü Osmanlı tarihi için gerekli olan vesikaları toplamak, şahsa değil bir kuruma ait meseleydi. Nitekim öyle de oldu. Bununla beraber cennet mekân Sultan Mehmet Reşâd'ın isteği, yani kendi zamanında mükemmel bir tarih hazırlanması arzusu işin hızlanmasına hizmet etmiş oldu.

Her ne ise! Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinde böyle bir encümen oluşturuldu. Şu var ki bu encümenin kurulmasının üzerinden birçok yıl geçmesine rağmen istenilen amaç gerçekleştirilemedi ise de böyle bir kurumun dağılmayıp kalması gelecek için tarih sevenlere çok büyük ümitler vermekte olduğu da inkâr edilemez.

Tarih Encümeni'nin genel beklentilerin arzusuna uygun iş görmediği meselesine gelince bu hususun gerçek nedeninin; encümenin teşkilinden beklenen amacın yanlış olduğu düşüncesindeyim. Bu encümenden mükemmel bir Osmanlı tarihi ortaya koymaları isteniyor. Hâlbuki bir encümen bu arzuyu hiçbir zaman gerçekleştiremez. Çünkü encümen birçok üyeden oluştuğu için her üyenin tarihî vakalara bakış ve değerlendirmeleri farklı farklı olacağından, birisinin değerlendirme ve sonuçları diğerine uymayacak ve fikir birliği mümkün olmayacaktır.

Bu hakikat Avrupa'da çok zamandan beri bilindiğinden orada tarih ve tarih ilmi encümenlerinin görevleri tarih eserleri yazmak değil, yazılacak eserlere belgeler toplamaktan ibarettir. Encümenler elde edilmesi mümkün olan evrakın toplanmasına çalışır. Devletin resmî arşivindeki evrakını değerlendirmek ve incelemek için devletten izin ister. Gerekirse sağda solda bulunan evrakları satın alır. Tarihçisine mümkün olduğu kadar kolaylıklar sağlamak için kütüphaneler kurar ve bunun gibi hizmetlerde bulunur.

Aslında bizde oluşturulan encümen de bu gibi faaliyetlerde bulunmak için girişimlerde bulundu. Fakat bu yolda yapılan çabalar neticesiz kaldı ve daha doğrusu arzu edilen sonucu vermedi. Buna sebep olan gerekçeler konusunda ise encümenin teşekkül şeklinde görülen bazı istenilmeyen durumlar ile faaliyet için encümenin çizdiği programın yanlış yola girdiğinden kaynaklandığına inanıyorum.

Bizde eskiden beri bir kural vardır ki o da; devlete doğrudan doğruya ait olmayıp sadece genel menfaatler icabı oluşturulan müesseseleri bile doğrudan devletin kontrolü altında bulundurmak **[1154]** isteğidir. Devlet,

zikredilen amaç için yeni müesseseye başkan olması için kendi memurlarından veya devlet hizmetleri ile bilinen bir şahsı atayarak söz konusu kurumu kontrolü altında bulundurur.

Hâlbuki bu gibi teşkilât, istibdat döneminde mümkün olsa dahi meşrutiyet döneminde uygun olmayacağı tecrübelerle sabittir. Fiilen uygulamaya konulduğu halde, müessesenin genel faaliyetlerine sekte vurulduğu birçok defa görülmüştür. Mesela bugün bizde mevcut olan Tarih Encümeni heyetini ele alalım. Bu komisyonun üyesi olmak, Osmanlı tarihi alanında az çok çalışan, eserler telif eden bütün Osmanlıların hakkı iken bugün birçok tarihçilerin dışarıda bırakıldığı görülmüştür. Âdeta bu encümen birkaç adama münhasır kılınmıştır. Bu encümene dâhil olmak için tarih alanında çalışmak yeterli değildir. Bilakis onun bunun destek ve ilgisini de kazanmak gerekir ki, bu husus da özgür bir müessese için hiç de istenilen bir durum değildir. Bu konuda daha çok şey söylemek mümkünse de bazı mülahazalara binaen sözü daha ileri götürmek sanırım uygun olmayacaktır.

Âcizane fikrime göre bizim Tarih Encümeni'nin tam başarıyla çalışmasına mâni olan ikinci sebep ise; söz konusu heyetin kendi faaliyetleri için bir eylem planına sahip olmamasıdır. Bu heyet gelişi güzel çalışmaktadır. Öyle ki, Tarih Encümeni tesis edileli çok zaman olmasına rağmen bu komisyonun ne ile meşgul olduğu hâlâ tam manasıyla anlaşılmamıştır. Aslına bakılırsa bir dergi yayınlanmaktadır. Fakat bu çaba yeterli midir? Ellerinde bulunan devletin resmî arşivi tanzim ve tasnif edilmiş midir? Asıl mesele de buradadır. Edilmedi ise neden edilmemektedir? Hiç olmazsa bu evrak güzel bir şekilde korunuyor mu? Encümen bu hususa dair ara sıra bilgi verse idi birçoklarını memnun edeceği şüphesizdir. Şimdi mevcut olan durum ise birçok söylentilerin doğrulanmasına hizmet etmektedir ki, bu söylentilerin geçenlerde basına dahi yansıyarak epey ses getirdiği bilinmektedir.

Bir son söz olmak üzere şunu da söyleyelim ki, şahsî düşüncemize göre Osmanlı Tarihi Encümeni bugün olduğu gibi birkaç şahsa münhasır kal-

mayıp, tarihle ilgilenen ve az çok tarihimizin aydınlatılmasına çalışanlar veya çalışmak isteyen bütün Osmanlılara hasredilmelidir. Üyelerin seçimi özgür ve bütün Osmanlı tarihçileri bu seçimlere katılabilecek şekilde yapılmalıdır. Hükümet ve daha doğrusu Maarif Nezareti bütün tarihçileri ve tarih sevenleri bir kere davet ederek, üye, reis ve diğer görevlilerin seçimlerini bunlara havale etmelidir. Başka bir şeye karışmamalıdır ki, ortadaki iltimaslar, yandaşlıklar kalksın. Âcizane fikrime göre böyle davranmak, bugün sahip olduğumuz meşruiyete de tamamıyla daha uygun olacaktır. **[1155]**

ATASÖZLERİ VE OSMANLI TARİHİ[28]

Necib Âsım

Atasözlerini toplamış kitaplarımız birçok açıdan faydalı bir şekilde incelenebilir: Bunlardan biri de Osmanlı tarihi açısındandır.

Zikredilen atasözlerine bakılırsa bunlardan birçoğunun bütün Türk Milleti'ne ait ve çok eski şeyler olduğu görülür.

Ahmet Vefik Paşa ve Şinasî merhumların toplayıp neşrettikleri *Atalarsözü* içinde beş yüzden fazla millî vezinde tek beyitler vardır ki bunların hangi şair tarafından nazmedildiği belli değildir. Bunlar çok eski zamanlarda bir veya birçok şairin ağızlara düşmüş hikmetleri, bütün milletçe hakikat kabul edilmiş sözleridir. İşte ciddi millî eserlerin millet yaşadıkça millî hafızada baki kalacağına bunlar ebedî birer abide, birer bengi taşıdır. Mesela sonradan görme türediler hakkındaki şu:

"*Görmemiş görmüş, görülmeden ölmüş*" beyti kim bilir kaç asır önce hikmet sahibi bir şairin ağzından çıkmıştır? Bu beyit, söz konusu edilen hakikat baki kaldıkça yaşayacaktır. Fakat kimin söylediği muhtemelen hiçbir zaman bilinmeyecektir.

Gariptir ki hamasete, güzelliklere, kısacası bir gerçek ve fazilete ait olan atasözleri dilbilim nokta-i nazarından en eski kayıtlardır. Bunlardan mesela:

---

[28] "Atalarsözü ve Osmanlı Tarihi", *Bilge Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı: 6, Naşir: Türk Bilgi Derneği, Nisan 1330, Matbaa-i Âmire, İstanbul, sayfa: 661-663.

"*Eme (ilaç), seme yaramaz*" gibi bugün bazı kelimeleri kullanılmayan ve hatta manası dahi bilinmeyenleri bile varlıklarını muhafaza etmiştir. Fakat burada maksadımız bütün atasözlerimizi bâblara, fasıllara ayırmak ve o yolda uzun incelemeler yapmak değildir. **[661]** Şayet fırsat olursa bunu sonraya bırakıyoruz. Burada ise sadece tarih açısından inceleme konusunda bir çığır açmak istiyoruz. Evet, biraz önce en eski atasözlerinin fazilete ve hamasete dair olduğunu söyledik. İşte:

"*Yiğit ölür, şân kalır/At ölür, meydan kalır*"

"*Kalırsa el beğensin, ölürse yer beğensin*"

"*El ile gelen düğün, bayram*" sözleri fazilet meydanında can verilerek şan kazanılacağını, herkesin başına gelen sıkıntıların düğün bayram olacağını bir erkek diliyle söylüyor. İşte bunlar milletin hamaset ve fazilet devrine aittir. Şunlar ise daha yenidir:

"*El için yanma nâra/Yak çubuğunu, sefanı ara*". Dikkat eder misiniz nereye gidiyoruz? Şan meydanında ölmek, kalırsa el beğenmek, ölürse yer beğenmek, umuma gelen musibetleri kocaman bir yürekle düğün, bayram saymak gibi kahramanlıklar, tevekküller ortadan kalkıyor, yerine bireysel menfaatler, miskince istirahatlar gibi adilikler geliyor. Artık o miskin kahvehanelerde çubuk üflemek öncelikli gaye oluyor. Ele acımak şöyle dursun, o musibet çubuk sefasıyla karşılanıyor. Fakat dahası da var:

"*Devletin malı deniz/Yemeyen onu domuz*". **[662]** Bu beyit bize devlet hazinesinin nasıl domuzcasına yenilmesi gerektiğini öğütlüyor.

"*Padişah yasağı üç gün sürer*". Kanundan başka bir şey olmayan yasağın hükmü üç gün sürermiş. Bu da bir şeyler söylüyor.

İşte bir anarşi devri ki, Kabakçı Mustafa gibileri hep o devrin kahramanlarıdır. En nezih bir şairimiz Gâlib Dede bile; "*Çaldımsa da mirî malı çaldım!*" demiyor mu? İşte Osmanlılık bu devirleri geçirdi. Şimdi gözlerimiz yenileşmeye matuftur. **[663]**

ESKİ TARİH ESERLERİMİZİ YAKALIM MI?[29]

Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Celal Nuri Bey, "Fatih'le Yavuz Hakkında Muhâkeme" adıyla *İkdam*'da neşrettiği iki makalede bir giriş kabilinden, eski tarihi eserlerimizden bahsederek onlar hakkında pek şiddetli bir karar veriyor: "*Tarihçiler kafilenin sonunda fakat ehemmiyet itibariyle başında bulunan Nâmık Kemal de dâhil olduğu üzere, bu cemaat Türk milliyetini delalete sevk etmiş, ondaki muhakeme kabiliyetini körletmiştir. Bâyezid meydanında bütün bu kitaplarımızı yaksalar, zerrece üzülmeyeceğim. Hiç olmazsa bundan sonra muhâkememizi kurtarırız. Bu kitaplar ancak müelliflerinin cehli hakkında bir fikir edinmek için okunabilir; eğer bu gaye olmasaydı bütün bu kütüphaneleri ateşte yakmak gerekirdi. Bunlar insanı iğfal eder, hele ilim ve irfanda tecrübeleri olmayanları sapıtır*". Sade bir "üslupçu" ve bir "mefkureci" olan "Nâmık Kemal"i tarihçiler arasında saymak hiç doğru değildir. Tarihî eserler bırakmış olan eski vakanüvislerle, şehnâmecilere, tarihçilere gelince, bunların hepsini Hoca Sadeddin sınıfına dâhil etmek de mümkün olamaz; her eser ve her muharrir ayrı ayrı incelenerek ona göre bir hüküm verilmesi lazımdır.

Uzun asırlar dünyanın her tarafında edebî bir tür gibi telakki olunan tarihin, eski Osmanlı hayatında ilmî bir telakkiye mazhar olmamasından

[29] "Eski Tarih Eserlerimizi Yakmalı mı", *Hayat*, cilt: IV, sayı: 85, 12 Temmuz 1928, Ankara, sayfa: 125-126.

dolayı şikâyete hakkımız yoktur. O devirler hayatın umumî telakkileri, tarih eserlerimizden büyük bir kısmının "kötü bir edebiyat" mahiyetinde kalması neticesini vermiştir. Öyle tarih eserlerimiz vardır ki, müellifin orada en az önem verdiği; tarihî hâdiselerdir. Fakat edebî sanat ve beyan kaidelerine, şiirlerdeki kafiyelerine, saltanatın şanına muhalif kayıtların gizlenmesine, kasideciliğe, güzel ve etkili dualara dikkat eder. Fakat kaynaklar ve vesikalar, onların kıymeti, vakaların sıhhati öneme haiz değildir. İşte bunun içindir ki, Hoca Sadeddin, manzum bir Osmanlı tarihi yazmış olan Hadîdî'den bahsederken, onun en büyük kusuru olarak "*Dilekşâh ta'bire kâdir olmadığını*" söyler. Sonra padişahların bizzat atadıkları şehnâmecilerin, vakanüvislerin, tarihî hâdiseleri taraflı bir surette kaydetmeleri de son derece doğaldır. Ancak bu en taraflı, en dalkavukça yazılmış eserlerin bile "tarih kaynağı" olması itibariyle önemlerini inkâr edemeyiz. Tarihin bugünkü usûllerini iyi bilen bir tarihçinin elinde, o "*ham maddeler*" pekâlâ işe yarar.

Celal Nuri Bey, galiba vakanüvislerin matbu eserlerini dikkate alarak, eski tarih kaynaklarımızın ancak yakılmaya yarayacak kadar ehemmiyetsiz ve manasız olduğunu iddia ediyor. Hâlbuki eski Osmanlı tarih edebiyatı, yalnız bizim tarihimizin değil, münasebette bulunduğumuz birçok milletin tarihini de aydınlatacak bir mahiyet ve ehemmiyettedir. Merhum Bursalı Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*'nin "*müerrihler*" kısmında bu çeşit tarih eserlerin kabataslak bir fihristini düzenlemiş olduğu gibi, Franz Babinger de 1927'de yayınladığı *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* adlı eserinde bu hususta daha geniş malumat vermiştir. Bilhassa on beşinci asır sonlarından başlayarak, bu çeşit tarih eserlerimiz oldukça bol ve kıymetlidir. Henüz yüzde beşi bile incelenmemiş olan bu eserler arasında hele siyasî ve askerî tarih itibariyle son derece önemli eserler vardır. Dinler tarihi, hukuk tarihi, iktisat tarihi, lisan ve edebiyat tarihi, kısacası medeniyet tarihinin bütün kısımları hakkında yüzlerce kaynak kütüphanelerimizde öylece durmaktadır. Bunları bugünkü Avrupa tarihçileri gibi, en yeni usûllerle

inceden inceye arayacak ve böylece Türk Milleti'nin eski hayat ve medeniyetini meydana koyacak ilim adamlarımız maalesef çok sınırlı. Çünkü böyle bir işe girişebilmek için, bugünkü tarih usûllerini tam olarak bilmesi, uygulayabilmesi, yani tam manasıyla Avrupaî bir eğitime, Avrupaî bir zihniyete sahip olması ve hayatını bu çalışmaya vakfetmesi gerekmektedir.

Eski müelliflerimizin tamamını "*dalkavuk*" saymak da doğru bir düşünce değildir. Şehnâmeciler, vakanüvisler, hâdiseleri padişahların arzuları doğrultusunda yazmak zorundaydılar. Fakat onların haricinde birçok kişi vardır ki, devlet idaresi, devlet adamları, hatta doğrudan **[125]** doğruya hükümdar hakkında en şiddetli tenkitlerden çekinmemişlerdir. Bu tür ilim adamlarına örnek olarak, Lütfü Paşa ile Ali'yi zikredebiliriz. Ali, *Künhü'l-Ahbâr*'ında Fatih Sultan Mehmet'i Alâiyye Beyi Kılıç Arslan'a karşı yaptığı muameleden dolayı kınamaktan çekinmediği gibi, Üçüncü Murat'ı da tenkitten korkmamıştır.

Celal Nuri Bey'in tavsiyesine uyarak kütüphaneleri yakmadan önce, onlarda ne gibi kitaplar olduğunu ve onların nelerden bahsettiğini araştıralım. **[126]**

MÜESSESELERİN TARİHİ VE DEVLET ADAMLARI[30]

Mehmet Emin

Toplumun genel kurumlarının başında bulunacak devlet adamlarında aranacak birtakım özellikler vardır. Bence bunların en önemlisi geçmişe ait tecrübelerden faydalanmasını bilmektir. Her birey geleceğe doğru yürürken birtakım imkânlar karşısında bulunur. Müesseseleri idare etmekle mükellef olanlar için de takip edilecek değişik yollar olabilir. Bunlardan birini seçerken mazide yapılan tecrübeler bize rehberlik ederse hareketimizdeki kuvvet, seçtiğimiz usûl hakkındaki kanaat sağlam olur.

Hiç özel hayatımızda nasıl hareket ettiğimize dikkat ettiniz mi? Dış tesirlerden kuvvet alan eğilimlerimiz tatmin edilmek ister. Bunun için birtakım eşya ararız, onların peşinde koşarız. Eğilimlerimizi tatmin edecek eşyayı seçerken en önemli dayanağımız hafızamızdır. Biliriz ki eskiden şu veya bu madde bizi tatmin etmiştir. Şahsî tercihlerimiz için hafızanın kıymeti ne ise bir müesseseyi idare edenler için de o müessesenin tarihi odur. Herhangi bir tedbir alacak olan devlet adamı karşısında birtakım imkânlar görür. Bunlardan birini tercih ederken kendisi için en önemli hareket noktası şu olmalıdır: Bu müessesenin başında bulunanlar ne gibi şartlar altında

[30] "Müesseselerin Tarihi ve Devlet Adamları", *Hayat*, cilt: I, sayı: 17, 24 Mart 1927, Ankara, sayfa: 341-342.

başarılı oldular? Ne tür tedbirleri başarısızlığa uğradı ve bunların sebepleri nedir? Bunlar üzerinde düşünmemiş olan bir iş adamının hareketi tesadüfe bağlıdır. Belki muvaffak olur, belki sarf edeceği emek tamamen boşa gider. Hâlbuki devlet adamının zamanı ve sarf ettiği kuvvet; toplumun, devletin malıdır. Onun hiçbir surette ziyana uğramaması ve muhakkak bir ürün vermesi gerekir. Şahsî hayatımızda birçok tereddütler geçirebilir, zamanımızı israf edebiliriz. Fakat günün belirli zamanını cemiyet ve devlet işine ayırmayı taahhüt etmiş olanlar harcadıkları emek ve zaman sonuç vermezse bir nevi "su-i istimal" olur. Onun için müesseselerin başında bulunanlar tesadüfe kendilerini terk edemezler. Onlar hareketlerini, hesaba, tecrübeye dayandırmaya mecburdurlar. Mazideki tecrübeler ise müesseselerin tarihinde bulunur.

Mesela eğitim sistemimizde genişleme ihtiyacı hissediyoruz. İlk tahsil ile umumî terbiyeyi almış olanlar yüksek tahsil görmeyeceklerse onları sanata hazırlayacak müesseselere ihtiyacımız vardır. Biliyoruz ki, ancak bu sayede memleketin ticaret, sanat, ziraat hayatı göreneğe esir olmaktan kurtulur, ancak bu sayede birtakım vatandaşlar daha faydalı olabilirler. Bugün şiddetle duyduğumuz bu ihtiyacı, dünkü maarif adamları da duymuştu. Yer yer sanayi, ticaret, ziraat okulları açıldı. Bir aralık bütün beş senelik idadîler böyle mesleğe yöneltilmek istenildi. Bütün bu tedbirlerden sonra yine de durumdan memnun değiliz. Çünkü bu yolda daha önce verilen kararların bir kısmı hiç uygulanmadı. Açılan okulların bir kısmı da arzu edilen neticeyi vermedi.

Bu durum da şimdiye kadar takip edilen yöntemi bırakmak gerektiğine kuşku bırakır mı? Fakat yeni bir yol seçerken neye dayanacağız? Şüphe yok ki bu hususta en güvenilir dayanak bu müesseselerin tarihinden alacağımız derslerdir. Şimdiye kadar takip olunan ve netice vermeyen usûlün neden başarı sağlamadığını araştırıp, mazideki şartları değiştirebildiğimiz zaman, yeni ve doğru bir yol bulmuş oluruz.

İşte bunun içindir ki her memlekette müesseselerin tarihine ve her devirde verdiği semerenin tespitine önem veriyorlar. Her memlekette müesseselerin mazisine ait vesikaları derhal bulabilirsiniz. Bu eserlerden hangi devirlerde ve ne şartlar altında bunların ortaya çıktığını anlayabilirsiniz.

Maalesef bizde müesseselerin tarihini, onların nasıl oluştuğunu ve ne neticeler verdiğini gösterir vesikaları bulmak çoğunlukla mümkün **[341]** değildir. Bunun için mazideki tecrübeler çok zaman programlarımıza rehberlik edemiyor, tedbirlerimiz şahsî görüş ve algılarımızın esiri oluyor. Bilhassa maarif gibi en önemli tecrübeye dayanması gereken işlerde kurumların tarihini, geçirdiği devirleri, onu idare edenlerin ne türden hizmetler ettiklerini tespit etmeye mecburuz. Bu sayede hem gelecekte vereceğimiz kararlarda daha isabet olabilir, hem de bu tarihler ahlak için bir kuvvet kaynağı teşkil eder. Daha önce muvaffak olanların faaliyetleri, planlarımız için emniyet ve kudret kaynağıdır, onların yanlış uygulamaları da bizi düştükleri hatadan koruyacak emniyet tertibatıdır. **[342]**

TARİH KARŞISINDA AYDIN[31]

Mustafa Şekib

On dokuzuncu asırda önemli bir gelişme gösterdiği için ilerlemeye başlayan tarih, asrımızda da gelişmeye devam ediyor ve duracağa asla benzemiyor; hatta bazen o kadar taşıyor ki her şeyin üzerine çıkabiliyor. Nitekim bugün edebiyat fakültelerinin çoğu, umumî bir onay ile sessizce tarih fakültelerine dönüşmüş gibidirler. Eski isimlerini ancak geleneğe saygı adına koruyorlar. Buralarda artık tarihten başka bir şey yapılmıyor. Tarih incelemeleri neredeyse mahşeri andıran bir kalabalığa yaklaşmak üzeredir. Bu taşkınlık o haldedir ki âdeta tarihî bakış açınız yoksa hiçbir şey hakkında fikir yürütmeye veya çıkarımda bulunmaya hakkınız yok gibidir. Tarihî bakış açısının tahakkümü işte bugün bu seviyeye kadar ulaşmıştır. Aşırılığın bu derecesi tam bir eleştiriyi hak ediyor demektir. İnkâr edilemez ki tarih, zamanımızda çok genişlik ve derinlik kazandı. Önceleri pek yüzeysel bildiğimiz milletlere kuvvetli ışıklar saldı ve bir tarih öncesi tesis etti. Tarihin kaydetmemiş olduğu en ilkel insanların toprak altında kalmış iskeletleri ve el işleri çıkarılmaya başlandı, bu sayede en eski toplulukları tanımak imkânı doğdu. Önceleri birkaç seçkin millete ait olarak görülen tarih, bu-

[31] "Tarih Karşısında Münevver", *Hayat*, cilt: I, sayı: 5, 30 Kanun-i Evvel 1926, Ankara, sayfa: 6-8 (cilt sayfa: 86-88). [Latin harfleri dolayısıyla yapılmış bir mülakat neticesinde oluşan yanlış anlamaya karşı Türk Ocağında verilen konferanstır].

gün gelmiş geçmiş bütün insanlığa yayıldı. Geleneksel çalışma konusunu genişleterek yalnız bir sınıf veya zümre ile ilgilenmeyip, medeniyetlerin bütün unsurlarını derinlemesine incelemeye başladı. Yüz sene önce herhangi bir milletin tarihi hakkında yazılmış bulunan şeyler bugün gülünç efsaneler oldu. Arkeoloji, kitabelerin okunması ve tenkit yöntemindeki gelişmeler, tarihe yeni bir hayat ve güzellik getirdi.

Tarihe bu gelişme ve doğru yöntemi kazandıran birçok sebep vardır. On sekizinci asrın son yarısında Herculaneum ve Pompei gibi iki şehrin toprak altından çıkarılması geçmişin hakiki varlığıyla kitaplardaki varlığı arasındaki farkı derin heyecanlar vererek ispat etti. Bu dakikadan itibaren daha çok hayal gücü ve akıl yürütmeye dayanan tarih yerine, tamamen *şey*'e yani geçmişin yerin alt ve üstünde bıraktığı izler ve eserlere dayanan tarihin önem ve kıymeti arttı. Bu dilsiz ve uyuklayan eserleri uyandırmak ve onlara tarihî önemini belirlemek tarihin başlıca görevi oldu. İşte yeni tarihin gözünü açan ilk ışık, son asırda eğitimin genelleşmesi ve bu sayede her türlü uzmanlık alanlarında aydınların çoğalması geçmişi her vadide kurcalayıp uyandıracak işçiler yetiştirdi. Diğer taraftan fen bilimlerinin gelişimi ve yöntemlerinin etkinlik ve başarısı tarihçilere önemli bir örnek oldu. Artık onlar da tarihî *şey*'lerin gerçekliklerine benzer yöntemlerle ulaşmak isteyeceklerdi. Bütün bunlara ek olarak düşünen her insanı geçmişin çekmemesi mümkün değildir. En basit bir düşünce eylemi dahi kendimizin bir başlangıç değil, bir netice olduğumuzu anlamaya yeterlidir. Hiç şüphe yok ki, millet, vatan, medeniyet, hep geçmişte oluşturulmuş ve bize kadar gelmişlerdi. O halde bu geçmişe karşı derin bir merak duymamak mümkün değildir. Bizden önce kimler yaşadı, neler yaptılar, nasıl yaşadılar, bize hangi yönlerden benzer veya benzemezler? Bütün bu sorular elbette bizim merak duygumuzu artıracak ve cevap bulma ihtiyacımız ile atalarımızın kökenlerine kadar çıkmak isteyeceğiz. Bu merak yalnız bizde değil en eski atalarımızda da ortaya çıkmış ve zamanlarına göre tarihçiler yetiştirmişlerdir. Nereden geliyoruz, biz neyiz, sorularına verebilecek cevabın

yeni tarih ile hazırlanabileceğine artık kimsenin şüphesi yok. Ve yine şüphe yok ki, yerin altında ve üstünde o yok olan geçmişin bunca eserlerini meydana çıkartmak ve dile getirmek için sarsılmaz bir emek, dayanılmaz bir zorluk, devamlı bir dikkat, geniş bir feraset, zengin bir hakikat sevgisi gibi değerli birtakım özellikler ister. Yalnız kabul etmeliyiz ki, bu tarz çalışmadan çok daha sıkıntılı olmakla beraber özellikle daha üretici faaliyetler de vardır. Sanat, felsefe, ilmî ve teknik keşif ve icatların gerektirdiği deha ve ihtiyaç duyduğu sıkıntılı üretici zihin dünyasının kıymeti de bambaşkadır. Tarihçi, yumurtasını sükûn içinde verdiği için doğurmanın acılarını bilmez ve bu sebepten doğum acıları ona tuhaf ve çoğu kez gelip geçici bir karın ağrısı gibi gelir. Tarihçinin, üretici faaliyetler karşısındaki bu doğal ve zaruri hissi bilindikten sonra artık ona doğurmayı beğendirmek ve kabul ettirmek azaplı bir tekliftir. Ondan istenecek şey; geçmişe dair bize mümkün olduğu kadar gerçek ve güvenilir tarihî gerçeklikler vermek olması gerekirken, tarih hayranları bugün o kadar çoğalmıştır ki, haberleri olmadan bir esnaf loncası zihniyeti gösteriyorlar. Kütüphaneler dolusu kalın ve çok sayıda cildin arkasına sığınarak kendilerine yaptıkları kalenin korkutucu azametinden o kadar emindirler ki, onlara göre insanlığın yol gösterici ve dünyanın ışığı hep bu kitaplardadır. İşte her aydını "*bakalım*" demeğe mecbur bırakacak aşırı bir iddia!

Tekrar edelim: Tarihin faydası çoktur. Ne olduğumuzu bize izah edecek unsurları ancak o verebilir. Tarih olmadıkça hepimiz sırlardan ibaret kalırız. O bizi kendimize tanıtıyor ve bu suretle zekâmızın geçmişi anlamasına ve bugüne ulaşmasına dair meraklarımızı gideriyor.

Efsaneleri yıkıyor, bizi roman dünyasından gerçek dünyaya taşımaya çalışıyor. Sonsuz ve evrensel sandığımız şeylerin geçici ve yerel durumlar olduğunu gösteriyor. Başka kurumlara, başka örf ve âdetlere, başka yaşayışlara, başka düşüncelere sahip kavimler olduğunu ve başkalıklarına rağmen bunların pekâlâ uyumlu toplumlar teşkil ve medeniyetler kurduklarını gösteriyor. Böylece bizi, kendimizi merkeze koymaktan ve her şeyi ken-

dimizde zannetmekten kurtararak cidden güzel bir eğitmen oluyor. Yalnız bu dersi ve bu eğitmenliği biz seyahatle ve gezginler vasıtasıyla bugünkü dünyadan da belki daha canlı ve etkili bir şekilde alabiliriz. Nitekim Anglosakson ırkı son gelişmesini tarihten çok tüccarlarının seyahatleri sayesinde elde etti. Hatta orta çağı kapatan ve uyanış devrini açan neden; geçmişi incelemekten daha çok Doğu'ya seyahat ve ilişki **[6, cilt sayfa: 86]** kurmak olmuştur. Emin olunuz ki tarihe çok önem atfeden milletler diğerlerine nispetle en az seyahat edenlerdir.

Tarihin kendine has asıl hizmeti; geçmişe ait olan özlem ve beklentileri en güzel bir şekilde karşılıyor olmasıdır. Bilindiği üzere geçmiş, sadece bir hatıra olmak itibariyle insana platonik bir sevgi aşılar. Bu sevginin sıkıntısı bütün romantiklerde görülmüştür. O romantikler ki geçmişin tatlı özlemiyle çevrelerini, ölen ve yaratan hayatı görmez olmuşlardır. Hâlbuki yeni tarih geçmişi bütün eksik ve meziyetleriyle, olanca sefalet ve debdebeleriyle göstermeye gayret ettiği için mazinin sıkıntı ve eziyetlerinden kurtulmuş saf bir hayat olmadığını ortaya çıkarmış ve bu sayede ruhları, maziye özlem hastalığından kurtararak şimdiye sarılmak eğilimini kuvvetlendirmiştir.

Hâlbuki *tarihperestler*in şuursuz meyillerinin, tarihi şimdinin sınırsız bir payesine çıkartmak olduğu anlaşılıyor ve ortaya hangi sorun çıkarsa önce tarih ile halledilmek isteniyor. Tarih bu imtiyaza gerçekte sahip olsaydı kesinlikle onun ilk tasdikçisi bizim gibi düşünenler olacak ve o bitmez tükenmez eziyetten kurtularak onu sonsuza kadar kutsayacaklardır.

Fakat ne çare ki tenkit zihniyeti insana bu rahatlığı ve kabullenmişliği bir türlü bağışlamamaktadır. Hakikaten gerek kendimizin ve gerek başkalarının tecrübeleri bizi birçok hatalardan koruyor. Bununla beraber bunlar bize maalesef yeterli gelmiyor. İçimizde kim var ki kalan ömrünü geçmiş ömrünün kalıplarına dökerek yaşamayı düşünsün? Bunu ne bir fert ne de bir millet yapabilir. Sadece geçmişe göre idare edilmeye her şeyden önce yaratılışımız uygun değildir. Bizler sadece koruyucu değil, aynı zamanda

yapıcı ve işleyici kuvvetleriz. Dedelerimizin uğraşıp da başarılı olamadıkları birçok sorunlar olabilir. Buna rağmen aynı sorunlarla biz ve çocuklarımız da uğraşacaktır. Böyle yapmasak her nesilde tazelenen kuvvet ve kudretler nereye harcanacaktır? Millet, vasiye muhtaç bir çocuk mudur ki kendisini idare edecek emirleri hep geçmişte beklesin? Böyle olsa idi "gelişme" ve "medeniyet" uğraşısının bir manası kalır mıydı? Her nesil bir kısım ananelere vâris olurken birkaç anane de kendisi oluşturur. Mümkün olan yaşayışların tamamı mazide değildir ki geleceğe de örnek olsunlar, tarihte geri dönüş olmadığı gibi beklemek de yoktur. Buna ek olarak tarihî tecrübe, bilimsel sonuçların düzeyinde de değildir. Örneğin Güneş Sistemi hep aynı kanun yani sabit hareketler dâhilinde devam etmekte iken, toplum yapısı sürekli olarak bir değişim içindedirler. Her ne kadar Sosyoloji denilen ilim bu sistemlerin bağlı olduğu kanunları keşfetmeği hedef ediniyorsa da henüz bu kanunun ne olabileceği hakkında tespit edilmiş hiçbir fikrimiz yoktur. Hayata dair tecrübelerimiz, milletlerin durum ve şartlara bağlı olarak değiştiğini ve bir zamandaki tecrübelerimizin diğer bir zamanda tamamen geçerli olmadığını gösteriyor. Çünkü bilimsel, teknolojik ve tercihsel nedenlerin toplum yapılarına daima yeni etkilerle müdahale ettikleri görülüyor. Bu sebepten tarihî tecrübenin mutlak surette itaat edilecek bir üstünlüğü kalmıyor. Ondan ancak o da çağdaş tarihe ait olmak üzere bazı direktifler alabiliriz. Yaşayan nesiller bunları zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenleyebilirler. O bize sadece niçin böyle olduğumuzu gösterebilir. Bu "niçin"i bilmek şüphesiz ilgiyi çekecek bir şeydir; fakat yalnız bu kadar. Her nesil kendi kendine şu soruyu sormaya daima mecburdur: "*Nasıl böyle olduğumuzu anladık; fakat bir de yeni ihtiyaçlar ve yeni engeller karşısında nasıl hareket edeceğiz, bunlara karşı ne yapacağız?*" İşte bu sorunun cevabını artık tarih veremez ve bizim ne yapmamız gerektiğini ve ne olabileceğimizi söyleyemez. Bu sorunun cevabını bugünkü irfan ve bugünkü hayat ve kudretlerimizden alabiliriz. İş bu noktaya geldikten sonra maziden boş yere akıl danışmakla vakit kaybedeceğimize bu kıymetli zamanı şimdinin ve geleceğin ihtiyaçlarına sarf etmeyi öğrenelim. Son Türk inkılâbı, İslâm

medeniyetinden Batı medeniyetine geçmek için birçok asırdan beri süregelen teşebbüslerin bir şaheseri oldu. Neslimize nasip olan bu zafer tamamlanmak için bizden ve evlatlarımızdan büyük gayretler istiyor. Bunun için de geleceği hazırlamak üzere bugünü derinden incelemeye muhtacız. Son inkılâp, bu ruh ve zihniyetle hareket etmeseydi halimiz ne olurdu? Tarihin fetvalarına kalsaydık acaba hiçbir şeye dokunabilir miydik? Tarihin "nakilci" bakış açısı yanında bir de felsefenin anlayıcı "sentezci" bakış açısı vardır. Felsefenin yalnız soyut düşünceler üzerine kurulduğunu zannedenler felsefeyi gerçek çehresi ile görmeyenlerdir. Hiçbir cins ve gerçek felsefe soyut düşünceye dayanmamıştır. Her dönemin seçkin felsefesi devrinin tarihî ve ilmî mütalaalarına dayanarak çıkarımlarını yapmıştır. Türklük son zamanlarda Ziya Gökalp Bey gibi seçkin bir sentezci ve büyük Gazi gibi berrak ve ilahî bir deha yetiştirmeseydi tarihin direktifleri bugün ve gelecek için bize ne verebilirdi?

Özellikle tarihî övünme kadar milletlerin sıhhatine zararlı olan bir şey yoktur. Böyle bir övünme millî canlılığı uyandırmak şöyle dursun bilakis kötürümlüğe davet eder. Tarih, bir tür sosyal mirastır. Milletler her nesilde buna mirasçı olmakla beraber her nesil de zamanın çevre, ihtiyaç ve yetişmesi ile hem kendini hem de geçmişini yeniden yoğurarak kendi mirasını bırakır. Bugünkü tereddütsüz ve imanlı milliyetçiliğimiz, millî bünyeye yabancı ve onun tarafından kabul edilmeyen her şeyi er geç bünyesinden kovacaktır. Dinî bir etki ile kabul ettiğimiz Arap harfleri ümmetçilik bünye ve ideali içinde yaşadığımız devirler için meşru ve zaruri olabilirdi. Nitekim bu devirde Türk yasası da olan Fıkıh ve daha sonra Mecelle tanzim edilmişti. Yine bu tesirledir ki sultana bir de halifelik kazandırılmıştı. Bunlar da Arap harfleri gibi mazimizde asırlarca yaşamış müesseseler oldukları halde bugün mevcut değildirler. Millî hayata hiçbir yararları kalmadığı gibi, asırlık tekrarlanan tecrübelerle sabit olan sultanlığa "*hakanlık*" payesi vererek ölüyü diriltmek isteyenler de hep tarihten ilham alıyorlardı. Şüphe yok ki, her değişim, her inkılâp zor ve hatta korkutucudur. Fakat ondan

çok daha korkunç olan şey bizim boğaz yapımıza, bizim okuyuşumuza, bizim telaffuz ve bizim gramer zevkimize asla uymayan bir alfabenin Türkçemizde ortaya çıkardığı uyumsuzluk ve tesis ettiği kapitülasyonlardır. İşte asıl dert buradadır. Okuma ve yazma kolaylıkları meselesinin özü olmaktan çok uzaktırlar.

Şimdi o bilinen kötü anlamaya gelelim: Bundan bir buçuk ay önce yine bu kürsüde, *milliyetçilik mefhumunun tahlili*ne dair yaptığım bir sohbette bu anlayışın *temsil kanunu* ile özetlenebileceğini söyleyen ve aynı zamanda asrımızın en büyük filozoflarının eserlerini Türkçenin kudret ve kabiliyetini göstermek aşkıyla tercüme eden bir adam nasıl olur da bir buçuk ay içerisinde tamamen değişebilir? Nitekim buna tek bir gazete çevresindeki birkaç yazıcıdan başka inanan olmadı. Çok acemi bir muhabirin fikirlerimi anlamayarak benim de hayretimi çekecek tuhaf bir mülâkat yayınlaması ve benim onun yeterliliğine güvenerek aldığı notları kontrol etmemiş olmam ciddi ve hayırlı bir yaklaşımı faciaya çevirdi. Bunu hemen okuyunca şiddetle protesto edecek ve çok haklı olarak *Akşam* gazetesinden şikâyet edecektim. Bu esnada birkaç gazeteci arkadaşım, "*Bunun bir muhabir hatası olduğunu bizim anladığımız gibi okuyucular da anlayacaklardır. Muhabir, lisana güvensizliğe dair eklediği o cümleyi yalanlayacak bir yazıyı kendisi yazsın. Mesele bu şekilde aydınlanır, şiddetli bir tekzip ve şikâyet yazarsanız hem genç muhabire yazık olur, hem de gazeteye ağır gelir*" dediler. Ben de arkadaşlarımın gazetecilik ruhu hakkındaki uzmanlıklarına güvenerek yalnız kıymetli meslektaşım Necmeddin Sâdık Bey'e sözlü olarak şikayette bulunmakla yetindim ve aynı zamanda Fuâd Bey ve diğer aziz arkadaşlarıma gerçeği anlattım. Mülakattan birkaç gece önce yine aynı arkadaşlarımla çağdaş eserlerin tercümelerindeki zorluklardan bahsediyorduk. Bu toplantıda *Akşam* gazetesinin muhabiri de aramızda bulunuyordu. Ben, bu zorlukların bazen gerçekten de güç yetirilemez olduğunu, fakat kendi hesabıma asla ümitsiz olmadığımı ve bu türden değişim ve uyanış devirlerinde her milletin lisan hususunda aynı zorluklara maruz kaldığını ve nitekim Almanların da bu sıkıntı-

ları geçirdiklerini ve fakat bu durum iyi düşünenleri asla ümitsiz etmediğini nitekim bir müddet sonra Alman lisanının hayret verici bir şekilde geliştiğini ve bürokratların özendiği Fransızca'ya nispetle Alman lisanının bugün kavram zenginliği itibariyle **[7, cilt sayfa:87]** Fransız âlimlerini özendirecek bir hale geldiğini ve bu büyük değişimin en önemli nedeninin milliyetçilik algısı olduğunu ve bizim de aynı mutluluğa muhakkak ereceğimizi söylemiştim. İşte genç muhabir bu fikirlerimizi daha sonra benden aldığı mülakatla malumunuz olan tuhaf şekle sokmuştur. Genç muhabirin bu tuhaflığı kasten yaptığına asla ihtimal vermiyorum. Yalnız bu gibi meselelerde muhabirlik edecek bir seviyede olmadığı anlaşılıyor. Benim bütün kabahatim *Akşam* gazetesine olan sevgim ve bunun etkisiyle gönderdiği muhabire güvenmek olmuştur. Hatta "*artık ahşap şehir yaşamıyor, yanıyor*" tarzında söylediğim bir sözü, "*ahşap evlerimizi yakıyoruz*" şeklinde ifade etmesi fazla açıklamaya ihtiyaç bırakmaz zannediyorum.

İşte meselenin hakikati bundan ibarettir. Bu noktada Celal Sâhir Beyefendinin gösterdiği fazla telaşa karşılık Hüsnü Hamîd ve Fuâd Beyefendilerin bir ilim adamına yakışacak basiret ve sakinliği seçmeleri gençlere ilmî terbiyenin fazileti hakkında güzel bir ders niteliğindedir. Tesadüfün doğurduğu bu acı yanlış anlama birçok güzel ve manevî bir meyve vermiştir.

Bu uzun bahsedişimden diğer bir amacım meseleyi asabiyet ve şantaj tehlikesinden kurtararak özgür bir düşünce sahasına sokmaktır. Latin harfleri hakkında *Akşam* gazetesine birkaç ay önce verdiğim mülakatta "*Bu davanın bayraktarı olmak iddiasında olmayıp ancak demokrat Türkiye'nin hür bir ferdi sıfatıyla harfler hakkında düşünce ve duygularımı söyleyebileceğimi bilhassa tekrar etmiştim*". Bugün de aynı karardayım. Kendi hesabıma Türk lisanının bugün kendi ruh ve ihtiyacına uygun bir alfabesi olmadığına ve bu meseleyi er geç Türklük dünyasının halletmek zorunda kalacağına inanıyorum. Bir yerde bütün bir milletin ortaklaşa halledebileceği bir meseleyi bir adamdan beklemek ve bunda ısrar etmek bir *tecahülü arif*ten başka bir şey olmasa gerek. Millî hayatın temsil kanunu, görüyoruz ki siyaset, hukuk,

din, ahlak, iktisat, mimarî ve diğer sahalardaki hükmünü her gün artırıyor. Elbette bir gün aynı kanun, milliyetçilik hayatıyla birlikte doğan ve millî ruhun temelini teşkil eden alfabe meselesini de halledecektir. Bunu yapmadıkça Arap ve Fars dillerinin lisanımızda oluşturduğu yabancılık ve kapitülasyonlardan kurtulmayacak ve aynı zamanda en gelişmiş olan İstanbul lehçesi bütün Türkler arasında aynı surette konuşma ve yazıda ortak bir lisan olmayacaktır. Geçenlerde Fransız Meclisi mebuslarından yerel şiveyle söz almak isteyen bir mebusun engellendiğini gazetelerimiz yazdılar. Türk boğaz yapısının asla telaffuz etmediği (zel, dad, zı, ayn, ha, hı) harfleri alfabemizde durdukça ve bu hususta lisanımıza uygun bir değişiklik yapılmadıkça Türkçemizin türdeş ve bağımsız bir lisan olamayacağı düşüncesindeyim. Bu fikrim için beni korkutmak isteyenler düşünce hayatına haberleri olmadan paydos borusu çaldıklarının galiba farkında değildirler. Düşününüz ki saygın bir müderrisin yazdığı tarihî bir makaleyi bizzat kendisi, kesin ilmî bir gerçeklik olduğunu iddia etmeyerek "*kanaatime göre*" dediği halde bunu "*ilmin hükmü*" nidasıyla ortaya atmak veya bir Türk alfabesi taraftarlığını bir küfür derecesine çıkartmak sunî bir gayret değilse muhakkak hastalıklı bir heyecandır.

Aslında bütün ilimler gibi tarihin gayesi de gerçeği ortaya çıkarmak olduğu için her aydın ona itibar etmektedir. Fakat pratikte o, çok kere *yönlendirmeci* olmuştur. Bir de tarihte herkes istediğini görebilir. Tarafsızlığı meslek edindiğini söyleyen en ağır başlı tarihçiler bile çok kere sözlerini tutmuş değillerdir. İncelediği zaman ve şahsiyetlerin ya koruyucusu ya da düşmanı olmaktan kurtulmuş tarihçilere ben rastlamadım. Şüphe yok ki tarihî hakikat vardır ve buna vesikalardan yöntemine uygun bir şekilde faydalanmak suretiyle ulaşılır. Yalnız bu şekilde ulaşılan tarihî gerçek dahi çoğu zaman vesikalara göre bir gerçek olup, asıl tarihî gerçeklik değildir. Tarih, bize ancak tarihî gerçekleri vesikalara göre nasıl tasavvur edebileceğimizi öğretir. Hâlbuki bu tasavvur hiçbir zaman asıl tarihî hakikatin kendisi değildir.

İşte bunun içindir ki bir aydın, tarihe mutlak bir hakikat diye dayanamaz ve onu tek gereklilik, tek düşünce eğitmeni ve tek yol gösterici olarak kabul edemez. Bugün artık bütün *Dâru'l-Fünûnlar*'da geçmişin tespitleri ile bugünün incelemelerine dayanan araştırmalar yapacak Sosyoloji kürsüleri kurulmuştur. Bu gibi meseleler hakkında yeni bir bakış açısı sunmak artık bu düşünürlerin görevidir. Tarihin, maziye ait mümkün olduğunca doğru bilgiler toplayıp, yeni bir düşünce ileri sürmesi ancak Sosyoloji'nin esaslarına uymakla mümkün olduğundan aksi bir yetkinliği kalmamıştır. Sosyoloji ilminin hedefi toplumsal hareketlerin kanunlarını bulmak olduğu halde henüz bu seviyeye ulaşmadığı için pratikte çaresiz yaklaşık olarak birtakım toplumsal hareket kaideleri tespit edebileceği bir düşünce veya felsefe sistemi olmakta yani daha çok akla, sağlam duygu ve oluşlara yönelmektedir.

Sonuç itibariyle içtimaî meseleler hakkında bugün hiçbir ilim dalı tam manasıyla ispat edilmiş ve kesin bir karar verme yeterliliğinde olduğunu iddia edemez. Böyle olsa idi ne demokrasiye, ne millet meclislerine ne de içtimaî meselelerde münakaşa ve mücadeleye hacet kalırdı. Bir köprü yapmak için nasıl doğrudan doğruya mühendise müracaat ediliyorsa içtimaî meseleleri de tamamen toplum mühendislerine havale ederdik. Ne üzücüdür ki gerçek bu şekilde değildir. İçtimaî meseleler daha çok zamanlar belki de ebediyen elbirliği ve dehaların ışıklarıyla halledilecektir. **[8, cilt sayfa: 88]**

AYDIN KARŞISINDA TARİH[32]

Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Şekib Bey'in "*Tarih Karşısında Münevver*"ini ilk olarak ocakta dinlemiştim. İkinci defa yine büyük bir zevkle *Hayat* sahifelerinde okudum. Felsefeci arkadaşımın *Tarih* ve hatta *Sosyoloji* hakkındaki bakış açıları, bir taraftan lüzumundan çok fazla *şüphe* ve *tereddüt*lerle dolu, diğer taraftan da mesela "*Tarih*"in mahiyeti ve gayesi hakkında –bugünkü tarihçilerin ancak hayretle karşılayacakları– birtakım isnatlarla doludur. "*Tarihin fetvalarına kalsaydık, acaba hiçbir şeye dokunabilir miydik?*" sualini ortaya atan Şekib Bey, anlaşılıyor ki "*Tarih*"i "*mazinin hiçbir müessesesine el sürdürmemek isteyen*" mürteci bir "*fetva emini*" şeklinde tasavvur etmektedir. Eğer böyle ise, makalesinin başında, nasıl oluyor da tarihin büyük ehemmiyetini "*ne olduğumuzu bize izah edecek unsurları ancak tarihten alabileceğimizi*" söylüyor? Eğer böyle ise, mürteci, ananeperest bir fetva emininden kendilerini öğrenmek zilletine Batı milletleri halen nasıl tahammül ediyorlar? İşte bunun gibi birtakım soruların cevabını "*Tarih Karşısında Münevver*" vermiyor. Ancak makalenin neredeyse tamamına hâkim olan ruh "tarih"e karşı açık bir güvensizlikten ibarettir. Aslına bakılırsa onu bir "*irtica kaynağı*" olarak kabul ettikten sonra, hakkında bu kadar "*hüsnü nazar*" beslemek dahi fazla bir nezaket olu-

---

32 "Münevver Karşısında Tarih", *Hayat*, cilt: I, sayı: 7, 13 Kanun-i Sani 1927, Ankara, sayfa: 2-3 (cilt sayfa: 122-123).

yor. Yalnız, felsefeci arkadaşıma şu konuda garanti vermek isterim ki, "tarih" hiçbir zaman "falcı" ve "fetvacı" bir mürteci, bir ananeperest değildir. Tarihe dayanarak "mürteci" veya "muhafazakâr" içerikli nazariyeler kuran bazı siyasetçi tarihçiler varsa, hiç tarihçi olmadığı halde, mürteci içerikli siyaset sistemleri kuran filozoflar da bol miktarda vardır. Hâlbuki yine tarihçiler arasında en müfrit inkılâpçı nazariyeler kuranlara da sık sık rastlanabilir.

Tarih on dokuzuncu asır boyunca cidden akıllara hayret verecek bir gelişme göstermiştir. "Müsbet ilimler"in yöntemlerinden fevkalâde faydalanarak, kendisinin muhtelif kısımları hakkında en sağlam ve ayrıntılı usûller ve ince araştırma ve inceleme şekilleri ortaya koyan *Tarih*, Etnograf ve istatistikle birlikte, dünkü ve bugünkü insan toplumlarını tanımak için sahip olduğumuz başlıca vasıtadır. Ancak o incelemelerin gelişimi sayesinde sosyal ilimler tesis edebilecektir. On dokuzuncu asırda tarihin gelişimine sebebiyet veren diğer bir önemli neden de milliyetçilik akımlarının bu asır esnasındaki destekleyici ehemmiyeti olmuştur. *Pancermanizm* ve *Panislavizm*, Cermen ve Slav tarihçilerine çok borçludur. İşte bu gibi muhtelif nedenlerin tesiri altında on dokuzuncu asırda büyük bir gelişmeye mazhar olan *Tarih* artık ilmî bir mahiyet almış ve eski *naklî* şeklinden kurtularak *anlayıcı* ve *sentezci* bir hale gelmiştir. Tarihi yalnız *naklî* mahiyette gösterip anlayıcılık ve sentezci özelliklerini felsefeye tahsis etmekle Şekib Bey, bugünkü tarihe karşı büyük bir haksızlık yapmıştır.

Bugünkü karşılığı ile *Tarih incelemeleri* ancak medenî, serbest, mutaassıp ve gelenekçi görüşlerden kurtulmuş çevrelerde yapılabilir ve ancak müsbet ilimlerin usûlleriyle donanmış, inceleme ve sentez özelliklere tamamıyla sahip çağdaş beyinler bunu yapabilmek yetisine mâlik olurlar. Bu bakış açısından, şu son inkılâp senelerine gelinceye kadar memleketimizde serbest tarih incelemeleri yapmak imkânsızdı diyebiliriz. Din tarihi hakkında incelemelerde bulunan bir âlim düşününüz ki, herhangi bir dini "*belirli bir toplumun sosyal ürünü olarak*" göstermesin ve onu mutlaka gökten

inmiş kabul etmeye mecbur olsun. İşte bizim eski ceza kanunumuz böyle serbest, ilmî bir hareket tarzını maddeten cezalandırıyor ve *dinî tahakküm* serbest tefekküre imkân bırakmıyordu. Böyle bir memlekette yüzlerce *vakanüvis* yetişebilir; fakat tek bir *tarihçi* yetişemez. Eski müesseselerin kılına hata getirmeyi cinayet sayan ve maziden kalan her şeye kutsiyet atfeden **[2, cilt sayfa: 122]** bu "*vakanüvis zihniyeti*" bugünkü tarihçilerin yaklaşımlarından ne kadar farklıdır! Vakanüvis zihniyete göre tarihî hâdiseler *teolojik* sebeplerle izah olunur; *dinî görüş* vakanüvisin bütün kimliğine hâkimdir. Hâlbuki bugünkü tarihçi için, tarihî hâdise, fizikî dünya için doğal hâdise ne ise ondan farklı bir şey değildir. Eski zihniyete göre tarih tekerrürden ibarettir; binaenaleyh onlar yıkılan bir müessesenin tekrar kurulabileceğine inanırlar; hâlbuki bugünkü tarihe göre tarihte tekerrür değil *süreklilik* vardır. Binaenaleyh birtakım eski sebepler ve şartların yarattığı müesseseler o sebeplerin yok olması ile ortadan kalkar ve yerlerine yeni şartlara göre yeni müesseseler gelir; bunların yerine eski yıkılmış müesseseleri yeniden kurabilmek, sosyal kanunlara muhalif ve binaenaleyh insanlığın kudretinin dışında olan bir şeydir. Tamamıyla "sübjektif" ve "tekâmülcü" olan bu kabul, mürtecilerin ve muhafazakârların dayanakları mıdır? Yoksa onun en müthiş aleyhtarı mı?

Bir memlekette, bugünkü manasıyla *Tarih* incelemelerinin ilerlemesi için, onun her yönüyle özgür ve bağımsız olması ve ilmî seviyesinin yükselmesi zorunludur demiştik. Aslında ancak Avrupa medeniyet çevresine giren milletlerin tarihî incelemeler yapmaya kabiliyetli olduklarını görüyoruz; onlar arasında da umumî ilim seviyesi yükselen milletler ön safta gelebiliyorlar. Mesela *Çinliler* binlerce seneden beri binlerce vakanüvis yetiştirmiş, *vakâyinâmeler* vücuda getirmiş bir millettir. Hâlbuki bugün Çin tarihi hakkında ilmî yöntemlerle incelemelerde bulunabilecek olanlar Avrupalı bilim adamlarıdır. Aynı şekilde Japonlar, fen bilimlerinde, tıp ve mühendislik gibi uygulamalı ilimlerde değerli ve uluslararası şöhrete sahip bilginler, mucitler yetiştirebildikleri halde Avrupalılar tarafından tanınmış ancak

birkaç sınırlı tarihçi ve filolog yetiştirebildiler. Profesör Barthold, önemli bir makalesinde Avrupa medeniyeti çevresine yeni yeni giren eski kültürlere sahip milletlerin, fen ve maddî ilimlerde büyük bilim adamları ve pratik sahalarda kâşifler ve mucitler yetiştirebildikleri halde, bugünkü manasıyla *tarihçi* yetiştirmekte fevkalâde sıkıntılar çektiklerinden bahsetmektedir. Sırplar, Romanyalılar, Bulgarlar, Yunanlılar gibi medeniyet bakımından geri kalmış Balkan milletlerinin tarihini bile bu milletlere mensup âlimlerden ziyade büyük Avrupa milletlerinin bilim adamları ortaya koymuşlardır. Mamafih Balkanlıların bu sahada bizden oldukça ilerlediklerini ve bu hususta çok çalıştıklarını ve çalışmakta olduklarını da kaydedelim.

Bu açıklamalara göre Şekib Bey'in, "*tarihin tahakkümü*"nden bahsetmesi, hele memleketimiz için çok büyük bir haksızlık olur. Yeryüzünde geçmişine bizim kadar kayıtsız hiçbir millet yoktur ve işte tam manasıyla "*Tarih*"in memleketimizde gelişmemesidir ki, bir taraftan geçmişe ait her şeyde kutsiyet gören vakanüvis zihniyetinde mürtecileri, diğer taraftan da geçmişini hor görme hastalığına yakalanmış züppeleri yetiştiriyor. Dünyanın en ileri ve en gelişmiş milletleri, tarih eğitimini millî terbiye hususunda en büyük bir araç olarak kullanırlar; bizim istibdat devrimizde ise hakiki tarih eğitimi mekteplerimizden kovulmuş, çocuklara padişahların isimlerinden ve başarılarından başka bir şey öğretilmez olmuştu. Bugün bütün gayretlere, bütün hüsnü niyetlere rağmen, eğitim sistemimizde eski "*vakanüvis zihniyeti*"nden kurtulabildiğimizi iddia edemeyiz. Çünkü ondan kurtulabilmek, asırlardan beri gelen basmakalıp padişah hikâyeleri yerine milletin hakiki tarihini ikame edebilmek için "*yeni tarih*" telakkisinin memlekette yerleşmesi gereklidir. Senelerden beri bu vakanüvis zihniyetle aralıksız çarpışmış bir adamım; Osmanlı kelimesi yerine "*Türk*" adını ikame etmek, millî tarihimizin 699/1299'dan başlamadığını anlatmak, yeni tarih telakki ve yöntemlerini çevremizde yerleştirmek hususunda –geçen seneki "*Arma*" meselesine kadar– uğradığım saldırılar halen aklımdadır. Bunlara bakınca, bizde henüz "*tarihin tahakkümü*"nden bahsetmek haksızlık olur. Başka

memleketlere gelince, onlarda tarihin tahakkümü son derece doğaldır. Hâdiselerin incelenmesinde "tekâmülcü" bakış açısı kuvvetlendikten sonra tarihin önemi elbette artacaktı. Bugün Fransa gibi hukuk ve iktisat sahalarında tarihî bakış açısının feyzinden uzun müddet mahrum kalmış bir memlekette bile, hukuk ve iktisat tarihleri araştırmaları için yeni yeni cemiyetler, dergiler vücuda getirildiğini görüyoruz. Mamafih bunu tarihin bir tahakkümü olarak değil, tarihin layık olduğu konumu alması şeklinde yorumlamak sanırım daha doğru olur.

Şekib Bey'in Latin harfleri hakkındaki düşüncelerini burada konu edecek değilim. "*Alfabenin millî ruhun temelini teşkil ettiği*" iddiası gibi tamamıyla soyut iddialar ve "*Alfabemizde Türk boğaz yapısının asla telaffuz etmediği harflerin mevcudiyeti*" düşüncesi gibi –boğazlardan harf değil, sadece "ses" çıktığı cihetle– filoloji noktasından sakat mülahazaları tamamen sessiz geçeceğim. Yalnız *Tarih* değil hatta bugünkü *Sosyoloji* de "*içtimaî meseleler hakkında bugün hiçbir ilim dalı tam manasıyla ispat edilmiş ve kesin bir karar verme yeterliliğinde olduğunu*" asla iddia etmemişlerdir; bilhassa *Tarih*in "*maziyi sebepleri ve neticeleriyle kaydetmek ve belirlemekten*" başka hiçbir hedefi yoktur. Lakin ne yapalım ki, ilim ve uzmanlığa dayanan yirminci asır cemiyetleri ve özellikle demokrasiler, içtimaî meselelerde tarihin ve içtimaî ilimlerin görüşünü almadan bir iş görmüyorlar. Her mesele başta tarihin ve sosyal ilimlerin –bugünkü gelişim derecelerine göre az veyahut çok– ışıklarıyla aydınlandıktan sonradır ki, Şekib Bey'in bahsettiği "*el birliği*" ve "*deha ışıkları*"na sıra geliyor. "Toplumsal iş bölümü" derecesinin yükselmesiyle sivrilen yirminci asır, medenî cemiyetlerin eski cemiyetlerden farkı ve "demokrasi"nin hakiki manası işte burada; yani istisnasız her alanda *ilim* ve *uzmanlığa* verilen kıymettedir. **[3, cilt sayfa: 123]**

YİNE TARİH KARŞISINDA[33]

Mustafa Şekib

Çağdaş ilim ve eleştirinin kökeni eski Yunan düşüncesiyle başlar. Bundan önceki düşünce hayatını mitoloji temsil eder. Mitoloji, evrensel bir rüyayı andırır. Efsanelerin unsurları, fikirler, anlamlardan daha çok hayallerin imgeleridir. Zihin bu faaliyet devresinde idaresiz bir düşünce yapısına sahiptir. Burada tartışma ve eleştiriye imkân yoktur. Çünkü beşeriyet henüz bir çocuk gibi masallar isteyen ve bunlarla avunan bir çağdadır. Bu devirde mazi ile bugün, anane ile akıl ve hayat, tarih ile felsefenin çarpışmaları bilinmezdir. İçlerinde bulundukları ailenin örf ve âdetleriyle yaşayan ve bunlar hakkında asla şüphe ve tereddüt duymayan çocuklar gibi yaşayan bu devri ilk defa eski Yunan düşüncesi kapayarak beşeriyete geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde düşünme çığırını açmış ve iki bin beş yüz seneden beri bu anane orta çağın görünürde durağanlığına rağmen devam etmiştir. Çünkü insanlığın tecrübeleri göstermiştir ki ilahlar koruma görevlerinde yanılmışlar, kabile ve aşiret düşüncesi alçak ve zalim olmuş, küçük şehirlerde kıskanç bir dar kafalılık içinde kendi kendilerini mahvetmişlerdir. İşte bu tecrübelerin elim derslerinin ilk tepkisi Sokrat, Eflatun ve Aristolarda tecelli ederek bunlara; *"ilahtan korkmamak: ölüm bir duygu yanılma-*

[33] "Yine Tarih Karşısında", *Hayat*, cilt: I, sayı: 11, 10 Şubat 1927, Ankara, sayfa: 3-4, cilt sayfa: 203-204.

sından başka bir şey değildir. Bütün korkup ürktüğümüz şeylere tahammül edilebilir ve yenilebilir" düşüncesini telkin etmiştir. Zaman ve çevresinin pratikteki ihtiyaçlarını aşan bu düşünce tarzından eski, faydalanmamış ise de beşeriyetin gözü mutlak surette açılmış ve yine ilk defa olarak yaşayan insanların ve bunların yapmakta oldukları çaba ve faaliyetlerin yalnız ananede aranması ihtiyacı hissedilmiştir. Şu hâlde geçmiş ile bugünün, tarihperestlik ile hakikat arayışçılığının ilk parıltıları yeni bir şey olmayıp tam yirmi beş asırlıktır. Binaenaleyh benim tarihperestliğe karşı açmaya mecbur olduğum mücadelenin şaşılacak hiçbir noktası yoktur. Aziz dostum Fuâd Bey, eğer harf meselesinin tartışmasında Nâmık Kemal'in bir makalesine, harflerimizin dokuz asrına ve başlangıçta bir medeniyet sahibi olmadığımız gerçeğine sığınarak sözde ilmî bir bağlılıkla muzaffer olduğuna kani olmasa ve bu oldukça baştan savma savunma en ağır başlı bir gazetemizde "*ilmin hükmü*" suretiyle karşılanmasa idi "*Tarih Karşısında Münevver*" de yazılmayacaktı. Aslında ortada henüz dişlenmiş bir tarihperestlik olmadığını ben de biliyorum. Fakat yangının saçağı sarmasını mı beklemek gerekir? Bundan böyle tarihe karşı ilişkimizi açık bir surette belirlemek mecburiyetindeyiz. Bu ihtiyaç bilhassa inkılâp devirlerinde en çok hissedilen olduğu için mesele ortaya çıkmakta doğal olarak gecikmemiştir. Aydınların düşüncesi, geçmiş ile bugün, anane ile şuur ve düşünce arasında daima bir rakkas gibi sallanır. Bu sallanmanın en üst düzey tezahürleri toplumların en galeyanlı dönemlerini teşkil eden inkılâp zamanlarında görünür. O haldeki toplum, âdeta iki istikamete ayrılmış ve birbirlerini imha etmeye kadar varabilecek bir inançla imtihan meydanına atılmıştır. Sükûn devirlerinin kapalı, zayıf, şüpheci sallanmalarına karşılık inkılâplarda açık, sağlam ve kesin bir yön seçilmiştir. Sallanmak, ne şekilde olursa olsun baş döndürmek, sersemletmekten başka bir netice vermez. Bu itibarla her inkılâp, sallantı ve sersemliği tekmeleyip, şuurlu bir gaye, refah ve dönem getirmeci bir faaliyete sarılmaktır. Bu da tarihi sadece bir "*nakil*" veya "*kronoloji*" halinde kabul ile kalmayıp onu yeni bir nakil ve yeni bir sentez halinde yorumlamakla olur. Sadece gözlemci ve nakleden konumunda kalmak vakanüvisler veya sırf

tarih hazırlayıcılarının yetinebileceği bir şey olabilirse de devamlı olarak gelişmek ve ilerlemek veya hürriyet ve kurtuluşa kavuşmak isteyen toplumların alametleri olmaktan çok uzak değildir.

Bütün akıl ve şuuru geçmişe vermek, yaşayan bugünün hakkına tecavüz etmek ve faaliyetini kısırlaştırmaktır. Bunun aksini yapmak da şuurumuzu hafızadan mahrum ederek kendimizi boşluğa bırakmaktır. Ben geçen makalemde ne bunu ne de onu savunmadığım gibi tarihin kendi başına ortaya çıkarak, "*mürteci*" veya "*inkılâpçı*" lügati ilân ettiğini de söylemedim. Tarih, ruh ve mana veren daima insanların kendi ihtiyaç ve kendi idealleridir. Bu iki sebep ona yönelip irtibat kurmadıkça onun kendi kendine bir şey söylediği yoktur. Nitekim beşeriyetin şuurlu bütün dönemlerinde, şimdi hakkında geçmişin değil, bilakis geçmiş hakkında şimdinin hüküm verdiklerini görüyoruz. Mesela Skolastik devir için geçmiş müşrik, cahil ve kutsiyetsiz iken uyanış dönemi onda hayat ve güzellik arzularının bir doyumunu, on sekizinci asrın aydınlanma devri de açıklık ve faydanın bir kaynağını buldu. Bu gerçek örnekler gösteriyor ki bugün ve gelecek his ve idrak ediliyorsa geçmiş de ona göre görünüyor. Şimdi ve geleceğin yeni bir harekete temel olacak surette his ve idrak edilmesinde rehberlik artık tarih ve ananeden ziyade yeni ve hür bir düşünceye yönelmektir.

Tarih, acaba nereye gidiyor ve ne yapmak istiyor? Bir zaruret veya bir kör dövüşü müdür yoksa bizim bütün ümit ve iştiyaklarımızın kendiliğinden gerçekleşmesi midir?

Ben öyle zannediyorum ki idealin bu endişeleri olmadıkça tarih incelemeleri bugünkü ulaştığı seviyeye varamaz ve bu kadar insan kendilerini ona vakfetmezlerdi. **[3, c.s: 203]** Ortada felsefenin tarih veya tarihin felsefe yerine kaim olması iddiası olmadığı gibi birinin diğerine efendilik taslaması gereği de yoktur. Yeter ki birbirlerinden yeri geldiğinde ve gerektiğinde etkilenmesini bilsinler. Hiç şüphe yok ki, geniş malzemeler hazırlamak için tarihe, bazı zamanlarda daha fazla çalışmak gerekmektedir. Felsefe de ancak ilimlerin bu geniş alt yapısı ile yükselecektir. Felsefenin tahakkümüne

maruz bir tarih bodur kalmağa mahkûm olacağı gibi, bunun aksi de tarihi bir "*evrak-ı perişan*" halinde bırakır. Ben ne ona ne de buna taraftarım. Felsefenin görevi; metodik bir şüphe ile daima en genel şekliyle insanlığın eğilimlerinin istikametini araştırmaktır. Aslında hiçbir devrin, hiçbir memleketin adamı olmayacak ne bir tarihçi ne de bir filozof insanlık henüz yaşamamıştır. Bunun için şimdiye kadar gelmiş filozof ve tarihçilerden hiçbiri hakkında megaloman bir iddiam yoktur. Yalnız beşeriyetin her türlü ümitsizliğine rağmen daha kuvvetli ve daha yüksek bir ümit ile bütün felaketlerden kalkınıp yükseleceğine ve gittikçe genişleyen bir birlik ile zaman ve mekâna hâkim olmak arzusundan geri durmayacağına inanıyorum. Yine eminim ki yüksek ümit ve fikirleri olmayanlara tarihî vesikalar hiçbir şeyi öğretemez. Sistemli bir düşünce yapısı olmadığı sürece, sağlam araştırmaları idare edecek bir rehber de yoktur. Bu durumda en büyük bir keşif ile karşılaşılsa dahi yine de anlamsızdır. İşte felsefenin hizmeti asıl buradadır. Felsefe, insanlığın bilgi birikimine temel birçok noktadan hizmet ettiği gibi, bu birikimi temsil ettikten sonra böyle bir sistemli yapı verebilir. Bu yapı olmadıkça bilmek var fakat anlamak yoktur. Bilmek ile anlamak arasında ayrılık olduğu insan şahsiyeti de ikiye bölünmüş demektir. Bütün kısır çekişmeler, tartışmalar da buradan doğmaktadır. İnkılâbın ruhu için bu vaziyetten daha tehlikeli bir zaaf olamaz. Bilgiçlik, anlayıcılıktan ilişkiyi kesmekle müsbet ilmin ilerlemesini engelleyeceği gibi, yeni nesillerin şahsiyetlerini de baltalar. Hâlbuki geçmiş ile gelecek arasında geçiş döneminde bulunan şahsiyetlerin çok kuvvetli olması gerekir. Bu da ancak tarih ile felsefenin sağlam bir şahsiyet ve birlik yapacak gibi kaynaştırılmasıyla olabilir. İlim ile felsefe birleşmeden birbirlerine katkı sağlayamazlar. Bu olmayınca da gençlik ne kadar tarih bilirse bilsin şimdinin yalnız eşiğine kadar gelebilir. İlerisine emin ve şahsiyetli bir adım atmağa cesaret edemez. Yaşanmış bir hayat ve gösterilmiş çabaların bir gölgesi olan tarihin bugünkü hayatımızı dolduramayacağını dikkate alarak yeni çaba ve hamlelerimizin kıymetini bilelim ve bunları beslemiş ve daha da besleyecek olan felsefeye "*soyut düşünceler*" diyerek felsefenin en sıradanına düşmeyelim. Bir mey-

venin baharda ortaya çıkması gibi, hiçbir zaman bugün, dünden çıkıp gelmez. Burada *atalet kanunu*nun –ki hareket veya sabit olan bir cisim, hareketini engelleyen ve sabitliğini sonlandıracak bir gerekçe olmadıkça daima bulunduğu halde kalır– geçerli olduğunu düşünsek bile bugünkü hareketimizin yeterli olmadığını apaçık gördüğümüz için buna yeni çaba ve fikirle müdahale etmek zorundayız. Nerede kaldı ki tarihte böyle bir kanun da olmadığı için ne duruşumuzda ne de hareketimizde mazinin gidişine güvenebiliriz. Şimdimizi ve geleceğimizi bugün hangi ruh ve manada yaşıyorsak maziyi de onun zaviyesinden göreceğiz ve asıl dayanağımız bu ruh ve mana olacaktır. Hem de tarihte bize yol gösterecek işaretler, çağrılar birçok ve değişiktir. Bunların arasından bize gerekli olanları seçip benimsemek için yeni bir ruh ve zihniyet mayasına sahip olmak lazımdır. Bu olmadıkça bütün tarih, ne kadar açıklayıcı ve ne kadar mükemmel olursa olsun, ruhlarımızı ezen bir kâbustan fazla bir şey olmaz. Tarih, ancak bu maya sayesinde süregenlikten çıkarak hayatımızla kaynaşır ve bizimle ortak bir ruh haline gelir. Bir zamanlar ilimlerin anası kabul edilen tarihin derslerinden en sağlam gerçekleri çıkardıklarını zanneden bir sürü diplomat, gazeteci ve yazarlar Japonya'nın otuz kırk sene içinde vücuda getirdiği benzersiz gelişme hamlesini görünce hepsinin ağzı açık kalmıştı. Bunların tarihten çıkardıkları hakikat, milletlerin mutlaka ağır ağır geliştikleri ve binaenaleyh Doğu milletlerinin hiçbir zaman Batı'ya yetişemeyecekleri idi. Bugün ve gelecekte olabilecek şeyler için tarihin ne kadar isabetsiz bir falcı olduğunu bundan daha güzel gösterecek bir örnek olamaz. Bunun için gerçekten de derin bilgi sahibi bir bilim adamı adayı olan Fuâd Bey kardeşimden rica edeceğim: Türk edebiyatı tarihine başarıyla başladılar, buna tam bir cesaret ve severek devam edebilirler. Yalnız bugün ve gelecekte olabilecek şeyler hakkında, şimdi olduğu gibi tarihin bir katresine değil, denizine bile sahip olsalar, kesin hükümler vermeyi bu işlerin pek meraklısı olan Gustave Le Bon ve benzeri "*tarih istikbal*"cilere bıraksalar çok bir şey kaybetmezler. 1 Şubat 1927 **[4, c.s: 204]**

MİLLİYETÇİLİK VE TARİH[34]

M. Nermi

Önemli ilim şahsiyetlerinde bile kendisini çok defa hissettiren hatalı bir telakki, milliyetçilik konusunda açık bir fikir sahibi olmak isteyenleri büyük müşküller karşısında bırakır. Bu da; milliyetçilik konusunun şimdiye kadar esaslı ve kesin bir surette tetkik edilmemiş olmasından ileri gelir. Çok defa öyle zannediliyor ki, milliyetçilik; bir milletin en karanlık ve meçhul asırlara kadar uzanan tarihi demektir. Bu tarih ne kadar tetkik edilirse, menkıbeleri ne kadar zenginleşirse bizim "milliyetçilik" telakkimiz o kadar sağlamlaşmış olur. Milliyetçiliği, tarih incelemeleri tarzında anlamak olgunun bütün mahiyetini çok yanlış bir tarzda izah etmek demektir. Hiç şüphesiz, tarih bize "milliyetçilik" konusunun tartışılmasında, ortaya çıkış şeklinin tahlilinde ehemmiyetli bir surette yardım edebilir. Fakat biz, tespitlerimizi kolaylaştıran vesikalarla, başlı başına bir mevzu teşkil eden müstakil vakaları birbirinden ayırmak mecburiyetindeyiz.

Biz çok defa, vakaları münakaşa ederken vakalara yabancı tetkik ve tahlil tarzlarının tesiri altında kalıyoruz. Avrupa'nın içtimaî ve felsefî eserlerine göz gezdirdiğimiz vakit aynı etkilere şahit oluruz. Fen bilimlerinin metotlarını felsefeye, sosyolojiye tatbike çalışanlar, muazzam eserler yazan-

---

[34] "Milliyetçilik ve Tarih", *Hayat*, cilt: I, sayı: 6, 6 Kanun-i Sânî 1927, Ankara, sayfa: 108.

lar az değildir. *Milliyetçiliğe* ait araştırmalar da bu tesirden kurtulamamıştır. Şair, bunu karanlık bir mazi, terennüm edilen bir tarih tarzında anlıyor. Tarihçi, *milliyetçilik*te süregelen bir tarihten başka bir şey görmüyor. Romantik sanatçılar, büsbütün başka bir hayattan doğan eski bir kültürden yardım istiyor, hulasa; bugünkü hayatın ehemmiyetli bir olgusu; rengini muhtelif görüşlere göre değiştiriyor. Bütün bu muhtelif görüşlerden doğan münakaşa anarşisinden kurtulmak için *milliyetçiliği* başlı başına bir "problem" tarzında kabul etmek mecburiyeti vardır. Biz kelimeden ziyade olguya ehemmiyet vermeliyiz. Kelimeler, devirlerin zihniyetini taşırlar. Eflatun'un *idealizm*den anladığı şeyle Alman idealist ekolün temsil ettiği telakki arasında ne kadar geniş farklar vardır! Orta zamanda *kültür*e verilen mana ile bugünkü *kültür* telakkisi birbirine katiyen benzemez. *Milliyetçiliği* canlı bir telakki diye kabul edersek onu mazide aramak kadar hatalı bir şey düşünülemez. Biz en muhafazakâr müesseseleri bile uzak mazilere kadar çıkaramayız. Biz, bu hususa Roma kilisesini örnek olarak gösterebiliriz. Bugünkü Roma Kilisesinde ilk Hıristiyanlıktan ne kalmıştır? Fakat Tarih, her vakit müşkül problemlerden kurtulmak için çok uygun bir vasıtadır. Karanlıklarda yürüyenler, donuk parıltılara çok büyük ehemmiyet verebilir. Hayat, tarihin görüp sezemeyeceği bir şeydir. Kalkanlı, mızraklı bir milletin tarihi, bundan, çok daha başka bir şey olan, çok başka zaruretlerden ilham alan kötü bir hayatı ihata edemez. Fakat biz, buna rağmen milliyetçiliği tarih tarzında anlayan telakkinin Avrupa milletlerinde hâkim olduğunu görüyoruz. Bu daha ziyade fırka rengini taşıyan bir milliyetçiliktir. Hiç şüphesiz bu telakkiler, tam manasıyla muhafazakâr telakkilerdir. Bir millet isterse Sezar rüyasıyla ölümsüz olsun, isterse mukaddes Roma hayali taşısın, isterse Fernando Cortés ruhu yaşatmaya çalışsın, yine de bütün bu muhafazakâr telakkinin arkasında tarihle süslenmiş, yaşayan millî iştiyaklardan başka bir şey yoktur.

Fakat biz bugün büsbütün başka bir asırda yaşıyoruz. Mazide bir devlet iştiyakı olabilen şeyler, bugün yeni vaziyetlerinin sert gölgeleri karşısın-

da nihayet tehlikeli bir rüya mahiyetinde kalmak mecburiyetindedir. Vuzuh, her halde karanlıktan iyidir. Çünkü tarihin cansız karanlığıyla süslenmiş bir *milliyetçilik* telakkisi, isterse iştiyaklarının unsurlarını hayattan alsın, bizim yaratıcı faaliyetimiz için yardımcı bir unsur telakki edilemez.

Milliyetçilik, tarihin muayyen bir devrinde kendisini hissettirmiştir. Biz, burada daha ziyade kesin bir şekil aldığı zamanları da söyleyebiliriz. Büyük Fransız İhtilali… daha önceki devirlerde milliyetçiliğin faal izlerine rastlanmaz. Ondan evvelki devirleri biz, milliyetçilik devirleri olarak kabul edemeyiz. Fakat biz, milliyetçiliği, tarihin umumî bir süregelmesi tarzında kabul ettiğimiz vakit bütün devirleri birbirinden ayıran hususiyetleri birbirine karıştırmış oluruz. Tabi böyle bir karıştırmanın neticesi de *millî kültür* probleminin tamamıyla anlaşılmaz bir şekil almasına sebebiyet verir. *Milliyetçilik* en karanlık asırlara kadar uzanan bir tarih olduktan sonra *millî kültür* de bundan başka bir şey olabilir mi? Fakat böyle bir telakki, bizim bütün hayatımızla en samimi münasebetlerini kaybetmiş demektir. Biz, böyle bir milliyetçilik telakkisine *Romantik milliyetçilik* ismini veriyoruz. Avrupa'da kendisini ilk önce muayyen şahsiyetlerde hissettiren milliyetçilik de *romantik*ti ve romantik edebiyatın bu hususta ehemmiyetli bir etkisi oldu. Ancak biz, *milliyetçilik* telakkisinin inkişafını takip ederken, sınırlı bir inkişaf devresini "vakıa" olarak kabul etmemek mecburiyetindeyiz. Tarih, bütün bir millete ait müşterek hatıralarla dolu olabilir. Fakat hatıralarla vakalar arasında çok büyük farklar vardır. İşte biz, her şeyden evvel bunu unutmamalıyız. Yaratıcı faaliyetleri tarihten değil, hayattan beklemeliyiz. **[108]**

SİYASÎ TARİHTE MİLLİYET(ÇİLİK) MESELESİ[35]

İsmail Hami

-I-

On dokuzuncu asrın en büyük tarihî özelliği, milliyetçilik hareketinin eski Avrupa haritası üzerinde olan etkisidir. Bu itibarla geçen yüz senenin diğer asırlardan farkı, tek milliyet asrı olmasıdır. O zaman Avrupa'nın hemen hemen her tarafında her gün bir isyan çıkmış, millî muharebelerinde ise nehirlerce kan akmıştı! Biz, bu müthiş kasırganın nasıl geçtiğinden oldukça habersiziz; çünkü zaman ve mekân **[137]** itibariyle kendi dilimizde incelenmedi. Bu ve bundan sonraki makaleler bu noktanın izah edilme denemesidir.

Dünyanın siyasî hayatında milliyetçilik hareketinin önemi çok yeni fakat milliyetçilik duygusu çok eskidir. Dil, gelenek-görenek, çevre ve hayatı ortak olanlar, tarihin her devrinde milliyetiyle duygusal bir bağ kurmuşlardır ve bu duygu etrafında yabancı olan her millet de vardır. Fakat yabancı ortaklık, bu şekildeki başlangıcında, hiçbir siyasî kurumun üzerine bina edilemeyeceği meçhul bir duygudur. On dokuzuncu asra kadar de-

[35] "Tarih-i Siyaside Milliyet Meselesi-I", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı: 7, 20 Safer 1335/3 Kanun-i Evvel 1332, İstanbul, sayfa: 137-138.

vam eden bu hal esnasında, Avrupa siyasî hayatını din ve hanedan bağlılığı şeklinde tamamıyla başka duygular idare ediyordu.

Milliyetçilik hareketi ise, millî duygunun siyasî fikir şeklini aldığı zaman başlamıştı, ondan sonra hükümet, ortak duygular ya da aynı siyasî hedef etrafında birleşmiş bir heyetin ortak kurumu kabul edilmiştir. Bu yeni inancın etkisiyle, devletin millete dayanarak kurulması, hükümetin aynı ırkın üyeleri tarafından oluşturulması, ülkenin aynı milletle paylaşılması arzu edildi.

Bu duyguların genel hayata tarihî nüfuzu, her ülkenin sosyal kısımları ile uygun olarak farklılık gösterir. Bu yüzden de milliyetçilik meselesi çevre itibariyle incelenmelidir. Muhtemelen bu inceleme de ilk olarak en gelişmiş yerlerde, halkın hükümete katılmasından itibaren başlar: Örneğin İngiltere'deki etkileri parlamentonun önce İspanya ve daha sonra Hollanda ve Fransa savaşlarında gücünü artırmaya çağırmasından sonra ortaya çıkmıştı. Amerika İngilizlerinde ise Avrupa hükümetine karşı isyan ile başlamıştır; Fransa'daki başlangıcı ise 1792'dir.

Milliyetçilik duygusu biraz sirayet eder: Napolyon'un seferleri bu itibarla çok büyük bir tesir icra ederek yeni duyguları neredeyse her tarafa dağıtmıştır. Bu nedenle önce Avrupa'nın batısından başlayarak zamanla merkezine ve sonunda da doğusunda yayıldı. Mutlak idarelere karşı isyan ile ortaya çıkan bu Napolyon hatıraları aynı zamanda batının en uzak bir ülkesinde İspanyolların aynı zorbaya isyanıyla tamamlanmış oldu. Bu yüzdendir ki, bugün her ülkede bulunan en eski siyasî parti milliyetçi partilerdir.

Bütün milliyetçi hareketlerin tek bir ortak noktası vardır: Her millete kendini idare etme hakkı tanıyan bu esasın anlaşılması çok kolaysa da *millet* tabirinin anlaşılması çok güçtür! Her millet aynı kelimeye başka bir mana vermektedir ve bu manalar da millî menfaatleriyle uygun olmaktadır. Bu farklılık ise, söz konusu akıma en büyük engel olmuştur. Almanya'da

milliyet temelinin ırk olduğu, Rusya'nın Panslavist kesimlerinde dil ve dil yakınlığı, Fransa, İsviçre ve Amerika'da ise halkın genel arzusu ileri sürülmektedir. Bazı yerlerde de Macaristan gibi, toprak birliği temel alınmak isteniyor! Fakat bu tezlerin hiçbiri itiraza uğramaktan kurtulamamıştır. Örneğin ırk temelli tanımlamada nesep ilmi âlimleri, toprak birliğine coğrafyacılar, genel arzu tezine bazı tarihçiler itiraz etmişlerdir. İtiraz edenler her yerde bir karışma olduğundan her milletin melez olduğunu, her memleketin diğerleriyle birleşik olduğunu ve genel arzuların değişebilirliğini söylemektedirler. Bu sebeple milliyetin tam manasıyla karşılığı henüz bulunamamıştır. **[138]**

-II-[36]

Tıpkı elektrik gibi, milliyetin de halen tarif edilemediği bir önceki makalede izah edilmişti. Bu bilinmezlik, akımın başarısına en büyük engel olmuştur: Çünkü hemen hemen her milletin başka türlü olan millî tezleri biraz uygulanmış gibi olduğundan, on dokuzuncu asrın sonunda hükümetler milliyet endişesinden çok başka kabullere yönelmişler ve bunun neticesinde de Avrupa'nın büyük bir kısmında devletlerin gerçek anlamda kuruluşları millî taleplerle birçok yerde ters düşmüştü. İnsanüstü siyasî bir kudret bulunsa da bir haritacının kâğıt boyaması gibi Avrupa'nın siyasî sınırlarını milliyet esasına uygun olarak değiştirebilecek olsa, yukarıda zikredilen tezlerin hangisini esas alacağı konusunda şüphe ve hatta acziyet içerisine düşer! Her milletin arzusu başka olduğundan ortada açık bir genel inanç yok demektir. İşte yüz senelik bir siyasî kıyametten sonra on dokuzuncu asır, hem birçok değişiklikler ile hem de hiçbir milleti tam manasıyla memnun etmeyerek son bulmuş ve bu hale ancak milliyetin zikredilen kapalılığı neden olmuştu. O dönemde Avrupa ülkeleri, milliyet itibariyle

---

[36] "Tarih-i Siyaside Milliyet Meselesi-II", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı: 8, 27 Safer 1335/10 Kanun-i Evvel 1332, İstanbul, sayfa: 147-178.

farklı gelişmişlik derecelerine sahiptiler. Bunların toplamını her sınıfın en açık karakterine dayanarak üç kısma ayırabiliriz:

1. Konumuz itibariyle en gelişmiş memleketler, Avrupa'nın batı ve kuzeyindedirler. Bunun da bir coğrafî sebebi vardır ki o da; söz konusu bölgede tabiat bir diğerinden ayrı bölgeler vücuda getirmiş ve bunlar doğal sınır olarak her biri bir devletin çerçevesi olmuştur. Böylece oralardaki eski idareler, bu şekilde asilleri farklılaşan tebaasını bir milliyet halinde birleştirmek zamanını kazanmışlardır. Bu özelliğin doğurduğu devletlerden İngiltere, İskoçya devletini temsil ve İrlanda'ya da hükmederek teşekkül etmişti. Kastalia (İspanya) hükümeti de Portekiz ve Katalanya hariç olmak üzere bütün İberya yarımadasını temsil etmeyi başarmıştır. Farklı dil ve geleneklerden oluşan Fransa ise ancak 1790 itibariyle bugünkü haline ulaşabilmiştir. İki İskandinavya yarımadasında bulunan üç millet olan Danimarka, İsveç ve Norveçliler de coğrafyanın bir doğumu kabul edilmelidir. Avrupa'nın milliyet kaosundan önce teşkilatını tamamlayan bu devletlere, Birleşik Devletler ile İsviçre'yi de ekleyebiliriz.

2. Avrupa'nın merkezinde yer alan devletler ise ikinci bir zümre oluşturmaktadır: Almanya ve İtalya. Birçok küçük devletçiklere bölünmüş olan bu büyük milletler, birbirinden âdeta setlerle ayrılmış parçalarla perişanlıklarını hissediyorlardı. Bu sebeple onlardaki milliyet duygusu, Türkiye'nin teşkilinde olduğu gibi **[147]** birleşmek şeklinde tezahür etmişti. İtalyanlarda, bundan ayrı olarak yabancı hâkimiyetinden kurtulmak arzusu da vardı.

3. Üçüncü zümre: Doğu Avrupa milletlerinden oluşmaktadır. Bunlar o zaman kadar bizimle Avusturya ve Rusya arasında bölüşülmüştü. Haritaları, hükümetlerden yapılmış bir mozaik gibidir! Bu milletlerin bazıları birer idarî geçmişe de sahiptiler. Mesela Lehlerle Litvanyalılar, Polonya-Litvanya çifte devletini teşkil etmişlerdi. Çekler de Bohemya Krallığını düşünüyorlardı; bir kısmında ise sadece mutlak bir muhtariyet geçmişi vardı. Yabancı bir hükümdara sadece ismen bağlı olan bu türe Finlandiya örnek olabilir. Ukrayna'daki küçük Ruslar da Lehlerden ayrılıp çarlara tabi olan

Kazakların teşkilatlanması devrinde yarı bağımsızlık içindeydiler. Bizim memleketin halkı ise Osmanlı siyasî adaleti içerisinde yetişmişti.

Milliyet itibariyle en geri kalmış milletler de üç kısma ayrılır:

1. On beşinci asırdan beri bize bağlı olan Atalan ve Makedonya halkıyla Sırplar ve Karadağlılar,

2. Avusturya veya Venedik bölgesine mirasçı olan millet veya millet parçaları. Aşağı Slavlarla, Dalmaçya'nın Hırvatları gibi,

3. Macaristan'ın yukarı Slavlarıyla Sırplar ve Transilvanya idarecisine tabi Ulahlar. Avrupa'dan üç yüz sene önce Asya'da da bir millî birlik oluşmuştu. Osmanlı Devleti bu tarihî akımın bir neticesidir. Asya'nın Akdeniz ve Karadeniz bölgesindeki bu Türk birliğinden Kırım'la Kafkasya'nın ayrılması doğal sınırların mevcut olmaması veya dayanıksızlıkları olabilir. Anadolu'daki küçük Türk devletlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlanması millî tarihimizin en büyük bölümlerinden biridir. I. Selim'in takip ettiği İslâm siyaseti için başka bir dili resmî dil olarak kabul etme teşebbüsünden sonra başlayan milliyetçi tepki ise Osmanlı dilini vücuda getirmiştir.

Konumuz dâhilinde olmamakla beraber, bu da birçok noktalardan Avrupa'daki milliyetçilik hareketi ile kıyaslanabilir. **[148]**

-III-[37]

On dokuzuncu asrın sonunda milliyetçilik hareketinin neticesi üç şekilde tezahür etti: Bölünme, birleşme ve kurtarılma.

1. Bölünme ile üç küçük millet üç küçük devlete dönüşmüştür. Bunlardan **[165]** münhat ülkeler krallığı 1814'te yapılmış bir yapay hükümet konumunda iken Belçika'nın bağımsızlığı ile ortadan kalktı. Aynı tarihte aynı yapaylıkla birleşmiş olan İsveç'le Norveç birliği de zamanla ve herhangi bir

---

[37] "Tarih-i Siyaside Milliyet Meselesi-III", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı: 9, 5 Rebîu'l-Evvel 1335/17 Kanun-u Evvel 1332, İstanbul, sayfa: 165-167.

isyan olmaksızın çözüldü. Çünkü Norveçlilere 1791 Fransız Anayasası'ndan alınmış bir yasa, yabancı bir hükümdara idare etme hakkını veriyordu. Nemse Devleti de şahsî birleşme ile birleşmiş iki hükümet yahut önceki haliyle bir çifte devlet olmuştu. Bu yüzden bugün bir Norveç veya bir Macar meselesi yoktur.

2. Birleşme yoluyla da birtakım küçük devletler, askerî güç sahibi iki milletle birleşerek birer büyük devlet olmuştu. Almanya ve İtalya böyle teşekkül etmiştir. Bugünkü Birleşik Almanya Devleti, eskiden bazıları bizim Aksaray mahallesi kadar birtakım devletçiklere bölünmüşken bir taraftan genişleyerek ve diğer yönlerden de ortak bir saltanat arazisi (tere d'empire) elde ederek Prusya'nın etrafında teşekkül etmişti. İtalyan hükümetleri de Sardunya Krallığına iltihak ederek İtalya Devletini vücuda getirmişlerdi.

3. Kurtarılma ismiyle anılabilecek üçüncü netice de Osmanlı arazisinde ortaya çıktı: Geçen asrın Balkan haritasındaki değişimler, milliyetçilikten daha çok Rusların eseridir. İki aşamada sona eren Yunan bağımsızlığı, farklı safhalardan geçen Romanya hükümeti ve son olarak Karadağ-Sırbistan isimleriyle icat olunmuş Rusya minyatürü iki komik millet, on dokuzuncu asrın evlâdı değil evlatlıklarıdır. Böyle olmakla beraber bunların hepsinde halen birer millî ümit vardır. Fakat bu kısımdan örneğin Romanya, Rusya'dan da Besarabya'yı isteseydi, davasına biraz da haklılık katmış olurdu.

Bu üç netice, Avrupa'nın siyasî teşkilat ve tarihi ile kıyaslanacak olursa milliyetçilik hareketinin zannedildiği ve duyurulduğu kadar evrensel, sağlam, doğal ve umumî olmadığı kolayca anlaşılır: Aksini iddia etmek, tarihin kalbinden bütün köklü duyguları, bütün çatışan ihtirasları çıkarmak demektir! Bir de millî olan her hareket ve rekabet dâhil edilerek hesaplanmak şartıyla, başarı ile sonuçlanan, mutlaka özel şartlardan doğan bir istisnadır: Milliyetçilik akımı daha çok kuvvetli bir devletin himayesi olan yerlerde bir netice verebilmiştir: İtalya'da, Almanya'da bir açıdan Macaristan'da ve Balkanlar'da hep bu esasın neticeleri ortaya çıkmıştır. Böyle ol-

makla beraber, hepsinde de halen noksanlıklar vardır! Milliyetçilik cereyanı, Avusturya'da ulusal imtiyazlar şeklinde tecelli etti. Fakat Rusya'da, hiçbir millet hiçbir yaşam hakkı elde edemediğinden, hezimete uğramadı ise de sonuçsuz kaldı: Orada ancak devletin mağlubiyetleri anayasayı düzeltmeyle esareti azaltır!

Başka bir bakış açısından da milliyetçilik akımı, Almanya istisna olmak kaydıyla, hemen her yerde ve doğrudan doğruya ya da ortaklık veya katılım usûlüyle mutlaka bir yabancı silahı sayesinde başarılı olmuştur: Örneğin Belçika'da Fransız, İtalya'da yine Fransız, Balkanlarda ise Rus müdahaleleri olmasa idi, bilmem bugün haritada bir Belçika, bir İtalya bir Sırbistan ve bir Karadağ bulabilir miydik ve bulsak da kim bilir ne vaziyette bulurduk?

Bu da ispat eder ki, bugün hükümetlerin teşkilâtında, milliyet nazariyesinden daha çok öncelikle yabancı menfaatleri, ikinci olarak da bu yabancı kuvveti uygulama etki etmektedir. Bu yüzden, şimdiye kadar milliyetçilik mesela konumuzla **[166]** hiçbir münasebeti olmayan "*açık kapı siyaseti*" veya iktisat siyasetindeki "*himaye usûlü*" gibi bir isimden ibaret kaldı; faraza Sırbistan'ın teşekkülünü yalnız milliyetçiliğe atfetmek, tarihi çok az anlamaktır. Milliyet esasının bilinmediği zamanlarda da hükümetler yine teşekkül etmişti! Devlet olacak bir millet, bağımsızlığının gerekçesinin ismi ne olursa olsun, zemini, zamanı ve konumu bulunca esaretten muhakkak kurtulur.

Hatta maslahatın gücü meselesi, bazı yerlerde milliyet için milliyetçilik nazariyesini çiğnetmiştir! Bu suretle buralar, on dokuzuncu asırdan daha eski zamanlara doğru geri kalmışlığa mahkûm olmuş demekti; binaenaleyh Avrupa'da milliyetçilik kuvvetinin siyaset dünyasında çok kullanımı bir laftan ibaret kalmıştır. **[167]**

-IV-[38]

1870'den beri, Norveç'le Balkanlar'dan başka her yerde milliyetçilik cereyanı kesintiye uğradı, artık devletlerle milletlerin haritaları da idare şekilleri gibi sabit kaldı, bu sükûnet ise bir tesadüf sonucu değildir. Çünkü hükümetler, silahların, savaş araçlarının ve genel güvenlik kuvvetlerinin gelişimi sayesinde her türlü ihtilali bastırabilecek bir güç seviyesine çıkmışlardı, siyasî de olsa millî de olsa her hareket bu kanuna tabiydi. Bundan dolayı gelişmiş yerlerde bugün artık 1848 ihtilaline benzer bir isyan olmaz; bugünkü ihtilalciler kılıçtan ziyade kalem kullanmak mecburiyetindedirler, çünkü tek başarı vasıtaları kanunî zeminden hareket etmektir. İhtilalciler **[181]** çoğunlukla milliyetçilerden tatlı söz ve güler yüzle, muhtariyet istiyorlar; binaenaleyh bugün milliyetçiliğin gayesi, bağımsızlık ile devlete dönüşmek eski şeklinden, muhtariyet ve millî imtiyazlar elde etme iddia ve başvurusuna inmiştir! Yirminci asrın siyasetine emperyalizmin istilası bu neticenin ortaya çıkmasında çok etkili oldu.

Bugün Avrupa'nın her tarafında birçok milliyet sorunu vardır. Bunları tarihî karakterlerine göre üç kısma ayırabiliriz:

1. Çar'a tabi ve düşman dört millet: Lehler, Finler, Litvanyalılar ve Ukraynalılar yahut küçük Ruslar.

2. Haritadan mahrum Makedonya milletçikleri.

3. İrlanda ve Katalonya.

Bunların hepsi, kırk altı senedir sadece muhtariyet istiyorlar. Topraktan mahrum olan Museviler bu silsilenin dördüncü kısmını teşkil edemez. İtalya'daki irredenta İtalyanları da onlar gibidir; çünkü gayeleri kapalıdır. Özetle toplam on beş milletle on üç memleket eder. Bunların birtakım ortak

---

[38] "Tarih-i Siyaside Milliyet Meselesi-IV", *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuası*, yıl: 1, cilt: I, sayı: 10, 12 Rebîulevvel 1335/24 Kanun-u Evvel 1332, İstanbul, sayfa: 181-182.

şartları vardır: Öncelikle yabancı hâkimiyeti istememek, ikinci olarak hükümetlerle hâkim olan milletin devlet erkânından şikâyet etmek. Tabi ki kötü idareden değil, yabancı yönetimden şikâyettir. Ve özellikle bağımsızlık elde etseler bile daha mükemmel bir idareye sahip olmaları şüphelidir. Hatta bu noktayı kabul eden bir Lombardiyalı "*Memleketimizi iyi idare etsinler değil, hiç idare etmesinler*" demiştir! Devlet ricâli düşmanlığına ise lortlarla İrlandalıların karşılıklı durumları örnek olabilir.

Takdir edilir ki, bu kadar millî hedefin bu şekilde boşa çıkması sadece silah ve güvenlik güçlerinin gelişimine ait bir durum değildir. İkinci sebep ise, her hâkim milletin meşrutiyetle idare edilmesidir. Bu, Avrupa'nın küçük milletlerini büsbütün mağlup etti, çünkü çoğunlukla, azınlığın millî hisleri birbirleriyle çatışmıştı! Örneğin Duma'nın temsiliyet bakımından ne derecede olursa olsun, mutlaka her kararını Lehlerle, Finlilerin aleyhinde vermiştir!

Bugün bu manevî emniyete karşı, aynı vasıta ile karşılık vermekten başka bir çare kalmamıştır. Bu sebeple asrımız milliyet meselesinde "*kanunî mücadele*" devrini açtı: Artık hemen hemen her milliyetçilik meselesi bir çoğunluk meselesidir. Yabancı silahı da eskisi kadar verimli olmaz; çünkü her büyük devlet, bir uluslararası meclise üyedir ve her meclis de milletler arasında dengeyi korumakla sorumludur. Bu yüzden artık milliyetçilerin elinde manevî vasıtalardan başka bir şey kalmamıştır. Bu da milletin bekasına, fakat bağımsız olmamasına neden olur, yani doğal olarak dolaşa dolaşa yerini bulmuş demektir! Bugün bağımsızlık meselesi, bir coğrafya birliği meselesidir; devlet başka milliyet başkadır. Bu sebeple milliyetin güveneceği ancak milletlerarası hukuktur. İhtilal içinden çıkmış birçok fikir gibi, her milletin bir devlet kurması şeklindeki tuhaf inanç da işte bu tesirlerin altında yıkıldı.

Bir de "*Büyük Millet*" hurafesi vardı: Fakat bu da Latinlikle, Slavlığın, "arı ırk" efsanesinin akıbetine uğramasıyla ehemmiyetten düşmüştür. On dokuzuncu asırdan biraz önce, Amerika İngilizlerinin büyük Britanya İngi-

lizlerinden ayrılması, ayrı coğrafyalarda yaşayan aynı milletin kısımlarının zamanla birbirlerinden ayrılarak, sonunda tamamen bağımsızlıklarına örnek olmuştur. Sadece milliyet nazariyesini kabul edip de coğrafya esasını reddetmek oldukça tuhaf olur. Bir millet, doğal halinden ne kadar büyük olursa, o kadar ayrışmaya mahkûm olmuş demektir. **[182]**

KİTAP TANITMA

TÜRK TARİHİ[39]

Necib Âsım

Doktor Rıza Nur, Türk Tarihi, Matbaa-i Âmire, cilt: I, 367 s.

Bundan yaklaşık otuz yıl önce ben de bu isimle bir cilt kitap yayınlamıştım. O zamana kadar Arap imlasıyla yazılıp duran milletimizin adını "Türk" şeklinde yazdığım için bazı dostlar bana "vâvlı Türk" lakabını vermişlerdi. Ben o kitabı, milletimin bir tarih sahibi olduğunu, tarihî bir millet olması hasebiyle yaşamaya hakkı olduğunu, düşmanlara değil bize, Türklere anlatmak için yazmış ve yayınlamıştım. Çünkü İstanbul'un burnu dibinde bir *Ayestefanos Anlaşması* imzalandığına şahit olmuş, sözde Türk dostu olmaları nedeniyle bana da dostluk gösteren birtakım müsteşrikler gönderdikleri mektuplarında Türk'ün artık yaşama kabiliyeti kalmadığını, hele Avrupa'da dikiş tutturmak imkânının bulunmadığını temcit pilavı gibi tekrarlayıp duruyorlar, yüreğime neşterler sokuyorlardı.

Benim o dönemde yazmayı düşündüğüm tarih öyle olmayacaktı. Orada kullanılan dil daha sade olacak, halka hitap edecekti. Oysa buna o zaman imkân yoktu. Çünkü Türk neslinden olan Abdülhamid bile kendi nes-

[39] Kitap Tanıtma: "Türk Tarihi", *Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 3, Teşrin-i Sâni-Mart 1340, sayı: 4-5, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340-1924, sayfa: 239-246.

linden bahsedilmesini istemiyor, milliyet fikrinden ürküyordu. Hatta tahta cülusunun yirmi beşinci yılında kendi açtırdığı Dâru'l-Fünûn'da Mösyö Wamberi Türklere dair bir konferans vermek istemiş "*Milliyetten bahsedilmesini uygun görmüyorum*" cevabını almıştı.

İşte bu sebeplere ek olarak, bir de Türk'ü hakir gören o vaktin bilgiç beylerine hitap etmek gerekliliği vardı. Türk tarihi o zaman Maarif Nezaretinde teftiş ve muayene heyetinde bulunan Abdurrahman Şeref Efendi tarafından "*Bu kitap Bâb-ı Âli caddesindeki kitapçılar için değil, sahaflar çarşısı için yazılmıştır*" diye takdir ve dolayısıyla da himayeye mazhar olmuştu.

O tarihten bugüne kadar ne inkılâplara şahit olduk; neler görmedik, en nihayet Türk **[239]** kendi benliğini anladı, hakkını bütün bütün düşmanlarına karşı silahıyla savundu. Son asırların en sağlam siyasî fikrini yıkarak, idaresini cumhuriyet esası üzerine kurdu.

İşte böylece rüştünü ispat eden millete ait bir tarih gerekliydi. Bunu da pek eski bir zamandan beri dostluğu ile övündüğüm Doktor Rıza Nur Bey Efendi tamamlamaya karar vermişlerdir.

Tamamı üç ciltten oluşacak olan bu *Türk Tarihi*'nin yayınlanan birinci cildi hakkında okuyucularıma bazı bilgiler vermek istiyorum. Bu makalemde o güzel kitaptan bazı parçalar alarak okuyucularıma güzel bir ziyafet çekeceğim. Rıza Nur Bey, böyle bir kitap yazmasının sebebini mukaddimesinde izah ederken:

"*Türklük bizde sönmez, tükenmez bir aşktır. Her sevginin üstünde bir sevgi halinde gönlümde, göğsümde yaşar. Bütün varlığımı kavrayan bu ilahî ateşin beni yakması pek tatlıdır; yaktıkça bana zevk, sevinç verir. Beni yaşatan sadece odur. Yaşayabilmesi için bir milletin her şeyden evvel kendini bilmesi lazımdır; kendini bilmek için de tarihini bilmelidir.*"

Türklüğüne böyle tapınırcasına gönlünde bir sevda taşıyan Rıza Nur Bey, aşkını, bir sevgili gibi özenip bezenerek bir kitap şeklinde halkımıza armağan etmiştir.

Rıza Nur Bey, "*Türklerin ilk yurtları Pamir Yaylasının kuzeyi olan Isık Gölü, Yedisu ve Yeşil Irmağın dirseği içinde yer alan Ordu'dur*" diye Türklüğün ilk yurdunu ifade ettikten sonra dağıldığı bölgeyi anlatmaktadır. Bu saha o kadar geniş ve bunun içinde Türklük ve Turanîlik o kadar dağınıktır ki, insan bunları okurken; "keşke atalarımız bu kadar yerlerde kılıç sallamayıp, bu kadar kan dökmeyip de daha toplu bir yerde yurt edineydiler" demekten kendini alamıyor. Aslında bu kadar geniş yerler, ideal bir Turan vatanı tanımak insanın gözünü kamaştırmaktan ziyade başını döndürmektedir. Ben de her şeyden önce bir Türk ve Türkçü olduğum için Türklüğün böyle dağınık kalmasını değil, güzel bir yerde derli toplu bulunmasını diliyorum ve mesela diyorum ki Anadolu'dan uzaklarda kalanlar hep buralara göçsün veya göçmek arzusunu duysun ve bir gün de bu emelin gerçekleştiğini görsün.

Rıza Nur Bey, "*En eski zamanlardan beri Türk çiftçileri* **[240]** *Sarısu bölgesi, Sir, Tarim, Âmû ırmakları kenarlarında ve aralarında çiftliklerini sulamak için önemli kanallar yapmışlar, hububat ekmişler, meyve ağaçları yetiştirmişlerdir. Türk köylüsü işte bu toprağa kök salmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde bu çiftçiler kadar toprağına yerleşmiş, onu sevmiş ve savunmuş bir halk yoktur.*"

Rıza Nur'un çiftçiler için söylediği bu toprak sevgisi tamamıyla Anadolu köylüsünde de vardır ve işte o sevgidir ki, Türk'ü vatanına bağlamış, sulhu sürdürmüş, düşmanlara da haddini bildirmiştir.

Rıza Nur Bey, Türklerin kökeni hakkında tafsilat verirken Türk şeceresi için şöyle demektedir: "*Bu şecere eski Türklerde görülmüyor. İslâmiyet'ten sonra yapılmış olması gerekir ve esasen İsrailî bir rivâyettir. Çünkü Hz. Âdem'in yaratılmasından başlar, Nuh'a gelir ve şöyle devam eder…*"

Saygıdeğer müellifin "*sonradan yapılmış olması gerekir*" şeklindeki tespiti son derece doğrudur, yani İsrailiyyâttan ibarettir. Tevrat'ta Türk, Sakalib, Rus milletleri kardeş olarak gösterilmektedir. Bu akrabalık o milletlerin kuzeyde komşu olmalarından ileri gelir. Türklere nasıl geçtiğini bilmiyor-

sak da Hazarların birçoğunun Yahudiliği kabul ettikleri zamanlara ait olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü 466/1074 tarihlerinde yazılan *Divânu'l-Lügati't-Türk*'de de bu İsrailî hurafe mevcuttur.

Türk şeceresi bu şekilde Yahudilikten etkilenmekle kalmamış, araya siyasî sebepler de girmiştir. Miladın dokuzuncu asrına kadar tarihlerde adı sanı anılmayan Moğollar, Cengiz vasıtasıyla büyük bir Turanî İmparatorluk kurmuşlardı. Bu imparatorluğun en kalabalık unsuru ise Türklerdi. Cengizîlere halef olan Aksak Timur nesep itibariyle Moğol idiyse de kültür olarak Türk ve din olarak da Müslüman idi. Bu sebeple Timur'un zaferlerini *Zafernâme*'de ballandıran Şerefuddîn Yezdî, uydurduğu bir nesep şeceresinde Alince Hanın ikiz oğullarından büyüğüne "*Tatar*", küçüğüne "*Moğol*" unvanını vermiş, Moğol ile Tatar'ı dolayısıyla Türk'ü kardeş etmiştir ki, bundan daha çürük bir şecere olamaz. Fakat ne yazık ki Ebu'l-Gâzî Bahadır Han ve diğer tarihçiler hep Şerefuddîn'in rivâyetini kabul ve yaydıklarından **[241]** çoğumuzu aldattıkları gibi, Rıza Nur Bey'i de aldatmışlardır. İşte bu aldanıştan dolayı muhterem müellifimiz kitabın 45. sahifesinde: "*Görülüyor ki Oğuz Moğollardandır. Biz de hep Oğuzdanız. Demek ki Türk ve Moğol birdir*" demektedir. Bu kıyas şöyle yapılmış olsa idi "*Görülüyor ki biz Oğuz ve Türkmeniz, öyle ise Oğuz da Türk'tür, Moğol değildir, binaenaleyh Moğol Oğuz değildir*" neticesi çıkardı ki bu kıyasımız şüphesiz gerçeğe daha uygundur.

Oğuzun tertip ettiği Kurultay'a gelince tarihler, bunun üyelerini saf nesillerden, yani Turhanlardan ibaret göstermektedirler. Bu çeşit bir müessese Moğollara aittir. Türklerde ise "*Kinkâş*" vardır. Kinkâşe, budun yani millet çağrılır, kinkâş yani istişare edilir.[40] Binaenaleyh kurultay aristokrat müessesesi; kinkâş ise Türk'ün avam müessesesidir ki bizim büyük meclisimize yakışan millî bir addır.

[40] Muhterem müellif 49. sayfada Tatarların *kinkâş*larını kaydediyor ki bu da kinkâşın Türklere ve onların akrabası olan Tatarlara ait olduğu anlaşılıyor.

Kitabın 49. sayfasında Moğol ve Tatarların savaşını çok güzel tasvir etmiştir. Sonunda Moğollardan iki çocuğun kurtularak *Ergenekon*'a can attıkları anlatılmaktadır. Bizim aşırı bir milliyetçilik ile *Ergenekon* gününü kutlamamızın manasızlığı buradan pek güzel anlaşılmaktadır.

"*Roma'yı mahvedip Paris kapılarına dayanmış olan Atilla buna bazıları "Atalay" bazıları "Atlı Han" derler. Frenklerce Atilla'dır.*" 62. sayfadan aldığım bu ibareye ben de şunu ilave edeceğim: "Malumdur ki bu kahramanı Macarlar da benimseyerek adını kendi dillerinde demir manasına gelen "Atezul"a benzetiyorlar. Tarihçi ve dilcilerin affına sığınarak Atilla'nın Volga tarafından geldiğine ve Türklerde çocuklara hayvan ve coğrafî adlar verilmek âdet olduğuna göre bu büyük bahadırın asıl adı, şimdiki Volga Nehri'nin Türklerce eski adı olan "İdîl, İdil"den gelmiş olamaz mı? Kendi adı değilse bile, o taraftan geldiği için köken itibariyle diğerleri tarafından kendisine böyle bir ad verilmiş olamaz mı? İtalya ordusunda Türklerin millî sazı **[242]** olan kopuz çaldığına, oğlunun adının da Tenkîz olduğuna bakılırsa Türklüğü hakkındaki zanlar daha kuvvetlenir.

Muhterem müellif eserinin altmış sekiz sayfasını girişe ayırdıktan sonra tarih kısmına geçmektedir. Tarih kaynaklarını sayıyor ve bu münasebetle şu satırları yazıyor ki tamamıyla kendisi ile aynı fikirde olduğumdan olduğu gibi alıyorum:

"*Milletini sevenlere, Türk gayreti güdenlere önemli bir görev düşmektedir: "Evvela Çince, Rumca, Arapça, Acemce, Rusça, Macarca, Almanca, Fransızca, İngilizce, Çağatayca Türklüğe dair ne kadar eser varsa bir kütüphane halinde toplamalı ve hepsini Türkçeye tercüme etmelidirler.*"

Bu gerçeği Dâru'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi anladı ve takdir etti. Rağıb Hulusi Bey adında bir genci Filoloji ve Türkiyat öğrenmek için Avrupa'ya gönderdi. Biri Çince ve Moğolca, diğeri de Sami dilleri tahsil etmek üzere Türk lisanı tarihinde yeteneklerini gösterecek iki gencin de yine Avrupa'ya gönderilmesine karar verdi. Bu gençler ihtiyar Türkçünün kürsüsü etrafın-

da evlat gibi toplanacak, kürsüsünü kurtaracaklar yükseltecekler, Türklüğü de bize öğreteceklerdir.

Her ne ise yine eseri incelemeye devam edelim. Çinlilerin *Tu-Kiyu* dedikleri Türklerden bahsederken yazılan şu pasaj her Türk gencinin kafasında yer edecek kadar önemlidir: *"Bilinen ilk nasyonalist Türk lider Mete'dir. Mete'nin bütün emeli nerede ve ne kadar Türk varsa hepsini bir bayrak altında toplamaktı. Başlangıçta mükemmel bir ordu teşkilatının temellerini düzenledi. Milleti talimlerle meşgul ederek, mükemmel bir ordu meydana getirdi. İyi bir ok icat etti. Çin üzerine yürümeğe hazırlanıyor, Tatarlar engel oluyorlardı. Kendisinden sevgili atını, şunu bunu, hatta karısını istediler, hepsine razı oldu. Fakat sonunda toprak istediler. Buna Mete, "Her şey verilir, vatan parçası verilemez, o benim değil, milletindir. Ben veremem!" cevabını verdi."*

Rıza Nur Bey'in gerçeğin ta kendisi olan şu satırlarını Türk'ten başka diğer Müslümanlar ibretle okusunlar **[243]**: Türkler, *"Müslüman olunca da İslâmiyet'in kahramanı kesildiler. Şimdiye kadar Avrupalılar ile Çin'in arasında köprülük eden Türkler artık orta çağda Haçlılar tarafından çıkarılan din savaşlarında Avrupalılara karşı durdular, Haçlıların başarısızlığına sebep oldular. Bu meşhur kanlı savaşların saflarında ne bir Arap ne de bir tek Farslı vardır. Hep bunları yapanlar, Avrupalıları o zaman Asya'yı işgalde başarısız kılanlar sırf kendi başlarına Türklerdir."*

"Türkler, bu kahramanlıklarıyla İslâmiyet'i, İslâmiyet ile beraber Arapların milliyetini ve varlığını mutlak bir yok oluştan da kurtarmışlardır. Türkler olmasa idi Arapların sadece dini değil ne dili ne de kendisi kalırdı."

Saygıdeğer müellifin bu satırları takip eden pek haklı mütalaalarını tamamıyla onaylar ve mütalaasını önemle herkese tavsiye ederim.

Müellif bundan sonra Arap istilasını, Türklerin Araplara hizmetini kendisine has, açık bir dilde basit bir şekilde açıklamış ve çok güzel tespitlerde bulunmuştur.

Zamanında Halide Edip Hanım, henüz dünya savaşı devam ederken Türk Ocağı'nda kardeş bir Türk Milleti'ne maddî menfaat teklifine karşı şunları söylemişti; "*Anadolu, Türkün, Türklüğün belkemiğidir, ilk önce bunu doğrultalım, düzeltelim, sonra başkalarına bakalım!*"

Muhterem hanımefendinin bu güzel sözlerini yıllardan beri sanırım ki aynen hafızamda saklayabilmişimdir. İşte Rıza Nur Bey de bu fikri doğru görmekte ve şöyle demektedirler:

"*Bence doğal süreç ilk Türkçülüğü ortaya koymaktadır. Bütün kuvveti Türkiye'ye vermeli, Türkiye sınırları dışındakilerle çok uğraşıp da kuvveti dağıtmamalıdır. Türkiye kuvvedir, esastır. Türkiye'de yapılacak çok iş vardır. Fazla Türkçülük gelecektedir.*"

Rıza Nur Bey'in bir *Türkmencilik* çıkarmasına hayret ediyorum. Bunu vaktiyle Almanlar da çıkarmışlardı. Hatta bizim muhacirler bürosu bunu mal bulmuş Mağribî gibi Türkçeye tercüme ettirmişti.

Rıza Nur Bey'in de bu tabiri hoş görmediği inancındayım. Nasıl ki kitabın 184. sayfasında, "*Pan-Türkmenizm dahi siyasî bir sistem olacak vaziyettedir. Çünkü Anadolu* **[244]** *Kafkasya, Kuzey İran, Doğu Türkistan, Oğuzların yani Türkmenlerin coğrafyasıdır. Bunların dilleri de hep birdir*" demektedir.

Bu tasnife göre Türkiye kuvvetini işte bu Türkîlerden alacaktır. İstanbul ve Doğu Anadolu ile Azerbaycan arasındaki şive farkı Kıpkaçlarla olan münasebettendir. Anadolu'nun diğer Türkçeleri ise sırf Oğuz Türkçesidir. Arada fark yoktur, hep Oğuzcadır. Rusya ve Asya Türkleri de İsmail Gaspıralı'nın çizdiği çığırda giderlerse kolayca bizimle, yani esas Türklük ile birleşebilirler.

Şimdiye kadar elden geldiği kadar tahlil ettiğim konular kitabın iki yüz sayfası tutmaktadır, daha sonra muhterem müellif dünya savaşından, bunun neticelerinden ve en son bizi Cumhuriyete götüren mutlu sondan bahsetmektedir.

Daha sonra da diğer yerlerdeki Türklerde görülen başkalaşımı çok iyi tasvir etmektedir. Rıza Nur Bey, "*İstanbul'da ticaretle meşgul Azerbaycan Türkleri çoktur. Bunlarla ve kısmen Tebriz tarafından olan bu Türklere bizim gafil İstanbullular Acem derler. Onlara göre "men" diyen her adam Acem'dir. Hâlbuki dünyadaki bütün Türkler "men" der. Yalnız biz "ben" deriz*" demektedir. Saygıdeğer müellif gücenmesinler ama bu Acemleşmiş Türkler hakkında İstanbullular değil, kendileri gaflette bulunmaktadırlar. İran tabiiyetinde bulunan bu halis muhlis Türkleri tebrik edebiliyor ve takdir ediyoruz. Fakat onlar kendilerini Türk dünyasından ayırıyor, İran camiasına sokuyor, "*men Acem*" diye milletini inkârda ısrar ediyor ve hatta vatanlarında yaşadıkları biz Türklere karşı husumetlerini olsun gizlemiyorlar. Bu konudaki gözlemlerimi burada arz etmekten geri duruyorum. Çünkü ne de olsalar bence yine kardeştirler. Bir gün o gaflet gözleri açılır.

Rıza Nur Bey'in kitabında biraz düzen bulunmamaktadır. Mesela başta Türk tarihi özetlendikten ve zamanımıza gelindikten sonra tekrar Türk tarihinin ta başından başlanıyor. Bulgarlara kadar ayrı bir konu açılıyor.

İşte her güzelin bir kusuru olması kabilinden olarak, bu güzel resimli, haritalı Türk tarihinin böylece ufak tefek kusurları vardır. Fakat maksat; halkımıza, hepimize, milletimizi **[245]** öğretmek olduğuna göre pek güzel yazılmıştır. Bu halk kitabını her Türk'ün birkaç defa okumasını temenni ederim. Muhterem müellifini de güzel niyetinden, güzel üslubundan dolayı tebrik ederim.

Konuya son verirken bir ufak serzenişime izinlerini rica edeceğim.

Rıza Nur Bey,

Kitabınızın 176. sayfasında, "*Necib Âsım Bey bunlardan daha önce başlamış, Türklük hizmetkarı bir yazardır*" diyorsunuz. Adımı unutmadığınıza teşekkür ederim; fakat tarih kronolojisine uysa idiniz, adım biraz daha ilerilerde bulunur, bu münasebetle Meşrutiyet'ten önce bizdeki Türkçülük cereyanının tarihi gösterilmiş olurdu.

Hele 181. sayfadaki: "*Necib Âsım Bey'in Türkçülüğü, Kohan'ın kitabının rehberliğiyledir*" şeklindeki tespitinize bütün beni tanıyanlar şaşıracaklardır.

Azizim,

Ben Nâmık Kemal devrinde yazı öğrenmeye başladım. Hocalarımız bize Veysîler'i, Nergisîler'i, Kâmil Paşa'nın *Tilmâk*'ını meşk diye tavsiye ederlerdi. Ben ise Nâmık Kemal'i dahi kendim için örnek almadım. Elimden geldiği kadar Türkçe yazdım. Bunu da kimseden almadım, kendi doğal tercihimin eseridir. Yanız merhum Ahmet Mithat'ın yazıları bunu artırmıştır. Türk tarihine merakım da Leon Kahon'un irşadıyla değildir. Ben tarihi, Süleyman Paşa'nın *Tarih Âlemi*'nden okudum. Türk'ün bir tarihi olması gerektiğini oradan anladım. Çünkü genel tarihlerde Türklüğe dair bölüm açmak şerefi Süleyman Paşa'ya aittir. Daha okulda iken bir Türk tarihi isterdim. Ne çare ki, bulamamıştım. Sonra Kahon'un malum eseri yayınlandı. Birçok ilavelerle bunun birinci kısmını tercüme ettim. Sonra kitap basılırken Doktor Mortman Beko De Kinyi'nin kitabı yayınlandı. Onu da kısmen tercüme ettim. Ancak daha sonra onu basacak yayıncı bulamadım.

O kocaman *Türk Tarihi*'nden telif hakkı olarak beş para almadım. Aslında ben Türklüğümü Türklüğün yabancılarından yani Harbiye mektebinde iken, "*Ben Arabım, ben Çerkesim, ben falanım*" diyenlerden öğrendim. Frenk kitapları ile de takviye ettim. Tarihçiliğim de kendi malımdır. Bunu yazmaktan maksadım meşhur Vidinli Tevfik Paşa'nın şu sözüdür; "*Türkiye kara ninedir, öz çocuğuna bakmaz, el çocuğunu kayırır*". Rica ederim biraz da öz kardeşlerimize, öz oğullarımıza bakalım, kara ninelikten kurtulalım. Pek derin ve samimi tebrik ve saygılarımla efendim. **[246**

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER

KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

SAMER

Bizde Tarih ve Tarihçiler Hakkında / Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Osmanlı Tarih Yazarları ve Tarihçileri / Necib Âsım

Tarih İncelemelerinde Zorluklar /Ali Cânib

Bir Milletin İncelenmesinde Takip

Edilecek Yöntem / Ziya Gökalp

Millî Tarih Tenkidî Tarih / Celal Nuri

Millî Tarihimizin İsmi / Mükrimin Halil

Milli Tarihimizin Konusu (Anadolu Tarihi) / Mükrimin Halil

Tarihimizi Öğrenmeli ve Öğretmeliyiz / Mehmet Zeki

Memleket Coğrafyası ve Millî Tarih / Mehmet Emin

Türk Tarihi İçin Nasıl ve Ne Şekilde Çalışılabilir? / Ali Cânib

Mükemmel ve Muntazam Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılır? / Ahmet Sâib

Atasözleri ve Osmanlı Tarihi / Necib Âsım

Eski Tarih Eserlerimizi Yakalım Mı? / Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Müesseselerin Tarihi ve Devlet Adamları / Mehmet Emin

Tarih Karşısında Aydın / Mustafa Şekib

Aydın Karşısında Tarih / Köprülüzâde Mehmet Fuâd

Yine Tarih Karşısında / Mustafa Şekib

Milliyetçilik ve Tarih / M. Mermi

Siyasî Tarihte Milliyet(çilik) Meselesi / İsmail Hami

Türk Tarihi / Kitap Tanıtımı / Necib Âsım